

Dragica Malić

Zavod za jezik IFF, Zagreb

GRAFIJA I PRAVOPIS HRVATSKOG LATINIČKOG RUKOPISA 14. STOLJEĆA »ŽIĆA SV. OTACA«

U radu se razmatraju grafijska i pravopisna obilježja rukopisa »Žića sv. otaca« s kraja 14. stoljeća. Na temelju već uočene činjenice da se rukopis sastoji od dva dijela koji se u ponečem pravopisno razlikuju, grafijske i pravopisne osobitosti promatraju se u supostavljanju tih dvaju dijelova. Uočava se da se ti dijelovi i grafijski i pravopisno razlikuju u pojedinostima a ne u glavnim obilježjima. A ta glavna obilježja su velika neizdiferenciranost grafije, s mnoštvom višeznačnih grafema, i neujednačenost pravopisa, što izaziva velike teškoće u uspostavljanju suvremene transliteracije teksta.

UVOD

Hrvatski latinički rukopis poznat pod nazivom »Žića sv. otaca« (kratica ŽSO) zbornik je starohrvatske prijevodne proze nastale prijevodom latinskog srednjovjekovnog izvora »Verba seniorum« (latinski prijevod s grčkoga).¹ Rukopis je nekad bio vlasništvo ženskog franjevačkog samostana sv. Antuna u Rabu, a 1939. kupljen je za Arhiv JAZU, gdje se nalazi pod signaturom VII-8. Prepisala ga je jedna ruka na temelju dvaju predložaka gotičkom poluustavnom minuskulom kakva se upotrebljavala krajem 14. i početkom 15. stoljeća. Rukopis je ispisan i ujednačen, što znači da pisar nije bio početnik, ali grafija je izuzetno neujednačena čak i s obzirom na dosad poznate hrvatske latiničke spomenike 14. stoljeća, kojima je grafijska neizdiferenciranost bitno obilježje. Osim toga rukopis obiluje pisarskim pogreškama, od kojih su mnoge mogle poteći samo iz nerazumijevanja predložka, pa se pretpostavlja da ga je pisao stranac, vjerojatno pisar nekog skriptorija, po nečijoj narudžbi.

Već je Stjepan Ivšić² utvrdio da se spomenuti dijelovi rukopisa (od kojih drugi započinje na str. 40a) među ostalim razlikuju i pravopisno. Međutim, nije u pitanju samo pravopis, tj. način predočavanja određenog jezičnog sustava pomo-

¹ Opširnije o spomeniku: V. Premuda, *Starohrvatski latinički rukopis »Žića sv. otaca«*; *Starine JAZU* 40, Zagreb 1939, str. 103—110; S. Ivšić, *Nekoliko napomena uz starohrvatski tekst »Žića sv. otaca«*, *ibid.*, str. 225—251; E. Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost*, u: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 2, Liber — Mladost, Zagreb 1975, str. 133.

² S. Ivšić, o. c., str. 243—246.

ću određenoga grafijskog sustava, nego i sama grafija, tj. odnos glasova određenog jezika i slova određenoga grafijskog sustava, odnosno, u našem slučaju primjena slova latiničke abecede na foneme hrvatskoga jezika u danom razdoblju.

1. GRAFIJA

Kako je rukopis vrlo opsežan (134 lista, tj. 268 strana), u ovom prikazu nisu uzeti u obzir svi primjeri grafije, ali su obuhvaćena sva grafijska rješenja. Za svaki dio rukopisa ispisano je u cijelosti prvih pet strana, a nakon toga ispisivana su rjeđa i pojedinačna grafijska rješenja.

Ovdje neće biti govora o morfologiji slova. To je predmet paleografske analize, koja u predočavanju grafije spomenika nema bitnog značenja. Treba ipak ukazati na one razlike u oblikovanju pojedinih slova koje bi se mogle iskoristiti u povećavanju inventara slova latiničke abecede, odnosno koje samostalno ili u kombinaciji s kojim drugim slovom mogu imati novu glasovnu vrijednost. Treba odmah reći da su te mogućnosti u ovom spomeniku, kao i u onodobnoj hrvatskoj latinici općenito, relativno slabo iskorištene. Od morfoloških varijanata slova jedino se kvačicom modificirano *c*, tj. *ç*, uzima kao posebno slovo onodobne latiničke abecede. Ono je poznato i iz najranijih hrvatskih latiničkih spomenika, »Reda i zakona« zadarskih dominikanki iz 1345. godine i nešto mlađe »Šibenske molitve«³, ali i iz znatno starijih latinskih zapisa hrvatskih imena⁴, te se tumači kao »prvi pokušaj iskorištavanja svojevrsnog dijakritičnog znaka kojim se od jednog grafema (*c*) dobivaju dva: *c* i *ç*«⁵. U ovom spomeniku to slovo ipak još nema zasebnu glasovnu vrijednost. Ostale morfološke varijante pojedinih slova upotrijebljene u ovom spomeniku ne mogu se svesti na razinu novih slova. Tako se slovo *s* upotrebljava u dva uobičajena oblika — izduženom (*ſ*) i oblom (*s*). Druga je varijanta znatno rjeđa i pozicijski je uvjetovana — dolazi samo ponekad na početku riječi (kao veliko slovo) i nešto češće na kraju. Funkcionalno se te dvije varijante ne razlikuju, tj. *s* ima one glasovne vrijednosti koje inače ima *ſ*. I slovo *r* upotrebljava se u dva tada uobičajena oblika: uspravnom i oblom, od kojih ovo drugo nalikuje današnjem *z*. Ti se oblici upotrebljavaju paralelno, bez ikakve pozicijske i funkcionalne uvjetovanosti. Isto to vrijedi i za dva oblika slova *d* — jednopotezno (*ð*) i dvopotezno (*d*). O varijantnom obliku slova *m* (i *n*) u obliku brojke 3 (*3*) govori se u odjeljku o kraticama.

Grafijski inventar ŽSO sastoji se od 24 slova latiničke abecede: *a, b, c, ç, d, e, f, g, h, i, j, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, x, y*. Ta se slova, osim u svojim temeljnim glasovnim funkcijama poznatima iz latinskog jezika, upotrebljavaju u raznim kombinacijama za grafijski prikaz pojedinih fonema hrvatskoga jezika, odnosno u oblikovanju grafijske slike hrvatskoga fonološkog sustava. Odmah treba reći da je ta

³ Vidi u: D. Malić, »Red i zakon« zadarskih dominikanki iz 1345. godine, Rasprave Instituta za jezik 3, Zagreb 1977, str. 59—128; ista, Šibenska molitva (Filološka monografija), Rasprave Instituta za jezik 2, Zagreb 1973, str. 81—190.

⁴ Vidi primjere u: K. Jireček, *Die Romanen in der Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Denkschrift der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 48 i 49, Wien 1902. i 1904.

⁵ M. Moguš i J. Vončina, *Latinica u Hrvata*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 11, Zagreb 1969, str. 61—81, to na str. 65.

grafijska slika vrlo komplicirana i često nedovoljno jasna, budući da ima malo jednoznačnih grafijskih rješenja. Za neka od tih rješenja poslužila je kao uzor latinska grafija, za druga talijanska, a neka su nastala u samostalnom nastojanju da se grafijski predoče specifični fonemi hrvatskoga jezika. Većina slova i slovni kombinacija — dvoslova i troslova — ima po nekoliko glasovnih funkcija i većina se fonema obilježava na više načina, s time da se često različiti fonemi obilježavaju na isti način, čak i unutar jedne riječi. Kako su to uglavnom fonemi srodni po svojoj fonetskoj realizaciji, odnosno oni koji sudjeluju u određenim glasovnim promjenama (npr. *s — z — š — ž, c — č — k*), često nismo u mogućnosti na temelju dane grafijske slike odrediti pojedine glasovne pojave i procese u jeziku spomenika (npr. asimilacije, palatalizacije), odnosno teško je u pojedinim situacijama odrediti služi li se pisar spomenika fonološkim ili morfonološkim pravopisom. Za to je potreban studij koji bi obuhvatio i druge jezične razine. Prikaz grafijskih rješenja zastupljenih u rukopisu, upravo zbog njihove višeznačnosti i preopterećenosti, mnoge probleme čitanja rukopisa ostavlja otvorenima.

Malo se slova upotrebljava jednoznačno, tj. tako da služe za grafijsko predočavanje samo jednoga određenog fonema. To su: *a, b, d, e, m, o, p*. Za slovne kombinacije to još manje vrijedi — većina ih ima po više glasovnih vrijednosti. S druge strane, isto je tako malo fonema koji se označavaju samo jednim određenim slovom. To su: *a, b, d, l, m, o, r*. Ako se kao zasebne grafijske jedinice (grafemi) uzmu i sva udvojena slova, onda zapravo i nema fonema koji se predočavaju jednim grafijskim rješenjem budući da se sva ta slova mogu i udvojiti, bez obzira na to želi li se time označiti duljina ili kratkoća samoglasnika ili ne. Tipično udvojeno slovo onovremene latinice, koje obično ima i određene funkcije, samo je *ſſ*. U ovom rukopisu i ono je funkcionalno izjednačeno s *ſ*. Ostala slova udvajaju se od slučaja do slučaja, češće u drugom nego u prvom dijelu rukopisa.

Tablice grafijskog predočavanja fonema i glasovnih vrijednosti grafema pokazuju veliku grafijsku neujednačenost spomenika i veliko mnoštvo upotrijebljenih a neizdiferenciranih grafema. Pod grafemom misli se ovdje na slovo ili slovni skup (dvoslov, troslov) koji ima sam po sebi određenu glasovnu vrijednost. Pritom to ne mora biti samo glasovna vrijednost pojedinog fonema, nego i nekoga glasovnog slijeda. Kako inače grafem na grafijskoj razini odgovara fonemu na fonološkoj, ovdje se termin grafem upotrebljava uvjetno budući da se između grafema i fonema ne može uvijek staviti znak jednakosti. Termin slovo upotrebljavam za temeljnu jedinicu grafijskog sustava, koja sama može imati funkciju grafema ili služi za oblikovanje složenih grafema (dvoslova, troslova). Tako npr. slovo *y* kao grafem označava foneme *i, j, é, n, ŋ*, ali i glasovne sljedove *ij, ji, lj, nj*, pa i *jlj* dviju susjednih riječi (npr. *fchoye* / = v koj je/ 35b). To grafijsku sliku spomenika, koja se sastoji od mnoštva grafema, čini još kompliciranijom. Tablica glasovnih vrijednosti grafema sadrži 91 jedinicu. Od toga broja svega se za tri slova skupa (*cſ, hi, hy*) ne može sa sigurnošću odrediti da li su upotrijebljeni kao grafemi s određenom glasovnom vrijednošću ili u njima svako slovo ima svoju glasovnu vrijednost. Neki grafemi upotrijebljeni su samo jednom, neki po nekoliko puta, dok su ostali vrlo frekventni i preopterećeni višeznačnošću, tako da pojedini grafemi i unutar jedne riječi dolaze u različitim glasovnim vrijednostima. Podjednaka neujednačenost vlada u oba dijela rukopisa, s time da su temeljni grafemi za označavanje pojedinih fonema u njima uglavnom zajednički. Dijelovi rukopisa razlikuju se najviše inventarom pojedinačnih i sporadičnih grafijskih rješenja.

Tablica 1. Grafijsko predočavanje fonema

Fo-nemi	Grafemi		
	u oba dijela rukopisa	samo u prvom dijelu	samo u drugom dijelu
a	a aa		
b	b		(bb)
c	c ç		/ch?/
č	c	(c) (cc)	ç /ch/ (çh)
ć	ch /c/ /t/	g y /i/ /gy/ (hi?) /hy?/ /ti/ /ty/ (yi)	/chi/ /chy/ /cy/
d	d	(dd)	
e	e		/ee/ /ae/
f	f		/ff/
g	g h	(hg)	gh
h	h /ch/		(hh)
i	i ij j y		/iy/
j	ø g i y /j?/	(gy) (ig) (iy) (yi?)	(yi)
k	c ch h	/çh/	/q/
l	l	(ll?)	ll
l̄	lu		l ll llu /ul/ (lli)
l̇	l	(gl) (ll?)	li ll ly lly (yil) (liy)
m	m /mm/		
n	n y /nn/	/ø/	
ñ	n ny /ø/ /gn/ /ni/ /ny/	g y /i/ /ng/ (iy)	/nn/ /yn/ (niy) (nyi)
o	o		/oo/
p	p		pp
r	r	(rr)	(rr)
ř	r ri ru	(iri)	/er/ (ir) (ra) (ro)
s	ſ ſſ	/ſc/	(ſc)
š	ſ ſſ	ſc /c/ (ſſc)	
t	t tt	/th/	
u	u uu v		
v	f ff u v	(uf)	(uf) (uu)
z	ſ ſſ		
ž	ſ ſſ	ſc /c/ (ſſc) (cſ?)	/ç?/

- Napomene: 1. U okruglim zagradama donose se samo jednom potvrđeni grafemi.
 2. Grafemi potvrđeni u manje od 10 primjera donose se u kosim zagradama.
 3. Uz nesigurne grafeme dolazi upitnik.

Tablica 2. Glasovne vrijednosti grafema

Grafemi	Glasovne vrijednosti		
	u oba dijela rukopisa	samo u prvom dijelu	samo u drugom dijelu
ø	j /ń/	/n/	(nj)
a	a		
aa	a		
ae			/e/
b	b		
bb			(b)
c	c č k /ć/	/š/ /ž/	
cc		(č)	
ch	ć k /h/		(c?) /ć/
chi			/ć/
chy			/ć/
cj		(ž?)	
cy			/ć/
ç	c	(č)	č /ž?/
çh		/k/	(č)
d	d		
dd		(d)	
e	e		
ee			/e/
er			/r/
f	f v		
ff			/f/
fph		(f)	
g	g j	ć ń nj	
gh			g
gi		(ć)	
gl		(l)	
gn	/ń/		
gy		/ć/ (j)	
h	g h k		
hg		(g)	
hh			(h)

Tablica 2 (nastavak)

Grafemi	Glasovne vrijednosti		
	u oba dijela rukopisa	samo u prvom dijelu	samo u drugom dijelu
hi		(ć?)	
hy		/ć?/	
i	i j?	/ć/ /ń/ (ji?)	/ij/
ig		(j)	
ij	i		
ir			(r)
iri		(r)	
iy		(j) (ń)	/i/
j	i /j?/		
l	l l		l
li			l
liy			(l)
lu	l		
ll		(l? — l?)	l l l
lli			(l)
llu			l
lly			l
ly			l
m	m		
mm	/m/		
n	n ń		(nj)
ng		/ń/	
ni	/ń/		
niy			(ń)
nn	/n/		/ń/
ny	/ń/		
nyi			(ń)
o	o		
oo			/o/
p	p		
ph		/f/	
pp			p

Tablica 2 (nastavak)

Grafemi	Glasovne vrijednosti		
	u oba dijela rukopisa	samo u prvom dijelu	samo u drugom dijelu
q			/k/ /kv/
r	r	/r/	ʀ
ra			(ʀ)
ri	ʀ		
ro			(ʀ)
rr		(r)	(r)
ru	ʀ		
ʃ	s z š ž		
ʃc		š ž /s/	(s)
ʃʃ	s z š ž		
ʃʃc		(š)	
t	t /ć/		
th		/t/	
ti		/ć/	
tt	t		
ty		/ć/	
u	u v		
uf		(v)	(v)
ul			/l/
uu	u		(v)
v	u v		
y	i ij j ji n nj	ć ń (lj) (j-j)	
yi		(ć) (j?)	(j)
yil			(l)
yn			/ń/
x	/ks?/		

- Napomene: 1. Jednokratna upotreba grafema u navedenoj glasovnoj vrijednosti označava se okruglim zagradama.
 2. Glasovne vrijednosti potvrđene u manje od 10 primjera navode se u kosim zagradama.
 3. Uz nesigurne glasovne vrijednosti dolazi upitnik.
 4. Za složene (dvoslovne i troslovne) grafeme ne navode se temeljne glasovne vrijednosti njihovih sastavnih dijelova (npr. *li*, *li* znači i *li*; *lu*, *lu* znači i *lu*).

1. 1. Grafijski povezani fonemski nizovi

Uglavnom se isti grafemi, odnosno jednaka grafijska rješenja, javljaju u grafijskom predočavanju čitavih nizova fonema, kao što su: *c — ĉ — ć — g — h — k, i — j — ĩ — ŋ, s — z — š — ž, u — v — f*, ali javljaju se grafijska preklapanja i među tim nizovima.

U grafijskom predočavanju prvog fonemskog niza — *c — ĉ — ć — g — h — k* — temeljna slova jesu *c, ĉ, g* i *h* i njihove kombinacije. Osim njih u tim se kombinacijama javljaju još i slova *i* i *y*. Međutim, sva ta slova ne sudjeluju samo u grafijskom predočavanju navedenoga fonemskog niza, nego i u ostalima. Tako je npr. slovo *c* grafem za *c, ĉ, k*, sporadično za *ć*, ali i za *š* i *ž*. Pritom se u različitim glasovnim vrijednostima javlja i unutar jedne riječi.

U prvom dijelu rukopisa slovo *c* najčešće se upotrebljava kao grafem za *č*, zatim za *k* i *c*. U drugom dijelu frekventnost tih upotreba je podjednaka. U čitanju velike većine primjera nema problema, ali ponekad nas takva grafija ostavlja u nedoumici. Tako npr. ne možemo znati treba li posuđenice *celiçu* 2a, *cela* 33a i d. (od lat. *cella*), vrlo frekventne u rukopisu, čitati *čelica, čela* (prema talijanskom izgovoru) ili *celica, cela* (prema latinskom izgovoru). U Akademijinu rječniku⁶ *cela* i *celica* potvrđene su iz glagoljičkog »Transita« iz 1508. Ostali su primjeri iz latiničkih spomenika od 16. stoljeća nadalje i nisu svi relevantni jer su neki iz istih razloga kao i u našem slučaju možda krivo pročitani. Oblici *čela, čelica* potvrđeni su samo s po jednim primjerom iz 16. stoljeća, također iz latiničkih spomenika. Za rješenje našeg problema trebalo bi znati kako se navedena posuđenica ponašala u srednjodalmatinskim glagoljičkim spomenicima 14. stoljeća.

Riječi sa starim suglasničkim skupom *čr-* čitamo sa *č* na temelju poznavanja jezičnopovijesnih činjenica — za srednjodalmatinski čakavski 14. stoljeća ne pretpostavlja se prijelaz skupa *čr-* u *cr-*. Npr. *criuo* (= črivo) 1a, *crin* (= črn) 33a, *cruii* (= črvi) 121b, *pcristi* (= počristi) 122a i d. pored *cricui* (= crikvi) 32b i d.

Sporadično se slovo *c* upotrebljava i kao grafem za — *ć*: *noc* (= noć) 31a, *scupscina* (= skupščina) 47a, *pošlocudst u* (! = po zločudst[v]u) 76a, *uščupšcini* (= u/v skupščini) 123a, *uščupšcinu* (= u/v skupščinu) 123b; za — *š*: *cuntentac* (= kuntentaš) 25a, *lešic* (= ležiš) 28b, *šlišic* (= slišiš) 32a, *tacya* (= tašća) 34a, *nace* (= naše) 36a; za — *ž*: *fnocastuo* (= vnožastvo) 28b, *teci* (= teži) 28b, *scandalican* (= skandalizhan) 36b, *ciuota* (= života) 37b.

Idući grafem u spomenutom fonemskom nizu po frekventnosti jest *ch*. On se u oba dijela rukopisa podjednako često javlja u glasovnim vrijednostima *k* i *ć*, pa dolazi u obje vrijednosti i u istim riječima, npr. *techuchi* (= tekući) 63a, 124a, *rechuchi* (= rekući) 64b, 67b, 77a i d. Sporadična mu je upotreba u glasovnim vrijednostima *h* (uglavnom na kraju riječi) i *č*: *šaloštech* (= žalosteh) 1b, *išduihnuuch* (= i zdvignuh) 19a, *prip(ro)ščich* (= pripročih) 56b, *fduchu* (= v duhu) 102b, ali tek poznavanje morfologije može pokazati treba li *grišnich* 48a, *nemochnich* 121a čitati kao genitiv plurala imenice (*grišnik, nemočnik*) ili supstantiviziranog pridjeva (*grišnih, nemočnih*); *prilich* (= prilič) 75b (4x), *cllowichanššcha* (= človičanska) 77a. Nesigurna je upotreba *ch* u glasovnoj vrijednosti *c*. Primjer *štichašje*

⁶ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb 1880—1976. (dalje AR), knj. I, str. 767, 926, 927.

77b može se čitati *sticaše* (< istêcati) i *stikaše* (< istékati). S čakavskog područja potvrđen je i lik *istikati*⁷, pa i naš primjer vjerojatno treba čitati sa *k*.

Grafemi *chi*, *chy* i *cy* dolaze u drugom dijelu rukopisa u glasovnoj vrijednosti *ć*, a upotreba im je znatno rjeđa nego *ch*. Npr. *obechia* *še* (= obećaše) 42b, *uechie* (= veće) 42b, 43a, *yo* *šchie* (= jošće) 44a, 45a, 45b, *obechia* *šše* (= obećaše) 45a, *priduchie* (= pridučće) 120a; *neči* *stochyu* (= nečistoću) 42a, 78a, *tegochyu* (= te-goću) 109a; *hocye* (= hoće) 109b, *hocyete* (= hoćete) 110a, *iči* *stocyu* (= i čistoću) 109a, *obecya* *šše* (= obećaše) 110a, *fstanucyi* (= vstanući) 118b, *ćinecyi* (= čineći) 119a, *ocyu* (= oću) 121b.

Grafijski slijed *c* *š* upotrijebljen je samo jednom i nije sigurno je li upotrijebljen kao grafem za *ž* (možda i pogrešno napisan umjesto *šc*): *šric* *šbe* 11a. Naime, taj primjer vjerojatno treba čitati *šržbe* s čakavskim *ž* umjesto *ć*, ali možda se radi i o kolebanju između morfonološkog i fonološkog pisanja, tj. možda je pisar htio napisati *šrčžbe*.

Slovo *ç* u oba dijela rukopisa upotrebljava se kao grafem za *c*. Kao grafem za *č* u prvom dijelu rukopisa dolazi samo jednom: *ça* (= ča) 1a, dok je u drugom dijelu u toj funkciji vrlo frekventan. I *ç* može u istoj riječi doći u dvije glasovne vrijednosti: *pogaçice* (= pogačice) 58b, *poliçniçami* (= poličnicami) 73b. Nesigurno je — kao i kod slova *c* — upotreba u posuđenicama koje mogu biti po talijanskom (sa *ç*) ili po latinskom (sa *c*) izgovoru: *çenon* (= Cenon/Čenon, od lat. Cenon) 9b, *çelliya* (= Celija/Čelija, od lat. Cellia) 101a. Problem u čitanju je i posuđenica *spanžati*/*spančati* (od tal. spandere, spendere), koju štokavci primaju sa *g*⁸, a čakavci sa *ž*. U ŽSO potvrđene su dvije grafijske mogućnosti — u prvom dijelu rukopisa *špan* *šati* (= spanžati) 22b, a u drugom *špançal* 51a, *špançiu* *šše* 117a, *špançati*, *špança* 117b, gdje je možda *ç* = *č*, ali je vjerojatnije *ç* upotrijebljeno za *ž* (usp. *c* = *ž* u prvom dijelu rukopisa)⁹. U »Korčulanskom leksikonaru«, koji je iz više-manje istog jezičnog kruga i istog vremena, *ç* je najfrekventniji grafem za *z*, *ž*, a upotrebljava se u toj funkciji i u »Zadarskom leksikonaru«, koji se ubraja u spomenike 15. stoljeća.

Grafem *çh* ima posve sporadičnu upotrebu — u prvom dijelu rukopisa dolazi u glasovnoj vrijednosti *k*: *Çhacho* (= kako) 25a, *Çhada* (= kada) 27b, a u drugom dolazi samo jednom u glasovnoj vrijednosti *ć*: *plaçhuchi* (= plačući) 96a.

Svi su ti grafemi i njihova upotreba utemeljeni na dotadašnjem grafijskom iskustvu evropske latinice i lako protumačivi u traženju rješenja naših latiničara da grafijski predoče foneme kojih nema u romanskim i germanskim jezicima. Tako su se u krugu obilježavanja suglasnika *c* — *h* — *k* našle i naše afrikate *č* i *ć*. Uključivanje slova *g* u obilježavanje tog fonemskog niza i grafijsko preklapanje *g* — *h* — *k* ne mogu se objasniti na temelju poznavanja upotrebe onovremene evropske latinice.

⁷ AR, knj. IV, str. 36, s. v. *istikati*.

⁸ Prema Petru Skoku *ç* je iz prez. **dispendio*. — *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb 1971—1974, s. v. *pendžati*.

⁹ Čitanje sa *ž* potvrđeno je u AR (knj. XV, str. 946, s. v. *spanžati*) iz jednog glagoličkog teksta. Od primjera iz »Žića sv. otaca« našao se ovdje i jedan kojemu je originalna grafija sa *ç*, koju na drugome mjestu čita *č* (knj. XV, str. 945, s. v. *spančati*, koje ima potvrđeno samo iz tog spomenika, a ni u građi za Dopune AR, u Zavodu za jezik u Zagrebu, nema potvrda za taj lik).

Slova *g* i *h*, osim što u oba dijela rukopisa ŽSO imaju i svoju osnovnu funkciju grafema za *g* i *h*, imaju i neke specifične upotrebe. Tako slovo *g* u prvom dijelu rukopisa služi i kao grafem za *ć*: *ogu* (= oču) 1a, *ci|stogu* (= čistoću) 1a, *stagim* (= staćim) 2a, *strigi* (= strići) 3a, *drugoga* (= drugoća) 30a, *noge* (= noće) 30a i d. Takva je upotreba slova *g* poznata i iz drugih hrvatskih latiničkih spomenika 14. stoljeća — »Reda i zakona« i »Šibenske molitve«¹⁰, ali dosad još nije protumačena. Osim toga slovo *g* sudjeluje i u grafijskom predočavanju fonemskog niza *i—j—l—ń*, pa bi možda u tom krugu trebalo tražiti i rješenje njegove upotrebe u funkciji grafema za *ć*. Za obilježavanje suglasnika *ć* u sporadičnim primjerima služe i grafemi u kojima slovo *g* dolazi u kombinaciji s nekim drugim slovom. Tako: *gi—ogiuł* (= oču l') 16b, *gy—gyer* (= čer) 16a, *o|guguugi* (= osujujući) 35b. Nesigurni su primjeri *hier* 16b i *hyer* 16b (2×), tj. nije sigurno da li je pisar dvoslove *hi* i *hy* upotrijebio za *ć* (kao *gi* i *gy*) ili te primjere treba čitati *hćer*¹¹ pored već spomenutoga lika *čer*. Izuzetna je, i to samo u prvom dijelu rukopisa, upotreba slova *i* kao grafema za *ć*: *sideiy* (= sideći) 17b, *neu|staguuy* (= ne ustajući) 17b. U toj funkciji u prvom se dijelu rukopisa upotrebljava i slovo *y*: *ci|stoye* (= čistoće) 1a, *gi|syet* (= jišćet) 1a, *gouoreyi* (= govoreći) 1a, *ta|sy* (= tašće) 2a, *flu|seyi* (= služeći) 2a, *ueye* (= veće) 2b, *tre|sy* (= trešće) 7a, *smriyeye* (= smrjeće) 11b, *Muceyi* (= mućeći) 30a, *sideyi* (= sideći) 30a.

Specifičnost ovoga spomenika jest upotreba slova *h* kao grafema za *g*, vrlo frekventna u oba dijela rukopisa. Npr. *f|jahda* (= vsagda) 3b, *šhri|ših* (= zgriših) 3b, *nido* (= nigdo) 3b, *hrihu*, *hriha* (= grihu, griha) 10b, *nihdare* (= nigdare) 11a, *druhuh* (= drugih) 11a, *i|šhri|ših* (= i zgriših) 12a, *hrihom* (= grihom) 12a, *hri|šnića* (= grišnica) 15a, 15b, *hlaui* (= glavu) 21a, *teh* (= teg) 25b, 27a, 28b, *hla|f* (= glas) 29a, *ohneno* (= ognueno) 59a, *flu|h* (= slug, G. pl.) 66b, *p(ro)|tehnu* (= protegnu) 71a, *duhnut* (= dvignut) 97a, *nihdare* (= nigdare) 120a itd. itd. Jednom dolazi i kombinacija *hg*: *nahglauu* (= na glavu) 19b.

Slovo *h* upotrebljava se još i na mjestu suglasnika *k* kad je *k* prijedlog, i to češće ispred bezvučnoga nego ispred zvučnoga suglasnika (gdje se izgovara *g*). Npr. ispred bezvučnog suglasnika: *hcelaz* (= k čelam/celam) 4a, *h|sebi* (= k sebi) 5b, *hpameti* (= k pameti) 10a, *h|staromu* (= k staromu) 12b, *htebe* (= k tebi) 13a, *hcholudru* (= k koludru) 17b, *h|starču* (= k starču) 20b, 29b, *hcrichui* (= k crikvi) 32b, *htelu* (= k telu) 36b, *starčih|criqui* (! = starci k crikvi) 46b, *hcllouichu* (= k človiku) 94a, *hpropetomu* (= k propetomu) 124b itd.; ispred zvučnog suglasnika: *hđrhomu* (! = g¹² dr[u]gomu) 13a, *hđiaflu* (= g đjavlu) 16a, 16b, *hbogu* (= g Bogu) 23b, 48b, 85b, 105a, *hbrat gey* (! = g bratjej) 27a, *hbratu* (= g bratu) 102b, 113a.

Pisanje suglasnika *g* i *k* slovom *h* nema oslonca u onovremenoj evropskoj latinici, niti je poznato iz ostalih hrvatskih latiničkih spomenika. Razlozi su očito izvangrafijski. Spomenik mora da je pisao netko tko nije dobro razlikovao velarne suglasnike *k*, *g*, *h* u određenim položajima. Čitav je niz indicija (mnogobrojne

¹⁰ Usp. tablice grafijskog predočavanja fonema i glasovnih vrijednosti grafema u »Redu i zakonu« i »Šibenskoj molitvi«. — O. c. u bilj. 3, str. 71—72. i 100—101.

¹¹ U AR (knj. III, str. 586—587) s. v. *hći* oblici sa *hć-* potvrđeni su od 15. stoljeća, ali sigurno ih je bilo i ranije.

¹² U ovim primjerima obilježavam izgovor, premda se u ŽSO asimilacija po zvučnosti u prijedlozima najčešće ne provodi.

pisarske pogreške, pogrešno rastavljanje riječi i dr.) koje ukazuju na to da je spomenik prepisivao netko tko nije dobro razumio predložak jer nije dobro znao hrvatski jezik. Preklapanje *g/h* u osnovama riječi sugerira pomisao da se možda radilo o Čehu. Teže je protumačivo prijedložno preklapanje *k(g)/h*, ali možda bi i ono u navedenoj pretpostavci našlo oslonca. Treba ipak reći da pisar rukopisa ne piše uvijek *h* na mjestu *g* u određenim riječima, niti prijedlog *k* uvijek piše kao *g*. Premda je pisanje *h* za *g* i *k* dosta frekventno, ono je ipak malobrojnije u odnosu na pravilno napisane primjere.

Idući fonemski niz koji povezuju određena grafijska rješenja jest *i — j — l — ŋ*. U njegovu predočavanju upotrebljavaju se slova *i, g, j, l, n, y* i njihove kombinacije, a sudjeluje i grafem \emptyset . Iz stare hrvatske latinice poznato je obilježavanje fonema *i* i *j* istim grafijskim sredstvima, a suglasnika *l* i *ŋ* identičnim grafijskim rješenjima. Ovaj spomenik pokazuje zanimljivo preklapanje u grafijskom predočavanju tih dvaju nizova fonema.

Slovo *i* u hrvatskoj se latinici upotrebljava kao grafem za *i* i *j*. I u ovom je spomeniku funkcija *i = i* uobičajena. Primjere nije potrebno navoditi. Međutim, za *i = j* jedini je siguran primjer *pryiatelli* (= prijatelji) 41b. Svi se ostali, kako će pokazati dalja analiza, mogu dvojako interpretirati. Već je spomenuta sporadična upotreba slova *i* kao grafema za *ć*. U prvom dijelu rukopisa slovo *i* dolazi sporadično i kao grafem za *ŋ*: *Ogia* (= oĝna) 6b, *ucyiu* (= ućiu) 23b, *pomaichoua se* (= po-maŋkovaše) 27b. Nesigurni su oblici lične zamjenice *on*: *fiez* (= v ņem/jem) 6b, *iega* (= ņega/jega) 30a, tj. nije sigurno treba li ih čitati kao novije oblike s inicijalnim *ŋ*, ili kao starije *s j*. Za 14. stoljeće ipak je vjerojatnije pretpostaviti oblike *s ŋ*.

U drugom dijelu rukopisa sporadična je upotreba slova *i* u glasovnoj vrijednosti *ij*: *iuite* (= i vijte) 51a, *nay stariy* (= najstariji) 52b, *Machari* (= Makarij) 53b, *prelubodistuo* 92a, *prelyubodistuo* 107b (= preľubodijstvo), pored *prelyubodiy stua* (= preľubodijstva) 92a, *uprelyubody stuo* (= u/v preľubodijstvo) 108a, *Ar ţeni* (= Arsenij) 93b. Sigurna je glasovna vrijednost *ij* samo u prvom primjeru (*vijte*). U drugom (*najstariji*) može se uzeti *i* za *ij*, a *y* za *i*, ali i *i* za *i*, a *y* za *ji*. U riječi *preľubodijstvo* može doći i do pojednostavljivanja suglasničkog skupa *-jstv-* u *-stv-*, a strana imena *Makarij* i *Arsenij* mogla su biti preuzeta i bez krajnjega *-j*, premda i za njega ima potvrda: *Ar ţenij* 4a, *Macharicharij* (!) 40a, *macharij* 41b, ali kako, s druge strane, grafijski slijed *ij* može biti i grafem za *i*, mogli bi se i ti primjeri čitati *Arseni*, *Makari*. Isto tako nije sigurno treba li primjer *ţebaidi* 29b čitati *v Tebaidi*, *v Tebajdi* ili *v Tebajidi*, tj. *i = i*, *i = j* ili $\emptyset = j$ i *i = i*¹³. Primjer *Otebayide* (= o/t/ Tebajide) 34b govori za čitanje *s ji* i u prvom primjeru.

Slovo *j* služi kao grafem za *i* na početku i na kraju riječi: *ţpricalj* (= s pričali) 2a, *tebj* (= tebi) 3a, *uodj* (= vodi) 3a, *cholj* (= koli) 5a, *manj* (= mani) 5a, *budj* (= budi) 5a, *bitj* (= biti) 5b (2×), *ţtatj* (= stati) 5b, *ţebj* (= sebi) 5b, *prebiuatj* (= prebivati) 6a, *Vidilj* (= vidili) 17b, *ot gouorj* (= odgovori) 17b, *ra ţbienj* (= razbijeni) 24b, *odgovorj* (= odgovori) 42b, *od pu ţchenj* (= odupušćeni) 45a, *j ţato* (= i zato) 55a, *učinilj* (= učinili) 98a. Navedeni primjeri *Ar ţenij* 4a, *Macharicharij* (!) 40a, *macharij* 41b jedini su (nesigurni) primjeri za slovo *j* u funkciji grafema za *i*.

¹³ AR, knj. XVIII, str. 146, s. v. *Tebaida*, navedeni primjer čita *v Tebaidi*. Ostali primjeri za navedeni lik su iz Glavinića, Kanavelića i Marčija.

Dvoslov *ij* upotrebljava se kao grafem za *i* (dugo i kratko): *nenuaidijs* (= *nenuaidiš*¹⁴) 3a (2×), *alij* (= *āli*) 3a, 25a, 33b, *dij* (= *dī*) 3b, *gij* (= *jiš*) 7a, 38a, *bij* (= *bi*, 2. i 3. sg. aor.) 7b, 8a, 17b, 96b, 125b, *snijs* (= *snīš*, 2. sg. prez. od *snisti* < *snēsti*) 10a, *spij* (= *spī*, 3. sg. prez.) 15b, *mij* (= *miš*, G. pl.) 38a, *trij* (= *trī*) 76b, *ričij* (= *riči*, I. pl.) 81a, *bijh* (= *bih*) 81a, 112b, *sidijs* (= *sidiš*) 96a, *dnij* (= *dni*, A. pl.) 101b, *ruchij* (= *rūki*, G. pl.) 105b, *mišlij* (= *misli*, G. pl.) 133b. Nesigurni su primjeri *bošij* (= *boži/božji/božij*, N. sg.) 44a, 45a i *bošij* (= *boži/božji*, N. pl.) 44a, premda *bošgij* (= *božji*, A. sg., *s g* za *j*) 6a sugerira čitanje *božji* i u prethodnim primjerima.

Slovo *g* osim svoje redovne grafijske funkcije da služi kao grafem za suglasnik *g* i već spomenute upotrebe kao grafema za *ć* ima još neke funkcije. Najčešća od njih jest da se upotrebljava kao grafem za *j*, poznata i iz ostalih latiničkih spomenika. Npr. *tig* (= *tij*, 2. sg. imper.) 1a, *šagich* (= *zajik*) 1a, *gišyet* (= *jišcet*) 1a, *gištinu* (= *jistinu*) 1a, *Nog* (= *Noj*) 1b, *gimiše* (= *jimiše*) 1b, *mogh* (= *mojih*) 2a, *gošye* (= *jošće*) 2a, *gimiti* (= *jimiti*) 2b, *šuoim* (= *svojim*) 2b, *ošuguyes* (= *osujueš*) 3a, *nepriगतela* (= *neprijateļa*) 15a, *angel*, *angela* (= *anjel*, *anjela*) 24a, *šuoгу* (= *svoju*) 30a, *gure* (= *jure*) 30a, *šagicha* (= *zajika*) 41b, *angelli* (= *anjeli*) 43b/44a itd. Jednom dolazi i u kombinaciji *ig*: *šigutra* (= *sjutra*) 38a, a nesiguran je primjer *bošigi* (= *božji/božiji*) 39a.

U prvom dijelu rukopisa slovo *g* dolazi i kao grafem za *ń*: *mgu* (= *mńu*) 8b (2×), 14a, *cigeye* (= *čińenje*) 9b, *riuagu* (= *ŗvańu*, A. sg. f.) 11b, *špuštigu* (= *v pustińu*) 14a, *špuštigi* (= *v pustińi*) 14b, *niga* (= *nińa*) 15a, 21a, *uicgi* (= *vičńi*) 15a, *cigaše* (= *čińaše*) 15b, *ucigena* (= *učińena*) 31b. Nesigurni su, kao i kod grafije *i* za *ń*, oblici zamjenica *on* i *ńegov*: *šgim* (= *s/š/žńim/jim*) 1a, 1b, *gega* (= *ńega/jega*) 5a (2×), *uagu* (= *vańu/ju*) 5a, *gemu* (= *ńemu/jemu*) 5b, 30a, *gegoua* (= *ńegovaljegov*) 11a, *nagem* (= *nańem/jem*) 30b.

Slovo *g* nalazimo i na mjestu sekundarnoga suglasničkog skupa *nj* (< *ńj*): *ucinega* (= *učińenja*) 10b, *tentaga* (= *tentanja*) 11a, *mišlega* (= *mišńenja*) 29a/29b. Naime, u 14. stoljeću još ne pretpostavljamo jotaciju sekundarnih suglasničkih skupova, kamo ulazi i *nj* u glagolskih imenica.

Slovo *y* također ima vrlo razgranatu upotrebu. Najfrekventnija mu je funkcija grafema za *j*, i to je ujedno najčešći način obilježavanja *j* u svim položajima u riječi u oba dijela rukopisa. Primjeri su mnogobrojni i nije ih potrebno navoditi. Također se u oba dijela rukopisa upotrebljava kao grafem za *i*, ali ta mu je funkcija znatno rjeđa. Npr. *y* (= *i*) 1a (2×), 1b, 2a (3×), 2b (2×), *aly* (= *ali*) 5b, *šmyguviše* (= *smijući se*, *s y* za *i* i za *ć*) 9a, *ššuyte* (= *v svite*) 11b, *gedynštuo* (= *jedinstvo*) 41a, *špriyatelli* (= *prijateļi*) 41b, *šlamynye* (= *šlaminje*, *s y* za *i* i za *j*) 42a, 43b, *umyllyno* (! = *umiļ[e]no*) 43b i d.

U oba dijela rukopisa *y* se javlja i u glasovnim vrijednostima *ji* i *ij* (*i i — j* na granici riječi): *ššacrificiy* (= *k ššakrificiji*) 18b, *ššnoy ššprouinciy* (= *v noj ššprovinciji*) 18b, *tuoy* (= *tvoji*) 53a, *yšškati* (= *jiskati*) 54b, *ššfoym* (= *svojimi/svojimi*) 68b, *moy* (= *moji*) 70b, *yššto* (= *jisto*) 75b, *ššdabym* (= *da bi jim*) 86a, *ššchaymšše* (= *ka jim se*) 86a, *ššNeprišštoy* (= *ne pristoji*) 90b, *ššteryh* (= *ter jih*) 100a, *ššym*šše

¹⁴ Sve je primjere u ovom radu akcentirao dr. Petar Šimunović, na čemu mu srdačno zahvaljujem.

(= i jimiše) 127b; *cyē* (= čije) 30b, *Ineuja semu je* (= i ne vijaše mu se) 38b, *mye* (= mi je) 56a, *nyu* (= níju, G. du.) 56a, *chitye* (= ki ti je) 92b, *chatye* (= ka ti je) 93a, *maryi* (= Mariji) 97b, *datyu* (= da ti ju) 112b, *čya ju* (= čija su) 128b, *tye* (= ti je) 131b. Nesiguran je primjer *išfayi* (= Izaiji/Izaji) 47b s *y = ij* ili *y = j*. Primjer *Išfaiya* (= Izaija) 98b sugerira čitanje *y = ij* i u prvom primjeru. Jednom *y* dolazi i za *j—j* (na granici riječi): *fchoye* (= v koj je) 35b.

Kao *i* i *g*, *i* *y* u prvom dijelu rukopisa služi kao grafem za *ń*: *ciyenga* (= činjenja) 1a, 1b, *fpuštyu* (= v pustińu) 2a, *utuhyenyē* (= utuńnenje, s *y* za *ń* i za *j*) 5b, *ogay* (= ogań) 6b, 11a, *ogya* (= ońa) 7b, *uciyu* (= ućińu) 7b, 32a, *uciyen* (= ućinen) 8a, *pomayka* (= pomańka) 8a, *ciya je* (= činaše) 12b, *napluyen* (= napńnen) 27a, *doniya* (= donia) 30a, *Vciyeno* (= ućineno) 32a, *niuciyeyem* (= ni ućinenjem, s *y* za *ń* i za *ńj*) 38a.

Kao i pri obilježavanju suglasnika *ń* grafemima *i* i *g*, nesigurni su primjeri s oblicima zamjenica *on* i *ńegov*: *fyem* (= v ńem/jem) 1b, *yemu* (= ńemu/jemu) 2a, *fyeg* (= v ńej/jej) 2a, *fyega* (= v ńega/jega) 2b, *yemu* (= ńemu/jemu) 3a, 5a, 24b, 30a, *yega* (= ńega/jega) 5a, 23b, *yegoua* (= ńegova/jegova) 11a, 22b, *yegouu* (= ńegovu/jegovu) 23a itd.

Sporadično se slovo *y* u oba dijela rukopisa upotrebljava kao grafem za *n*: *špomeneyga* (= spomeńenja) 4b, *grišyim* (= grišnim) 6a, 6b, *ciyegi* (= čineći) 11a, *puštey* (= pušten) 31a, *hrišya* (= grišna) 36a, *ucinye* (= ućinen) 43b, 52b, 91a, 97b, 128b, *cruney* (= kruńen) 129a. Također u oba dijela rukopisa dolazi na mjestu sekundarnog skupa *ńj*: *fne utripl'eye* (! = v neutrpńenje) 3a, *špomeneya* (= spomeńenja) 7a, *cigeye* (= činjenje) 9b, *mišlye* (= mislinje) 10a, *špašeya* (= spasenja/spašenja) 29a, *mišleya* (= mišljenja) 31b, *pogrušeye* (= pogruńenje) 34a, *niuciyeyem* (= ni ućinenjem, s *y* za *ń* i za *ńj*) 38a, *yimiyē* (= jiminje, s *y* za *j* i za *ńj*) 79a, *čineye* (= činjenje) 83a, 104a, *čineya* (= činjenja) 86b, *nešafnaye* (= nesaznanje) 98b, *šmišaya* (= smišanja) 114a. Savim je izuzetna upotreba *y* u glasovnoj vrijednosti *lj*: *uešeye* (= veselje) 24a.

Dvoslov *yi* upotrijebljen je dvaput kao grafem za *j*: *ot špašenyia* (= ot spaseńja; da se ne radi o crsl. liku *spasenija*, nego o grafemu za *j*, govore naredni primjeri) 36a, *yiošsche* (= jošće) 70a i jednom za *ć*: *gouoreyie* (= govoreće) 36a, a dvoslov *iy* dvaput kao grafem za *i*: *nišje boliy* (= ni se boli, 3. sg. imper.) 104b, *niyna* (= nińa) 106a, jedanput za *j*: *iyest* (= jest) 34a i jedanput za *ń*: *uiciye* (= vićńe) 8a. Nesigurni su primjeri *uićny* 110b i *uićny* 103a (= vićńi/vićńi), u kojima se *ny* i *ni* može uzeti za *ń* ili *n* za *n*, a *yi* i *iy* za *i*¹⁵, odnosno *gošpodiy* (= gospodńi/gospodń) 34b i d., *člouičiy* (= človićji/človićiji/človićij) 66a.

Grafem *ø* služi, po uzoru na evropsku latinicu, kao grafem za *j* u intervokalnem položaju, najčešće ako je prvi vokal *i* (obilježen grafemom *i*). Npr. *daniel* (= Danijel) 1b (2×), 20b, *contrarie* (= kontrarije) 4b, *maharia* (= Maharija) 7a, *priah* (= prijah) 9b, *aršenia* (= Arsenija) 20b, *magištrian* (= magistrijan/majistrijan) 20b (2×), *biašce* (= bijaše) 30a, *prouicie* (= provincije) 32b, *priati* (= prijati) 34a, *nepotribues* (= ne potribuješ) 44a, *tebie* (= tebi je) 50b, *viaše* (= vijaše) 69a, *yimiuchi* (= jimijući) 72b, *nay pria* (= najprijia) 85b, *Aršeniu* (= Arseniju) 93b, *Marie* (= Marije) 100a i d. Izuzetna je primjena grafema *ø* za *j* na kraju riječi: *ne ošuyu*, *ne ošugu* (= ne osujuj) 35a i za *n* (u sredini i na kraju

¹⁵ Usp. AR, knj. XXI, str. 49—51, s. v. *vječan* i *vječńi*.

riječi): *Vciye* (= učinen) 30b, *prouicie* (= provincije) 32b, *neofqurinei* (= neoskvrneni) 56b, što je očito posljedica previđanja title u predlošku, a jednom dolazi i umjesto *nj*: *yimie* (= jiminje) 80a.

Kako isti grafemi služe za obilježavanje *i*, *j* i *ij*, problematični ostaju primjeri koji su mogli imati dvojnju osnovu — *s-ij-* i *-ij-*: *ubyeno* (= ubijeno/ubjeno) 9b, *ra[s]bieny* (= razbijeni/razbjeni) 24b, *nepies* (= ne piješ/pješ) 37b, *uapya[s]e* (= vapijaše/vapjaše) 51a, 63a, *fyuchi* (= vijučić/vjućić) 58a, *pyuchi* (= pijučić/pjućić) 60b, *uapiah* (= vapijah/vapjah) 68a, *pobyeni* (= pobijeni/pobjeni) 69a, *byena* (= bijena/bjena) 72a, *ubyen* (= ubijen/ubjen) 74b, *ra[s]bien* (= razbijen/razbjen) 77b, *ubyeno* (= ubijeno/ubjeno) 88b. Ovamo ulaze i mnogobrojni primjeri imenice *djaval/dijaval* pisani *dyaua|diaual*, odnosno *dyafal|diafal*, pa *tudye* 15a, 34b i d., *tudie* 23a i d. (= tudije/tudje) pored *tudiye* (= tudije) 16b, 23b i d.

Kao i ostali grafemi kojima se u ovom spomeniku obilježava suglasnik *j*, i grafem \emptyset služi i za obilježavanje suglasnika *ñ*: *šhraen* (= shrañen) 5b, *ucyeno* (= učineno) 16a, *ucien* (= učinen) 26a, *Donia* (= doniña) 132a. Kao i u ostalim slučajevima obilježavanja suglasnika *j* i *ñ* istim grafemom, i ovdje je problematično čitanje zamjenice *on*: *chi3* (= k ñim/jim) 9b.

Obilježavanje suglasnika *j* i *ñ* (i *n*) istim grafijskim sredstvima specifičnost je ovoga spomenika, dosad nepoznata iz stare hrvatske latinice. U obilježavanju suglasnika *ñ* sudjeluju svi grafemi kojima se obilježava i suglasnik *j* — *i*, *g*, *y*, \emptyset — neki češće, neki rjeđe. Postavlja se pitanje kako je to moguće, odnosno gdje je mjesto izjednačavanja tih dvaju suglasnika. Najprije pada na um pomisao o izostavljanju (previđanju) title kojom je u predlošku bilo zamijenjeno slovo *n*, te bi tako *i*, *g*, *y*, \emptyset bili ostaci suglasnika *ñ* obilježenog titlom umjesto grafemima *ni*, *ng*, *ny*, *n*. Tome se, međutim, protive primjeri u kojima se *y* upotrebljava za obilježavanje suglasnika *n*. Oni ukazuju na to da je razlog toj pojavi izvangrafijski. Možda ga treba tražiti u jezičnim promjenama.

Jedini položaji u kojima u jeziku, na dijakronoj njegovoj osi, alterniraju suglasnici *j* i *ñ* oblici su kosih padeža lične zamjenice za treće lice *on*, *ona*, *ono* i posvojne zamjenice *negov*. Ti su oblici u ranijem stadiju jezičnog razvoja počinjali s *j* (jega, jemu, jim, joj, jeje, ... jegov). Od 13. stoljeća počinju se javljati oblici s inicijalnim *ñ* (od *n + j*), ali još neko vrijeme paralelno supostoje jedni i drugi oblici. Oblici tih zamjenica u jeziku vrlo su frekventni. Ako pretpostavimo ili znatno stariji predložak ovoga teksta, što je i po nekim drugim jezičnim crtama moguće, ili barem stariju tradiciju pisanja hrvatskih tekstova latinicom u danom skriptoriju, tada su se stariji oblici navedenih zamjenica pisali jednim od grafema za obilježavanje suglasnika *j*. U vrijeme nastanka našega spomenika oni su već mogli sasvim nestati iz upotrebe, ali su se pisali po tradiciji — tj. grafemima za *j*. Kako su se na tim mjestima ti grafemi čitali *ñ*, počeli su se upotrebljavati za *ñ* i u ostalim položajima. Međutim, u ovom se tekstu grafem *y* upotrebljava i za obilježavanje suglasnika *n*. Uzrok tome treba tražiti u funkcijama slova *n*. Ono se u ovom spomeniku često upotrebljava i kao grafem za *ñ*. Taj je način obilježavanja suglasnika *ñ*, općepoznat iz glagoljice, prisutan u svim hrvatskim latiničkim spomenicima 14. stoljeća, a nalazimo ga i u najstarijim poznatim latinskim zapisima hrvatskih imena¹⁶.

¹⁶ Usp. npr. primjere iz »Supetarskoga kartulara« u: V. Novak — P. Skok, *Supetarski kartular*, JAZU, Zagreb 1952, str. 252—258, i iz »Zadarskoga kartulara« u: V. Novak, *Zadarski kartular samostana svete Marije*, JAZU, Zagreb 1959, u indeksu na str. 273—281.

Taj način obilježavanja suglasnika *n* i *ñ* istim grafemom dovodi do izjednačavanja u njihovu obilježavanju i pomoću drugih grafema kojima se obilježava *ñ*.

Među grafemima za obilježavanje suglasnika *j* (a onda i *ñ*) neobična je upotreba grafema *g*, poznata i iz drugih starih hrvatskih latiničkih spomenika. Do nje je moglo doći također samo u riječima u kojima na istome mjestu stoje *g* i *j*. To su riječi stranog, grčko-latinskog podrijetla sa suglasnikom *g* ispred samoglasnika prednjega niza, koji se u čakavskom jezičnom sustavu preuzima kao *j*. Kako su to uglavnom riječi crkveno-vjerske pripadnosti, npr. *anjel* (lat. *angelus*), *evanjelje* (lat. *evangelie*), vjerojatno su se isprva pisale s *g* pod utjecajem latinske grafije. To se *g* čitalo *j*, pa se slovo *g* počelo pisati za *j* i u drugim položajima, a onda se kao i ostali grafijski znakovi za *j* počelo upotrebljavati i za *ñ*.

Zanimljivo je i grafijsko preklapanje suglasnika *j* i *ć* u ovome spomeniku. Najfrekventniji grafemi za *j* — *g*, *i*, *y* — u prvome dijelu rukopisa upotrebljavaju se i kao grafemi za *ć*, pri čemu je pisanje s *g* poznato i iz »Reda i zakona« i »Šibenske molitve«, dok je ono s *i* i *y* specifičnost ovoga spomenika. Obilježavanje suglasnika *j* i *ć* istim grafijskim sredstvima (tj. grafemima *g*, *i*, *y*) ne može se objasniti u okvirima latiničke grafije. Međutim, obilježavanje tih suglasnika istim grafijskim sredstvom, tj. pomoću slova *đ*er*v*, poznato je iz nekih glagoljičkih spomenika¹⁷. U glagoljici je to mogao biti utjecaj bosanskih ćirilčkih (bosaničkih) spomenika, u kojima je *đ*er*v* služio za obilježavanje *đ* i *ć*, suglasnika što u štokavskom stoje u opoziciji po zvučnosti. Glagoljaši, uglavnom čakavci, koji nemaju *đ* u svom fonološkom sustavu, *đ*er*v* na mjestu *đ* čitaju kao *j* i u obje ga glasovne vrijednosti, tj. *j* i *ć*, unose u svoje tekstove. Na taj način dolazi do obilježavanja istim grafemom suglasnika *j* i *ć*, koji ne stoje ni u kakvoj fonološkoj svezi. Ta bi grafijska pojava mogla biti jedan od indikatora daleko veće povezanosti svih naših kulturnih sredina u prošlosti nego što se obično misli, odnosno kruženja i prepisivanja spomenika bez obzira na pismo kojim su pisani u raznim krajevima hrvatskosrpskog jezičnog prostora.

Obilježavanje sekundarnog skupa *nj* slovima *g* i *y*, tj. grafemima za suglasnik *j*, može se protumačiti u okvirima same latinice. Naime, u latinici se suglasnik *n* često obilježavao titlom iznad prethodnog samoglasničkog grafema. Ako su u predlošku ovoga spomenika glagolske imenice na *-nje* (< -ње) češće bile pisane na taj način, prepisivač je mogao i previdjeti te title, te su tako slova *y* i *g* = *j* postala grafijski znakovi i za glasovnu vrijednost *nj* (jednom čak i *lj*).

U dosadašnjem razmatranju bilježenja fonemskog niza *i* — *j* — *l* — *ñ* dotaknuto je bilježenje suglasnika *ñ* u onoj mjeri u kojoj se podudara s pisanjem suglasnika *j*. Po strani su ostali, međutim, ostali načini bilježenja suglasnika *l* i *ñ*, u kojima u starim hrvatskim tekstovima najčešće postoje identična grafijska rješenja. Već je spomenuto da se suglasnik *ñ* često piše slovom *n*. Isto se tako *l* piše slovom *l*. Taj je način pisanja suglasnika *l* i *ñ* grafemima *l* i *n* dosta frekventan u oba dijela rukopisa, a može se dovoditi u vezu s glagoljicom (i ćirilicom). Tu vezu ne isključuje ni starija latinska tradicija bilježenja hrvatskih imena¹⁸.

¹⁷ Vidi: M. Mihaljević, *O glasu j načinima njegova bilježenja u tekstovima hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, Slovo 36, Zagreb 1986, str. 123—139.

¹⁸ Primjeri u o. c. u bilj. 16.

Primjeri za *l = ʎ*: *lublaʃe* (= ljublaše) 1b, *umilen* (= umižen) 1b, *ʃeli* (= želi) 1b, *ʃbaflen* (= zbavljen) 1b, *uolu* (= voļu) 2a, 2b, *ʃʃemlet* (= vzežmet) 3a, *ʃa douole* (= zadovolje) 3a, *ludi* (= ļudi) 6b, *ʃchraleʃtuo* (= v kraještvo) 8a, *Vcitel* (= učitel) 30a, *lubaf* (= ljubav) 40b, 41a, 43a, *neuolnica* (= nevoļnica) 43a, *boli* (= boļi) 56a itd. Taj način bilježenja suglasnika *ʎ* čini nesigurnim praćenje čakavske promjene suglasničkih skupova *kl, gl* ispred samoglasnika *i, e, a* u *kl, gl*, za koju u ovom spomeniku ima nekoliko sigurnih potvrda, dok ostale pružaju mogućnost dvojakog čitanja: *procljatu* (= prokljatu) 64b, *ʃaclylinati* (= zakļinati) 97a, *poglyeda* (= pogļeda) 120a, 126a pored *gledati* (= gledati/gļedati) 98b, *raʃgleda* (= razgļeda/razgleda) 95a, zatim *paclena* (= paklena/pakļena) 82a, *pachlena* 82b, *paclemu* 83b. Stoga ne možemo biti sigurni da li je ta pojava u jeziku spomenika sasvim ili tek djelomično provedena.

Primjeri za *n = ņ*: *ʃtegneni* (= stegņeni) 2b, *ʃcriʃnenga* (= skrišņenja) 6a, *od niħ* (= od niħ) 40b (2×), 45a, *ʃpuʃtine* (= z/s pustiņe) 40b, *cineya* (= činjenja) 40b, *negouim* (= ņegovim) 41a, *ʃnima* (= s/š/ž ņima) 41a, *nemu* (= ņemu) 42b, 45a, *ney* (= ņej) 42b, *neye* (= ņeje) 42b, 43a, *negof* (= ņegov) 43b (2×), 44a, 45a (2×) itd. itd., te jednom i *n = nj*: *umilyene* (= umiženje) 98b.

Ostali načini bilježenja suglasnika *ʎ* i *ņ* manje su česti. Pritom se način bilježenja suglasnika *ʎ* i *ņ* i sekundarnih skupova *lj* i *nj* često ne razlikuje ni u istoj riječi. Već je spomenuto da se za 14. stoljeće ne pretpostavlja jotacija sekundarnog *nj* (prema tome i *lj*). Međutim, iako dosad nisu poznati primjeri te pojave s čakavskog područja prije 17. stoljeća, istovrsnost grafijskih rješenja sa suglasnicima *ʎ* i *ņ* u ovom spomeniku sugerira i tu mogućnost. Kako se ostali sekundarni skupovi *suglasnik (C) + j* i ovdje dobro čuvaju, pretpostavlja se da do pojave jotacije nije dolazilo ni u skupovima *lj, nj*, tim prije što su istovrsna grafijska rješenja za različite glasovne vrijednosti i inače česta u ovom spomeniku. Ipak te primjere treba imati na umu u budućim proučavanjima pojave jotacije u sekundarnim skupovima *C + j*, osobito *ueʃeye* 24a, koji možda sugerira pojavu *lj > ʎ > j*.

Suglasnik *ʎ* se u prvom dijelu rukopisa, osim u primjerima u kojima se bilježi slovom *l*, nalazi još svega u dva primjera. U jednome se piše *l* s apostrofom: *fne utripʃeye* (= v neutrpļenje) 3a. U drugome se primjenjuje talijanski uzorak *gl: għubiti* (= ljubiti) 36a. Primjer *ʃullacha* 10b nije siguran — može se čitati dvojako: *s ulaka* i *s ulaka*¹⁹. U drugom dijelu rukopisa ima više različitih rješenja. Jedno od njih je udvojeno *l — ll*: *pryatelli* (= prijatelji) 41b, *roditelli* (= roditelji) 41b, *mollu* (= moļu) 43a, *ʃalle* (= šaļe) 43b i d. Zatim *li* i *ly*, koji se po istovrsnosti grafijskog rješenja često podudaraju s obilježavanjem sekundarnog *nj* u istoj riječi, te *lly*. Npr. *liudi* (= ļudi) 53b, 56b, *raʃdilien* (= razdijlen) 56a, *molienie* (= moļenje, s *li* za *ʎ* i *ni* za *nj*) 81a; *poʃtilye* (= postile) 40b, *lyudi* (= ļudi) 43b, *lyubi* (= ļubi) 43b, *ugaly* (= ugal) 43b, *utrplyenyem* (= utrpļenjem, s *ly* za *ʎ* i *ny* za *nj*) 90a, *umilyenye* (= umiženje) 98a i d.; *umillyeno* (= umiženo) 40b, *mollyenyem* (= moļenjem) 41a, *uollya* (= voļa) 41a, *oblyubilli* (= obļubili) 41a, *huallyen* (= hvaļen) 41b, *ʃifflyenyē* (= živļenje) 43b, *mollyu* (= moļu) 44a, *ocrillyena* (= okriļena) 44b i d. Izuzetni su primjeri s grafijom *liy* i *yil*: *moliyahu* (= moļahu) 86a; *pro goniteyil*

¹⁹ U AR, knj. XIX, str. 484, s.v. *ul* u istom značenju (košnica, pčeliňak, ulište) kaže se da je većina potvrda iz glagoljičkih i ćiriljičkih tekstova, te se ne može znati treba li ih čitati *ul* ili *ul*. Sve takve nesigurne primjere donosi s.v. *ul*.

(= progonitelj) 99b. Primjer *špa šiteya* 99a, u kojem *y* dolazi na mjestu *l*, mogao bi ukazivati i na sporadičnost čakavske pojave *l > j* (spasiteļa > spasiteja)²⁰, kao i već spomenuti *ue šeye* (= veselje/veseļe > veseje) 24a.

U pisanju suglasnika *ń*, pored već navedenih načina pisanja grafemom *n* i grafemima identičnima s pisanjem *j* (*i, g, y, Ø*), javljaju se i neka druga grafijska rješenja, od kojih su neka jednaka onima u bilježenju suglasnika *l*, dok se druga razlikuju. Sva su ona znatno rjeđa od dosad spominjanih. Npr. *gn*: *gutrignu* (= jutriņu/jutŗņu) 30b, *chgnim* (= k ņim) 34a, *nigna* (= niņa) 48a (2×), *gnega* (= ņega) 122b; *ng* (samo u prvom dijelu rukopisa): *frimengu* (= vrimeņu) 8b, *pomangcha* (= pomaņka) 28a; *ni*: *uogani* (= u/v ogaņ) 15b, *manŷy* (= maņi) 59a, *nym* (= ņim) 87b; *ny*: *uogany* (= u/v ogaņ) 7a, *cony* (= koņ) 10b, *fceranyi* (= včeraņi) 38a, *upu štinyu* (= u/v pustiņu) 41b, *uanye* (= va ņe) 45b, *pocharanye antonye* (= pokaranje Antoņe, s *ny* za *nj* i za *ń*) 119a; *yn* (samo u drugom dijelu rukopisa): *po-mayncha* (= pomaņka) 69b, *coyn* (= koņ) 91a, *nyma* (= niņa) 106a, *go špodŷyn* (= gospodiņ, adj.) 122b; *nm* (samo u drugom dijelu rukopisa): *pu štinnachu* (= pustiņaku) 61a, *pu štinnach* (= pustiņak) 61b, 64a, 65b, *pu štinnacha* (= pustiņaka) 63a, 110a, *upu štinni* (= u/v pustiņi) 65b. Pojedinačni su primjeri *nyi*: *učinyiu* (= učīņu) 48a i *niy*: *upu štiniyi* (= u/v pustiņi) 61a. Nesigurni su već spomenuti primjeri *učniy* 103a i *učnyi* 110b, koji se mogu čitati *vični* i *vični*²¹.

Idući fonemski niz povezan istovrsnim grafijskim rješenjima jest *s — z — š — ž*. Osnovni grafem u obilježavanju tih fonema jest *š*. Njime se najčešće označuje čitav taj niz fonema u oba dijela rukopisa, a često se u istoj riječi upotrebljava u dvije, pa i tri različite funkcije. Npr. *ušliša* (= usliša) 11b, *šafe* (= za se) 12b, *šhrišil* (= zgrišil) 12b, *šhriši* (= zgriši) 12b (2×), *šastanovito* (= za stanovito) 13b, *šrišba* (= sŗžba) 15a, *iššga* (= i sažga) 15b, *šrišbu* (= sŗžbu) 26b, 27a, *tešase* (= težaše) 42b, *šllušafe* (= služaše) 43a, *šlišal* (= slišal) 44a, 44b, *šferšeno* (= svŗšeno) 44a, *šgrišati* (= zgrišati) 45a, *štrašan* (= strašan) 45a, *bošastveni* (= božastveni) 45a, *pollošifši* (= položivši) 46b, *preštraši* (= prestraši) 73b itd. Problemi u čitanju takve grafije nastaju u riječima u kojima može alternirati *s* i *š* u osnovi, zatim tamo gdje je u pitanju fonetsko ili etimološko pisanje prijedloga i prefikasa koji svršavaju na *s* i *z*, te u stranim riječima koje se mogu preuzimati s dvojakim izgovorom. Npr. u osnovi: *špašen* (= spasen/spašen) 23b (2×), *špašeny* (= spasenje/spašenje) 24a, *špašeni* (= spasen/spašeni) 47a, *oštrocha* (= ostroča/ostroča) 98b (2×) i sl.; u prefiksima: *rašciyē* (= raščinē/rasčinen/rasčinen) 33a, *raššridit* (= rasŗdit/rasŗdit/rasŗdit) 36a, *šmagašje* (= smagaše/zmagaše) 121b i sl.; u prijedlozima: *šgim* (= s/z/š/ž ņim/jim) 1a, 1b, *šditiyē* (= s/z ditićem) 3b, *špuštye* (= z/s pustiņe) 7b, *šbratyef* (= s/z bratjev) 8a, 38b, 85a, *šbrituami* (= s/z britvami) 23a, *šnima* (= s/z/š/ž ņima) 41a, *šcrique* (= z/s crikve) 47a, *ištela* (= iz/šis tela) 64a itd. itd.; u stranim riječima: *bišcup* (= biskup/biškup) 9a i d., *šchoplar* (= skloplar/škoplar) 11a, *šturban* (= sturban/šturban) 15a, *fruštati* (= frustati/fruštati) 19a (2×), *chustion* (= kustion/kuštion) 19b, *magištrian* (= magistrijan/magištrijan/majistrijan/majištrijan) 20b (2×), *teštamenat* (= testamenat/teštamenat) 20b, 21a, *šenadura* (= senadura/šenadura) 20b, *pošefion* (= posesion/pošefion)

²⁰ O najstarijim primjerima te promjene vidi u: D. Malić, *Povaljska listina kao jezični spomenik*, Znanstvena biblioteka HFD 17, Zagreb 1988, str. 98—99.

²¹ Usp. bilj. 15.

20b, 27b, 28b, *ſchandalā* (= skandala/škandala) 26b, *diſperiuā ſe* (= disperivaše/dišperivaše) 29a itd. itd.; u stranim imenima: *Helia ſ* (= Helijas/Helijaš) 1a, *ar ſenig* (= Arsenij/Aršenij) 7a, *athana ſius* (= Atanasijus/Atanazijus/Atanazijuš/Atanažijuš) 7b, *elphaniu ſ* (= Elfanijus/Elfanijuš) 9a, *fgero ſolimi* (= v Jerosolimi/Jerazolimi/Jerožolimi) 21b, *io ſep* (= Josep/Jozep) 35a, *Ba ſilij* (= Basilij/Bazilij/Bažilij) 71b, *Augu ſtin* (= Augustin/Auguštin) 99b (2×), *ſerafiomu* (= Serafionu/Šerafionu) 131a itd. itd. Kako se radi o prijevodu s latinskoga, posuđenih riječi, a pogotovo stranih imena, ima vrlo mnogo, i danas njihovo čitanje predstavlja nemali problem jer ne možemo znati do kojeg su stupnja bile odomaćene u sredini u kojoj i za koju je spomenik nastao, odnosno koliko su prevodioci teksta nastojali slijediti knjiški izgovor. Navedena grafija omogućavala im je da istovremeno predoče i izvorni i izgovorni oblik riječi.

Istu funkciju kao *ſ* ima i tzv. oblo *s*, koje se javlja kao pozicijska varijanta, tj. upotrebljava se ponekad na početku i znatno češće na kraju riječi. Samo se izuzetno javlja i u sredini riječi. Npr. na početku riječi: *Spominag* (= spominaj) 6a, *Su ſci* (= suši) 10b, *Siguriyi* (= siguriji) 99b; *Sgoda ſe* (= zgoda se) 9a, *Sacte* (= začte) 10a, *Sbudi ſe* (= zbudi se) 36b, *Side* (= zide) 40b, *Saç* (= zač) 49b, *Sidi* (= zidi) 53a; *Se ſin* (= žežin) 10b; na kraju riječi: *nas* (= nas) 23b, *glas* (= glas) 33b, 40a, *uas* (= vas) 40b (4×); *ſlus* (= sľz) 6a, *pinēs* (= pinež) 21b, 22a, 22b, *Vobras* (= v obraz) 32a, *obras* (= obraz) 43b (2×), 44a, 44b, 45a (3×), *budes* (= budeš) 4a, 7a, 42b (3×), *mores* (= moreš) 5b, 14a, *gimas* (= jimaš) 5b, *o ſtaris* (= ostariš) 22a, *yi ſ ſches* (= jiščeš) 40b, *nepotribues* (= ne potribuješ) 44a, *čudis* (= čudiš) 45b, *nas iuas* (= naš i vaš) 45b; *las* (= laž) 43a; *mogi ſes* (= Mojizes/Mojizeš) 4b, *athana ſius* (= Atanazijus/Atanazijuš) 7b, *theophilus* (= Teofilus/Teofiluš) 4b, 7a, *flagrius* (= Flagrijus/Flagrijuš) 21b; u sredini riječi: *u miſlyenyah* (= u/v mišljenjah) 123b. Treba još istaći da oblo *s* na početku riječi dolazi samo kao veliko slovo.

Udvojeno *ſ* (*ſſ*) javlja se u prvom dijelu rukopisa za *s*, *z*, *š* (za *ž* nema potvrda), a u drugom dijelu rukopisa vrlo je frekventan u sve četiri funkcije i također može doći u dvije funkcije u jednoj te istoj riječi, npr. *ſlu ſſa ſſe* (= služaše) 42a, *po ſſna ſſe* (= poznaše) 52b, *te ſſa ſſe* (= težaše) 78b, 118b, *obe ſſeli ſſe* (= obeseliše) 88b, *gouora ſſe ſſe* (= govoraše se) 120a, *ča ſſa ſſe* (= kazaše) 128b i sl.

Obratna je pojava da oba ta znaka (*ſ* i *ſſ*) u jednoj riječi dolaze u istoj glasovnoj vrijednosti. Npr. *ſu ſſed* (= sused) 43a, *pro ſſiti ſſe* (= prosviti se) 44a, *mi ſſya ſſe* (= mišljaše) 61a, *ſli ſa ſſe* (= slišaše) 62b, *ſli ſſe* (= zlizze) 63a, *pa ſſuchi ſſe* (= pasuci se) 63a, *ſli ſſa ſſi* (= slišavši) 65a, *ne ſli ſſi ſſe* (= ne zlizziše) 71b i d.

U prvom dijelu rukopisa, a izuzetno i u drugom, javlja se grafem *ſc*. U talijanskoj grafiji taj grafem označava suglasnik *š*. U našem je tekstu upotrijebljen ne samo za *š* nego i za *s* i *ž* (za *z* nema potvrda). Njegova je upotreba znatno rjeđa nego *ſ* i *ſſ*, ali još uvijek dosta frekventna. Npr. *ſc* = *š*: *du ſce* (= duše) 1a, 1b, *bi ſce* (= biše) 1b (2×), 11b, *moga ſce* (= mogaše) 22a, *cecha ſce* (= čekaše) 30a, *ſpa ſce* (= spaše) 30a, *bia ſce* (= bijaše) 30a i d.; *ſc* = *ž*: *ſciuotna* (= životna) 2b, *cuile ſca* (= cvileža) 7b, *ſcenu* (= ženu) 7b, *ſcene* (= žene) 7b, *dri ſca* (= drža) 16a, *polo ſci* (= položi) 20a, *ſciuiti* (= živiti) 22a i d.; *ſc* = *s*: *ſcribu* (= sřčbu) 9b, *na ſc* (= nas) 13a, *f ſcebi* (= v sebi) 17a, *ce ſca ſce* (= česa se) 27b, *ne ſalo ſti ſce* (= ne žalosti se) 36b, *f ſci* (= vsi) 46a. I taj znak može u istoj riječi doći u dvije glasovne vrijednosti, npr. *riuā ſce ſce* (= řvaše se) 16a. Problematičan je primjer *ubo ſctuo* (= uboštvo/ubožtvo) 21a.

Samo u jednom primjeru potvrđen je znak \int fc za \acute{s} : $bi\int ce$ (= biše) 7a.

Na taj način grafija ovoga spomenika raspolaže s četiri grafema (\int /i s/, $\int\int$, $\int c$ i $\int\acute{s}c$) za obilježavanje četiri suglasnika (s, z, š, ž), ali nije uvedena nikakva distinkcija među tim grafemima, premda razlikovanje navedenih suglasnika u pojedinim situacijama, koje baš i nisu rijetke, dolazi u pitanje. Svi ti grafemi upotrebljavaju se bez nekog reda za sva četiri navedena suglasnika, često jedan grafem u dvije, čak i tri funkcije unutar jedne te iste riječi, pa nas takva neizdiferencirana grafija ostavlja danas u nedoumici što se tiče pojedinih glasovnih pojava govora kraja i vremena u kojem je spomenik nastao i pravopisa kojim je pisan.

Istim grafijskim sredstvima povezan je i fonemski niz $u - v - f$. U upotrebi su slova u , v , f (i udvojeno ff). Slovo u upotrebljava se kao grafem za u i za v , slovo f (i ff) kao grafem za f i za v , dok se slovo v upotrebljava kao pozicijska varijanta slova u na početku riječi, uglavnom kad je potrebno veliko slovo.

Slovo u najčešći je grafem ne samo za u , nego i za v (u oba dijela rukopisa), i to u svim položajima u riječima: na početku, na kraju, intervokalnno i u suglasničkom skupu. Sasvim je izuzetno obilježavanje suglasnika u udvojenim u : $nadu ua$ (! = na dva) 98a, $duua$ (= dva) 108b. U svim položajima i u istim riječima u kojima se suglasnik v piše slovom u može se pisati i slovom f (i ff — češće u drugom nego u prvom dijelu rukopisa). Tako npr. u istoj riječi i na istoj strani: $gllafu - gllaua$ (= glavu — glava) 97a, $gubaua\acute{c} - gubafa\acute{c}$ (= gubavac) 100a, $dyaua - dyaffla$ (= djaval — djavla) 108b, odnosno u neposrednoj blizini: $praflyaf\int e$ 115b — $prau\acute{y}af\int e$ 117a (= pravlaše). Ako ostavimo po strani primjere u kojima se na mjestu v piše f ili ff , a u kojima bi eventualno moglo doći do obezvučenja suglasnika v , pa da se f ostvaruje kao njegov alofon (u suglasničkom skupu u susjedstvu bezvučnog suglasnika, na kraju riječi, u prijedložnom izrazu ili složenici s prijedlogom/prefiksom v ispred bezvučnog suglasnika), u spomeniku ima niz primjera u kojima se f i ff piše na mjestu gdje v sigurno ne doživljava nikakve promjene. Npr. ispred samoglasnika: $fa\int pet$ (= vaspēt) 1b, $ferno\int t$ (= vernost) 2b i d.; između dvaju samoglasnika: $offu$ (= ovu) 62b, 76a, $offo$ (= ovo) 62b, $trafu$ (= travu) 63a, $\int offu$ (= zovu, 1. sg. prez.) 73b, 97b, $chachofu$ (= kakovu) 82b, $uaffom$ (= va vom) 82b i d.; ispred ili iza sonanata: $fgi\int tinu$ (= v jistinu) 1b, $\int baflen$ (= zbavljen) 1b, $fri\int i$ (= vřzi) 2a, $frime$ (= vrime) 2a, 42b, $fme\int to$ (= v mesto) 2a, $ffrime$ (= vrime) 11a, $frati\int e$ (= vrati se) 30a, $fnogo$ (= mnogo) 41a, $fyi\int tinu$ (= v jistinu) 41b, 44a, $\int iflyenye$ (= žiřljenje) 41b, $fratif\int e$ (= vrativ se) 42b, $fr\int\int e$ (= vřže) 73b, $prffu$ (= prvu) 98a, $fni\int al$ (= vniřal) 100a, $\acute{c}etffriti$ (= četvrti) 100a, $\int drafye$ (= zdravje) 118b i d.; ispred ili iza zvučnih suglasnika: $fneparfdu$ (! = v nepravdu) 1a, $f\int iuoti$ (= v žiřvoti) 1b, $f\int alo\int tech$ (= v žalosteh) 1b, $fdu\int u$ (= v duřu) 2b, $fsemlet$ (= vzeřlet) 3a, $ofdi$ (= ovdi) 9a, $\int fati$ (= zvati) 42b, $f\int i\int u\int chi$ (! = vřžiřući) 45a, $offdi$ (= ovdi) 57b, 61b, $offde$ (= ovde) 81b (2 \times), $fduchu$ (= v duhu) 102b i d.

Upotreba slova f u glasovnoj vrijednosti v prisutna je u hrvatskoj latinici od prvih poznatih latiničkih spomenika. U znanosti se o tome dosta raspravljalo i uglavnom su znanstvenici u toj grafiji bili skloni vidjeti odraz glasovne promjene, tj. obezvučenja suglasnika v u određenim položajima. Ovaj spomenik, u kojem se na nizu mjesta u posve identičnim situacijama upotrebljava i u i f za v potvrđuje miřljenje prema kojem su hrvatski latinaři upotrebljavali f za v da bi ga sigurno

razlikovali od $u = u^{22}$, samo što u ovom spomeniku još nema one pozicijske izdiferenciranosti u upotrebi slova f za v koju nalazimo u hrvatskoj latinici kasnijih stoljeća. Ovdje se f može upotrijebiti za v u svim položajima u riječima.

Pisanje f za v pokazuje da je još živ prijedlog i prefiks v , ali istovremeno pisanje u za u i za v ostavlja otvorenim pitanje o razvojnom stupnju pojave prijelaza prijedloga/prefiksa v ($v-$) u u ($u-$). Tako je sigurno neizmijenjen v u primjerima u kojima se piše f : $f\{i\}u\{o\}ti$ (= v životi) 1b, $f\{a\}lo\{s\}te\{h\}$ (= v žalosteh) 1b, $f\{i\}st\{i\}nu$ (= v jistinu) 1b, $f\{c\}lo\{u\}i\{c\}$ (= v človici) 1b, $f\{m\}e\{s\}to$ (= v mesto) 2a, $f\{p\}u\{s\}t\{i\}ny$ (= v pustiņu) 2a, $f\{s\}em\{l\}et$ (= v vzemlet) 3a, $f\{s\}re\{d\}u$ (= v sredu) 3a, $f\{p\}am\{e\}t$ (= v pamet) 30a, $f\{g\}ra\{d\}i$ (= v gradi) 40a, $f\{s\}ta\{s\}e$ (= v vsta se) 40b, $f\{s\}ch\{u\}p$ (= v vskup) 41a, $f\{y\}i\{s\}t\{i\}nu$ (= v jistinu) 41b, 44a, $f\{c\}ri\{u\}o$ (= v črivo) 41b, $f\{s\}e\{t\}i$ (= v vzeti) 44b, $f\{s\}e\{t\}y\{i}$ (= v vzetji) 44b itd. itd., ali nesigurni su primjeri: $u\{m\}o\{y\}e\{y}$ (= u/v mojej) 41b, $u\{p\}u\{s\}t\{i\}ny$ (= u/v pustiņu) 41b, $u\{c\}e\{l\}lu$ (= u/v celu/čelu) 42b, $u\{t\}o\{z}$ (= u/v tom) 43a, $u\{c\}h\{o\{z}$ (= u/v kom) 53b, $u\{t\}e\{s\}i\{h}$ (= u/v težih) 54a, $u\{o\}u\{o}$ (= u/v ovo) 55b, $u\{g\}o\{s\}p\{o\}d\{i\}na$ (= u/v gospodina) 56a, $u\{j\}e\{d\}n\{o\{z}$ (= u/v jednom) 58b, $u\{d\}u\{s\}u$ (= u/v dušu) 63b, $u\{o\}f\{u}$ (= u/v ovu) 66b, $u\{o\}c\{r\}u\{t}$ (= u/v okrut) 78a, $u\{h\}i\{s\}i$ (= u/v hiži) 79b itd. itd. Zanimljivi su primjeri s iste strane: $u\{s\}r\{c\}u$ (= u/v srcu) 81a i $f\{s\}r\{c\}i$ (= v srci) 81a, s novijim i starijim likom lokativa, pri čemu se uz noviji piše u , dok se uz stariji piše f , koje je sigurno v . Taj bi primjer mogao biti indikator da je pojava prijelaza prijedloga/prefiksa v u u u toku i da se uz noviji gramatički oblik vezuje i glasovna promjena $v > u$. Svi se ti primjeri u kojima se prijedlog v piše s u nalaze u drugom dijelu rukopisa, a za prefiks nisu nađene potvrde ni u njemu. To bi moglo značiti da prvi dio rukopisa pokazuje još neizmijenjeno stanje u upotrebi prijedloga i prefiksa v , dok drugi dio vjerojatno sadrži prijelazni stupanj, u kojem se upotrebljava i stariji oblik prijedloga v i noviji u , dok je prefiks i u njemu još neizmijenjen.

Slovo V (uvijek veliko) upotrebljava se i za u i za v na početku riječi. Npr. $V = u$: $V\{f\}an\{y\}e$ (= ufanje) 6b, $V\{c\}i\{h\}e$ (= učih se) 10a, $V\{s\}l\{i\}s\{a\}f\{s\}c\{i}$ (= uslišavši) 36a, $V\{g\}o\{d\}n\{o}$ (= ugodno) 38b, $V\{s\}l\{i\}s\{a\}f$ (= uslišav) 62a, $V\{s\}l\{i\}s\{a}$ (= usliša) 112b i d.; $V = v$: $V\{a\}s\{p\}e\{t}$ (= vaspet) 30a, 34a, 36b, $V\{a\}f\{s\}a\{c\}h\{o\}y$ (= va vsakoj) 31b, $V\{e\}r\{u\}y$ (= veruj) 32a, 40b, $V\{i\}d\{i\}t\{i}$ (= viditi) 43b, $V\{i\}d\{i\}t\{e\}l\{l\}i$ (= vidite li) 44a, $V\{r\}a\{t\}i\{m\}o\{s\}e$ (= vratimo se) 107b i d. Nesigurni su primjeri s prijedlogom i prefiksom v : $V\{r\}e\{d\}u$ (= u/v redu) 55a i $V\{t\}i\{s\}e\{n\}y\{e}$ (= vtišenje/utišenje) 70b. Samo se jednom slovo V javlja u sredini riječi: $dV\{a}$ (= dva) 107b.

Izuzetno se upotrebljava kombinirani dvoslov uf kao grafem za v : $ou\{f\}di$ (= (ovdi) 9a, $gubau\{f\}a\{c}$ (= gubavac) 100a.

Suglasnik f u domaćim riječima javlja se samo u $ufati$, $ufanje$ i piše se s f i ff : $u\{f\}ati$ 1a, $u\{f\}ag\{u\}y\{i}$ (= ufajući) 24b, $V\{f\}am$ (= ufam) 56a; $u\{f\}anje$ (= ufanje) 24a (2×), 121b, $V\{f\}anya$ (= ufanja) 32a, $u\{f\}anje$ (= ufanje) 131a i d. Inače se suglasnik f javlja u posuđenim riječima (uglavnom stranim imenima) i piše se s f ili, po običaju latinske grafije, s ph , ili čak kombinacijom tih dvaju grafema — fph (na prijelazu iz retka u redak): $f\{r\}u\{s\}t\{a\}t\{i}$ (= frustati/fruštati) 19a (2×), 19b, $f\{l}\{a\}g\{r}\{i\}u\{s}$ (= Flagrijus/Flagrijuš) 21b, $f\{e\}l\{l}\{i\}s\{u}$ (= Felišu/Feližu) 86a, $E\{p}\{i}\{f}\{a}\{n}\{i}\{y}$ (= Epifanij) 88b, $T\{e}\{o}\{f}\{i}\{l}$ 93b, 94b, $f\{l}\{a}\{g}\{r}\{i}\{y}$ (= Flagrij) 116b, $S\{e}\{r}\{a}\{f}\{i}\{o}\{n\}u$ (= Serafionu/Šerafionu) 131a; $t\{h}\{e}\{o}\{f}\{i}\{l}\{u\{s}$ (= Teofilus/Teofiluš) 4b, 7a; $e\{l}\{f}\{p}\{h}\{a}\{n}\{i}\{u\{s}$ (= Elfanijus/Elfanijuš) 9a.

22 J. Vončina: *Transkripcija hrvatskih latiničkih tekstova 15. i 16. stoljeća*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 15, str. 145—154, o tome na str. 152—154.

1. 2. Grafija slogotvornih *r* i *l*

Slogotvorni *r* i *l* su kao jezični problem obrađeni u posebnom radu, pa su tamo navedeni i primjeri grafije.²³ Ovdje treba spomenuti da se u obilježavanju slogotvornih *r* i *l* prvi i drugi dio rukopisa međusobno razlikuju i da je u oba zastupljeno po više grafijskih mogućnosti. Tako je za slogotvorni *r* u prvom dijelu rukopisa najzastupljenije obilježavanje s *ri*, zatim *ru*, izuzetno u jednom primjeru *iri*, što bi se moglo tumačiti i kao pogreška, te *r* na posljednjoj strani prvoga dijela. U drugom dijelu rukopisa najzastupljenije je obilježavanje s *r*, zatim *ri*, a sporadični su grafemi *er*, *ir*, *ra*, *ro*, *ru*. Na temelju takve grafije zaključuje se da se u spomeniku nastojao zabilježiti književni izgovor slogotvornoga *r* kakav se njegovao u glagoljaškoj sredini (a to je *r* uz neki samoglasnički pazvuk)²⁴. Problemi u čitanju nastaju samo kod grafije *ri* u riječima s dvojnomo osnovom (sa slogotvornim *r* i sa *rē* > *ri*, kao npr. *črkva|crēkva* > *crikva*, *drvo|drēvo* > *drivo*, *jurina|jurēna* > *jurina*, glagoli *brći|brēci* > *brici*, *črpsti|črēpsti* > *čripsti*, *dyti|drēti* > *driti*, *strći|strēci* > *strići* i njihove izvedenice i dr.) i u onima gdje se ostvaruje ili se može ostvariti sekundarni slogotvorni *r* prema primarnom *ri* (npr. *prinesti|prnesti* i sl.).

Slogotvorni *l* u prvom dijelu rukopisa bilježi se s *lu*, a u drugome pored *lu* javljaju se još grafemi *llu*, *l*, *ll*, *ul* i samo u jednom primjeru *lli*. U oba dijela rukopisa javlja se i refleks *u* < *l*, s time da je u prvom dijelu frekventniji i da se u njemu javlja grafija *lu* i za primarno *u* (odnosno *u* < *o*) i grafija *u* za *lu*: *spļugena se* (= spujevaše < spōditi) 30a, *glubaf* (= gubav < gōbavъ) 37b, *budeyi* (= bludeći < blōditi) 14b. Iz toga se može zaključiti da je u govoru kraja gdje je spomenik nastao već prevladao *u* < *l*, odnosno da se nije razlikovao od primarnog *u* i *u* < *o*, a da se u spomeniku nastojao zabilježiti književni izgovor slogotvornoga *l*, isto kao i *r*, po uzoru na glagoljašku tradiciju. I u samim grafijskim rješenjima, koja se razlikuju od onih u ostalim hrvatskim latiničkim spomenicima 14. i 15. stoljeća, mora da ima utjecaja te glagoljaške tradicije.

1. 3. Grafijske pojedinosti

Po uzoru na latinsku grafiju, upotrebljavaju su grafemi *gh* za *g*, *ph* za *f*, *th* za *t*. Prvi od njih — *gh* — upotrebljava se samo u drugom dijelu rukopisa, i to u domaćim riječima: *tegh* (= teg) 41b, 76a, 109a, *bogh* (= bog) 42b, 45b, 50a, 52a, 52b, 62b i d., *oghnyen* (= ognen) 51b, *nogh* (= nog, G. pl.) 53b, *gha* (= ga) 57a, *nagh* (= nag) 63a, *snigh* (= snig) 79b. Ostala dva — *ph* i *th* — potvrđena su u prvom dijelu rukopisa u stranim imenima: *theophilus* (= Teofilus/Teofiluš) 4b, 7a, *athana siu* (= Atanasijus/Atanzijus/Atanazijuš/Atanažijuš) 7b, *Thebaida* (= Tebajida) 13a, *therenunçi* (= Terenunci/Terenunçi) 24a.

Pored već navedenih grafema za suglasnik *č* on se u prvom dijelu rukopisa sporadično obilježava i grafemima *ti* i *ty*, a u oba dijela s *t*: *nedopu stiagut* (= ne dopuščajut) 23b, *f sch u stiyni* (! = v sku[p]ščini) 34a; *yo stye* (= jošće) 6b, *pla sty*

²³ D. Malić, *Slogotvorni r i l u starohrvatskom latiničkom rukopisu »Žića sv. otaca«*, *Rasprave Zavoda za jezik* 13, Zagreb 1987, str. 55—63.

²⁴ Usp. o tome: S. Damjanović, *Slogotvorni r i l u korizmenjaku Koluniceva zbornika*, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 15, Zagreb 1977, str. 43—50; isti, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, *Znanstvena biblioteka HFD* 15, Zagreb 1984, str. 62—65.

(= plašč) 15b, *u falo sryen* (= užalošćen) 25a, *pu s tya s ce* (= pušćaše) 29b, *sedali s tya* (= sedališća) 30b, *i sedali s ty* (! = i sedališč[e]) 30b; *bogeti se* (= bojeći se) 15a, *pocripluti* (= počrplući) 37a, *i socr s ti* (= Isukršći) 70a. Ti načini obilježavanja suglasnika *ć* očito imaju svoje podrijetlo u etimologiji riječi.

Izuzetna je upotreba grafema *b* umjesto *p*, poznata iz tadašnjeg evropskog latinieta, a potvrđena, u pojedinačnim primjerima, i u našem »Redu i zakonu« i »Šibenskoj molitvi«. U ovom spomeniku primjeri su samo iz prvog dijela rukopisa, i to sa samoga početka: *brebiuah* (= prebivah) 2a, *garchibi s chub* pored *garhi bi s chup* (= jarkibiskup/jarhibiskup/jarkibišcup/jarhibišcup) 4b, *bi s chub* (= biskup/bišcup) 9b.

Slovo *q* upotrebljava se samo u drugom dijelu rukopisa, i to u glasovnim vrijednostima *kv* i *k*. Tako za *kv*: *ucriqu* (= u/v crikvu) 46a, 46b, 47b (2×), 76b, *fcriqu* (= v crikvu) 55b; za *k*: *criqui* (= crikvi) 46b, *s crique* (= z/s crikve) 47a, *i s crique* (= iz/is crikve) 48b, *neo s gurinei* (= neoskvřneni) 56b, *ucriqu* (= u/v crikvi) 58a, *criqua* (= crikva) 75b, *crique* (= crikve) 97b, *ucriquu* (= u/v crikvu) 132b. Osim jednoga izuzetka, slovo *q* u obje glasovne vrijednosti piše se samo u imenici *crikva*.

Slovo *x* upotrebljava se samo u nekoliko primjera u stranim riječima, očito u glasovnoj vrijednosti *ks*: *lexandriu* (= Leksandriju, od lat. Alexandria) 7b, *lexandrie* (= Leksandrije) 84b, *luxurie* 80a, *luxuriye* 97b (= luksurije, od lat. luxuria).

Pod izravnim je latinskim utjecajem upotreba grafema *ae* za *e* u drugom dijelu rukopisa: *f s taf s i s fae* (= vstavši se) 58b, *yae* (= je) 82b.

Izravan latinski utjecaj ogleda se u još dvije pojedinosti. Na dva mjesta javlja se latinski prijedlog *in*, napisan kraticom *ĩ*, jednom umjesto našega *u*: *ĩ s ichiti* (= u Sikiti) 32a, i drugi put na neprevedenom mjestu: *ĩ thebaida* 13a. Neprevedeni latinski tekst (uz prevedeni hrvatski) nalazi se još na dva mjesta: *et iot goworimu* (= et i odgovori mu) 18a, *Et i s se tolens* (= et i vze tolens, pri čemu *et tolens* znači *i vze*) 35a, kao da je onaj tko je prevodio čuo (izgovorio) i latinski i hrvatski tekst.

1. 4. Upotreba udvojenih slova

Već je spomenuto da se u ovom spomeniku većina slova može udvojiti, ali je udvajanje nekih slova češće, drugih rjeđe. Samo je udvojeno *ff* preuzeto iz onovremene evropske latinice. Upotreba udvojenih slova kao grafema ili dijela grafema već je i dosad djelomično navedena u predočavanju grafije spomenutih fonemskih nizova. Upotreba udvojenih slova kao grafema za ostale, nespomenute foneme, bilo samoglasničke, bilo suglasničke, nije funkcionalno uvjetovana, tj. udvajanje slova u grafemu za samoglasnik ne označava obavezno i njegovu dužinu, niti udvajanje slova u grafemu za suglasnik označava kratkoću prethodnoga sloga, kao što je uobičajeno u talijanskoj grafiji. Što se tiče pozicijske uvjetovanosti, uočljiva je izuzetno rijetka upotreba udvojenih slova na početku riječi ili zajedno napisane izgovorne cjeline, a u grafemima za suglasnike i na kraju riječi.

Udvajanje slova u grafemima za samoglasnike podjednako je zastupljeno u oba dijela rukopisa. Npr. *saam* (= sâm) 4a, 6b i d., *suut* (= sût, 3. sg. prez.) 2b, 6a, 6b, 15a, 23a i d., *suid ba* (= sudbà) 6a, *chopatuu* (= k opātu) 9a, *daan* (= dãn, G. pl.) 10a, 12b, 19a i d., *braate* (bràte, V. sg.) 13b, 36b, *fpãmeti* (= v pãmeti) 18a, *sdaat* (= zdât, 3. sg. prez.) 18a, *caa* (= čã/čâ) 22b, *saachon* (= zãkõn) 27a,

spaal (= spâl) 31a, *iſduihnuuch* (= i zdviĝnuh) 19a, *luuch* (= lûk) 39a, *deel* (= dël, G. pl.) 40b, *leet* (= lêt, G. pl.) 41a, *ſaĉaa* (= zâĉa, 3. sg. aor.) 47a, *daal* (= dâl) 47b, *duus* (= dûš, G. pl.) 50b, 86b, *doo puſtil* (= dopûstîl) 57a, *ſuuſt* (= z ũst) 59a, 88a (2×), *meed* (= mêd) 60b, *duuh* (= dûh/dûh) 63a, 89a, 97a i d., *duuha* (= dûha/dûha) 66b, *muus* (= mûž) 69b, 73a, *ſmuuſſi* (= s/z mûži) 79a, *ſeene* (= ženè, A. pl.) 91b, *daa* (= dâ, 3. sg. aor.) 92b, *fduuſſu* (= v dûšu) 106a, *ſuiprotrif* (= supròtiv) 106b/107a, *dVâ* (= dvâ) 107b, *ſuu* (= sù, 3. pl. prez.) 110b, *paas* (= päs, A. = G. pl.) 124a itd. itd. Najčešće je udvojeno *a* i *u*, rjeđe *e*, gotovo izuzetno *o*, a umjesto udvojenog *i* u oba se dijela rukopisa piše *ij* i izuzetno *iy*. Npr. *nenavidîjs* (= nenavidîš) 3a (2×), *aliĵ* (= âli) 3a, 25a, 33b i d., *dij* (= dî, 3. sg. prez.) 3b, *priymi* (= primî, 2. sg. imper.) 5b, *boſĵij* (= bôžij) 6a, 26a, *ĵijſ* (= jîš, 2. sg. prez.) 7a, 38a, *bij* (= bî, 3. sg. aor.) 7b, 8a, 17b i d., *ſnijs* (= snîš, 2. sg. prez.) 10a, *ſpiĵ* (= spî, 3. sg. prez.) 15b, *mijs* (= mîš, G. pl.) 38a, *priymayu* (= primäjû) 60b, *trij* (= trî) 76b, *riĉij* (= riĉi, I. pl.) 81a, *bijh* (= bih) 81a, 126b, *ſidijs* (= sidiš) 96a, *dnij* (= dnî, A. pl.) 101b, *ruchij* (= rûki, G. pl.) 133b. Primjeri pokazuju da se udvojena slova u grafemima za samoglasnike javljaju i u dugim i u kratkim slogovima.

Udvajanje slova u grafemima za suglasnike u prvom je dijelu rukopisa dosta rijetko. Izuzev već spomenute upotrebe *ff* u glasovnoj vrijednosti *v* i *ſſ* u glasovnim vrijednostima *s*, *z*, *š*, *ž*, primjeri udvajanja u grafemu za suglasnik sasvim su sporadični: *pommluca* (= pomlĉa) 4b, *preſdannoye* (= prezdanoye) 5a, *occe* (= oĉe) 9b, *ſnmay* (= znaj) 9b, *ſullacha* (= s/z ulaka/ulaka) 10b, *podduima* (= po dvima) 38b i *ſiguvra* (= sjutra) 38a, s malim nadrednim *r* naknadno dodanim.

U drugom dijelu rukopisa udvajanje slova u grafemima za suglasnike vrlo je često, ali je ograniĉeno samo na neke suglasnike. Izuzetno je za *b*, *m* i *n*: *b brata* (= brata) 108a, *yimma* (= jima) 65b, *jedînno* (= jedino) 108b, nešto je češće za *p*: *oppatu* (= opatu) 43b, *oppat* (= opat) 43b, 46a, 59a, *trippiti* (= trpiti) 49a, *oppita* (= opita) 59a i d., dok je vrlo često za *l* i *t*: *blliſnem* (= bližnem) 40a, *uſlliſſa* (= usliša) 40b, *tollichu* (= toliku) 40b, *milloſt* (= milost) 40b, *dello* (= delo) 40b, *reclli* (= rekli) 41a, *blliſſiuim* (! = bližîtvom) 41a, *billo* (= bilo) 41a, 41b, *ſnalli* (= znali) 41a, *bllaſſenimi* (= blaženimi) 41a, *mollimo* (= molimo) 41a, *unolliti* (= umoliti) 41a, *gerllo* (= grlo) 42a, *tolliſcholli* (= toli koli) 42a, *pellegrina* (= pelegrina) 42a, *cholludra* (= koludra) 42a, *ſlluſſaſſe* (= služaše) 42a, *Blliſſiche* (= bližike) 42a itd. itd.; *iſpitta* (= ispita) 40b, *ottĉe* (= otĉe) 40b, 43a, *ſiuetta* (= živeta, 3. du. prez.) 41a, *pittahu* (= pitahu) 41b, *poructtuo* (= poruĉtvo) 42a, *natto* (= na to) 42b, *ottaĉ* (= otac) 42b, *teſatti* (= težati) 42b, *pittahu* (= pitahu) 42b, *poviditi* (= poviditi) 43b itd. itd., ĉak jednom i na poĉetku rijeĉi: *Ttri* (= tri) 79b.

U drugom dijelu rukopisa znatno je češća i upotreba udvojenih slova u grafemima s drugim glasovnim vrijednostima, tako već spomenuto *ff* za *v*, *ll* za *l* i *l*, *lli* i *llu* za *l*, *lly* za *l*, *nn* za *n*.

Nijednom se u drugome dijelu ne udvaja *d* i *r*, tako da su navedeni primjeri iz prvoga dijela jedini za udvojeno *d* i *r*, a u ĉitavom rukopisu nema potvrde za udvojeno *g*, *ſ*, *q*, *v*, *y*, *x*.

Primjeri iz neposredne blizine kao: *ueliche* (= velike) — *uelicho* (= veliko) 50a, *alli* — *ali* 60b, *ofĉaz* (= ovcam) — *offĉe* (= ovce) 62b, *poſſellynye* (= poželinje) — *poſſelynya* (= poželinja) 99a, *dyauual dyaffilla* (= djaval djavla) 108b,

ſchandalla (= skandala) 122b — *ſcandal* (= skandal) 123a, *uĉelli* — *uĉeli* (= u/v celi/ĉeli) 124a i d. pokazuju da upotreba udvojenih slova nije uvjetovana nikakvim funkcionalnim razlozima.

1. 5. Kratica

Iz bogatog inventara kratice srednjovjekovnog latiniteta u ovom se tekstu upotrebljavaju samo one najpoznatije. Znakovi kraćenja uglavnom su modificirana slova i title. Upotrebljavaju se podjednako u oba dijela rukopisa jer je to grafijsko obilježje koje svaki pisar individualno primjenjuje, bez obzira na predložak teksta.

Od modificiranih slova najčešće je kraćeno *m* (i *n*) u obliku brojke 3 s petljom što se spušta ispod osnovne linije retka. Taj grafijski znak, koji se u srednjovjekovnom latinitetu upotrebljava za kraćenje slova *m* i *n* na kraju retka kad nema mjesta da se pravilno izvede završna kvačica slova *m* i *n*, koja se piše slijeva udesno, u našem se tekstu upotrebljava kao pozicijska varijanta slova *m* na kraju riječi, čija je upotreba u oba dijela rukopisa vrlo frekventna. Npr. samo na prvih deset listova: *ſgiz* (= s jim/ńim) 1b, *riĉaz* (= ribam) 4a, *hĉelaz* (= k celam/ĉelam) 4a, *uaz* (= vam) 4b, *racunoz* (= računom) 5b, *uonoz* (= u/v onom) 6a, *fĉoz* (= v kom) 6a (2×), *otĉez* (= otcem) 6b, *fiez* (= v jem/ńem) 6b, *prauadniĉ* (= pravadnim) 6b, *yiz* (= jim/ńim) 7b, *nimaz* (= nimam) 8a, *ĉapucuz* (= kapucum) 8a, *ĉmaz* (= k nam) 9a, *ĉiĉz* (= kim) 9b, *ſaz* (= sam) 10a (3×), *uauoz* (= va vom) 10a itd. itd. duž čitavog teksta. Samo se jednom taj znak upotrebljava za *m* u sredini riječi: *ĉmichoĉu* (= k nikomu) 92a, a jednom je upotrijebljen za *n* na kraju riječi: *ognez* (= oĝnen) 59a.

Iduće modificirano slovo, poznato u latinitetu još od rimskih vremena, jest *p* sa stablom prekrizanim petljom što se s luka slova spušta preko stabla zdesna ulijevo i vraća se udesno (*p̄*), što je kratica za *pro*, npr. *p(ro)ſti*²⁵ (= prosti) 35a, 43a, *p(ro)tiua* (= protivna) 36b, *p(ro)tehni* (= protegni) 39a, *p(ro)miraſe* (= promiraše) 47a, *p(ro)ſim* (= prosim) 51a, *p(ro)liuam* (= prolivam) 51b, *p(ro)ſtil* (= prostil) 52a, *prip(ro)ſĉiĉ* (= priprošćih) 56b i d. Jednom je taj znak upotrijebljen kao kratica za *pr*: *p(r)ior* (= prior) 35a, a jednom samo za *p*: *piproſĉi* (= priprošći) 62a, s umrljanom, možda prekrizanom petljom na drugom *p*. Pojednostavljen je taj znak ako je stablo slova *p* ispod donje linije retka prekrizano vodoravnim crticom (*p̄*). On je upotrijebljen jednom za *pro* i jednom za *pr*: *p(ro)rochi* (= proroki) 47b, *prip(ro)ſĉe* (= priprošće) 50a.

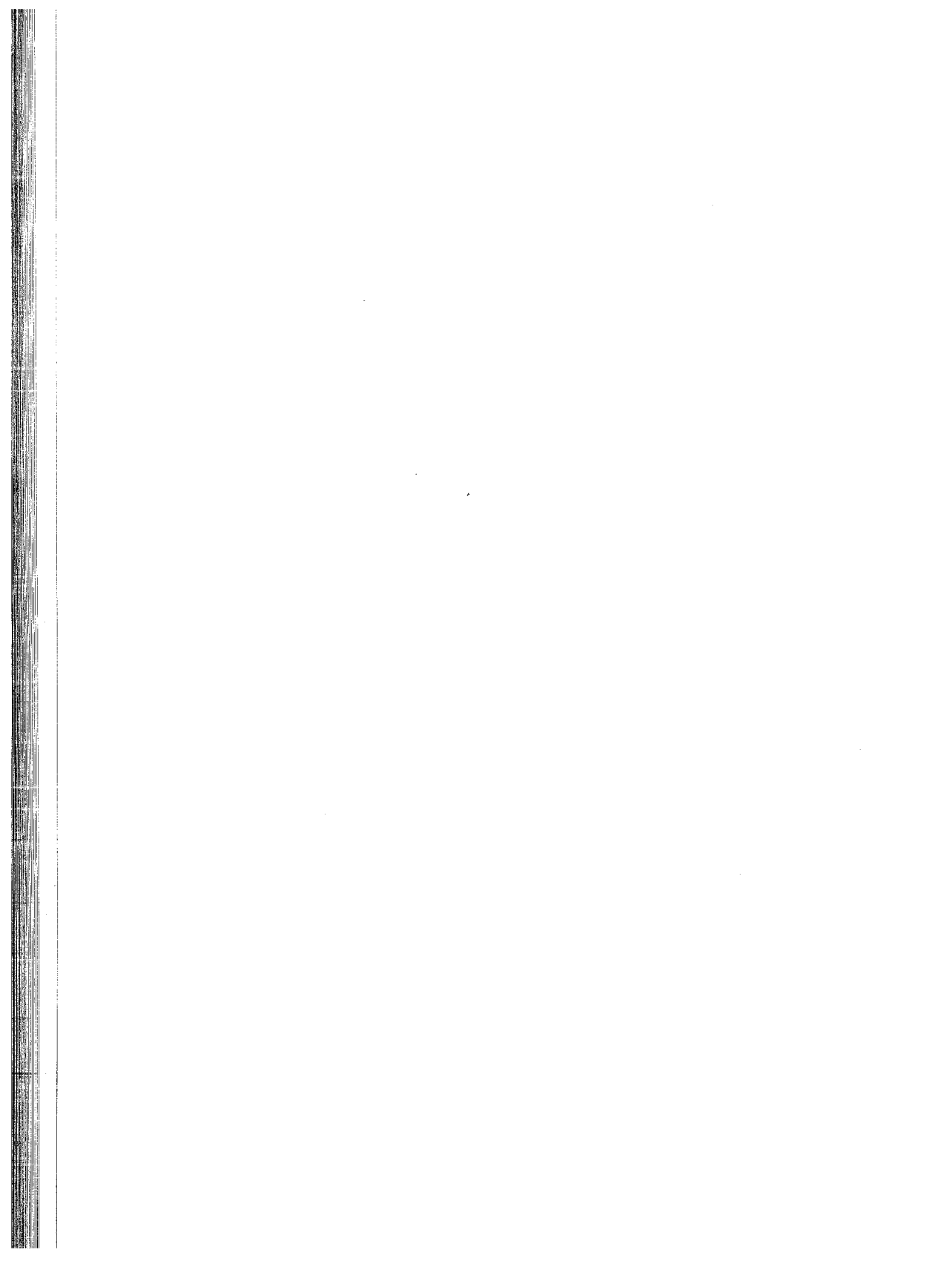
Slovo *p* s okomitom titlom s desne strane slova označava *pri*: *nep'ſtupiſta* (= ne pristupista) 56a, *p'dnimi* (= prid ıimi) 97b. U jednom primjeru vodoravna titla iznad *p* označava *pre*: *p'ſtupi* (= prestupi) 54a, a u jednome stablo slova *p* prekrizano valovitom crtom označava *per*: *ſupbiyi* (= superbiji) 101a.

Najfrekventniji znak za kraćenje u ovom tekstu jest vodoravna titla. U srednjovjekovnom latinitetu ona se upotrebljavala za izostavljanje slova *m* i *n*, a ovdje se uglavnom upotrebljava za izostavljanje *n*. Primjeri za *m* su rijetki. Bilježi se iznad slova za samoglasnik što prethodi izostavljenom *n*, u sredini ili na kraju riječi, i to u obliku blago svinute kvačice ili lagano zaobljenog luka. Primjeri su mnogobrojni i s podjednako se frekvencijom javljaju u čitavom tekstu. Npr. *prigaſā* (=

²⁵ Iz tehničkih razloga kraćeni dio riječi stavlja se u okrugle zagrade.

de Ot gouou. fuchom gradi bih. iciz.
ondi bifex pri. schuhnuh. chuytion.
ftragu cruceucimih. proliet. igosye
fsmoga neuesteja cimh ubiti. 3 pri
doh nauštati taber. Rece yemu. fcho
lichu dan cno ucim. iot gououzi fides
et dm. Sapouidi tada ionoga fufra
ti grece bifex ucimel tolichu stentemye
pude tada. idrugi pomedi vega. zec
yemu. Ot chuda pude. Tot gououzi. f
pustiyi san. bil. esse cetudeseet let
ge. ot cholefaj zual gednoga chdu
dra. Joum nog premogohga da uci
ni bzuh pluteni. Chada to dyauul.
uskisa. stase iobceloual yest vega

iffefci crum chiu on qumisce. flosigu
nahglauu vega. Jam vega chokise
fesi rechuye. 07. Xelichu zic schrosi
ucimil. Quo fgrstiuu. chada susceh ih
iuoh. zechoh chfam sebi. Vele beli
ch yest zed choludrof. Itacho ugodih
bogu. idrouat mania spafenve isis
ci ucuyen bi choludaz. i. cno puceyne
sebihse podobi ne ucimih Lachomigu
AB. atz ot fufise sueta iday che gi
masubofsi. vdufsho malo fhuoz zacu
nu. fpridi cho opatu antonu. Chada
boga postna. zec yemurstatz. Acho o
yes. choludaz biti. poydi. uan fciuot.
ichupi mels. Apelofsi nastelo tuoye.



prijazan) 3b, *Ni ſditiye* (= ni s ditićem) 3b, *inā* (= i nam) 4a, *gouorēga* (= govorjenja) 4a, *ſdihāgi* (= zdihanji) 6a, *arhāgelj* (= arhanjeli) 6b, *po ſelēga* (= poželenja) 11a, *gedā* (= jedan) 12a, 12b, 44a, *chnogā* (= k nogam) 20b, *nauitēga* (= navištenja) 23b, *tentāye* (= tentanje) 32a, *prouīcie* (= provincije) 32b, *rimēcu* (= rimenču) 37a, *dā* (= dan) 51a, *conſſiēcia* (= konšijencija) 89b itd. itd.

Izostavljanje te title (njeno previđanje u predlošku) dovelo je do toga da su grafemi za *j* — *g* i *y* — postali i nosioci glasovne vrijednosti *nj* (jednom čak i *lj*).²⁶ Teže je objašnjiva upotreba grafema \emptyset u glasovnoj vrijednosti *nj*: *yimie* (= jiminje) 80a.

Samo je jedan primjer za stavljanje vodoravne title koja bi imala označiti izostavljeno *m*: *ſfeſſelyē* (= s veseljem) 95b.

Sporadično se upotrebljava izlomljena titla slična malom slovu *u*. U jednom primjeru ona označava izostavljeno *r* na kraju retka: *pokořnach* (= pokorňak) 41b/42a. U drugom primjeru također označava *r*, ali se ne nalazi na slovu koje označava prethodni samoglasnik, nego na nekoj ukošenoj okomitoj crtici, koja kao da bi mogla biti stablo slova *r* bez kvačice: *yařhibiſcup* (= jarhibiskup/jarhibiškup) 93b. Jednom je upotrijebljena kratica *Ař* s izlomljenom titlom za *Amen* — 96b. Jednom je takva izlomljena titla upotrijebljena bezrazložno: *ottāř* (= otac) 84a.

Jedanput je modificirana kratica za latinsko *et* (e) upotrijebljena za naš *i*: *nog . iob . e daniel* (= Noj, Job i Danijel) 1b.

U jednom primjeru upotrijebljen je znak sličan maloj brojci 9 iza riječi u gornjoj liniji retka, koji u latinskom služi za izostavljanje nastavka *-us*: *ſiluan*⁹ (= Silvanus) 8a, pa je u naš tekst vjerojatno ušao izravno iz latinskog predloška.

1. 6. Neuobičajeni grafijski znakovi

U rukopisu ŽSO javljaju se i neki pojedinačni znakovi, koje nije moguće svesti na inventar onovremene latinske i latiničke pismenosti²⁷. Ovamo se mogu ubrojiti i neka slova oblikovana drugačije nego u glavnini rukopisa.

Na nekoliko mjesta upotrijebljen je znak *ch* sa stablom slova *h* prekrizanim yalovitom ili vodoravnom crticom (*ch̄*, *ch̄*). Ta se crtica može tumačiti kao titla koja označava izostavljanje slova za naredni samoglasnik. Samo je jednom takav znak upotrijebljen na kraju retka, gdje bi takvo kraćenje eventualno bilo potrebno: *ch̄* (= ka) 27b. Inače dolazi usred retka: *no ch̄* (! = noći) 40b, *ch̄* (= ka) 52b. Jednom takav znak ništa ne označava — možda zabunom ponavlja *-če* iz prethodne riječi: *Od ciſtoche ch̄ ſaicha* (= Od čistoće zajika /naslov/) 40a.

Ravna ili blago zaobljena crtica javlja se na još nekoliko mjesta bez prava razloga: *naturālo* (= naturalo) 75a pored *naturalo* 75a, zatim *trīm* (= trim) 76b, *ſtīlpi* (= stīpi) 100a.

Često se na kraju retka upotrebljava znak +, kojemu je funkcija da popuni redak zbog estetskog izgleda stranice.

²⁶ Primjeri na str. 140. i 141.

²⁷ O tome sam se konzultirala s poznatim našim stručnjakom za latinsku paleografiju dr. Jakovom Stipišićem, pa mu srdačno zahvaljujem za pomoć.

U jednom primjeru upotrijebljen je ulijevo okrenut apostrof, a u jednome okrenut udesno: *utripl'eye* (= utrpjenje) 3a, *od^ego spoie* (= od gospoje) 96b. O njihovoj bi se pojavi u tekstu moglo samo nagađati. U drugom primjeru moglo bi se pomišljati na trag glagoljičkog apostrofnog znaka za poluglas, ali u prvom to ne dolazi u obzir. Bez razloga se nalazi mala okomita crtica iza riječi u gornjoj liniji retka: *tachoye^l* (= takoje) 12a.

Jednom je bez potrebne iznad retka umetnuto slovo *o*: *Otdaf^osachoye* (= oda vsakoje) 36b.

Premda u ovom radu nije bilo govora o paleografskom izgledu pojedinih slova, neka su pojedinačna slova oblikovana tako da ih ipak treba posebno spomenuti. Tako je na dva mjesta oblo *s* na kraju riječi prekríženo tankom kosom crticom: *uaf* (= vas) 102a, *nenuidiš* (! = nen[a]vidiš) 106a. Jednom je uz uspravno slovo *r* s donje desne strane stabla dodana vodoravna crtica: *recho sse* (= rekoše) 76a, kao da se radi o kombinaciji uspravnog i oblog *r*. Inače se oba ta oblika slova *r* u oba dijela rukopisa podjednako upotrebljavaju. Jednom je umjesto velikog slova *N* ispisana samo prva uspravna, malo neravna crta: *lapričali* (= Na pričali) 68a. Na jednom je mjestu početno veliko slovo *B* razvedeno tako da se čini kao da je ispred njega veliko slovo *A*, premda za njega nema nikakva razloga: *FBrate* 20a. Možda se radi o naknadnom ispunjavanju prostora na početku retka. Na dva mjesta veliko slovo *C* dobiva ispred sebe dodatak — jednom u obliku prekríženog *O*: *Œ/omu* (= komu — *omu* prelazi u idući redak) 18b, a drugi put u obliku ulijevo zašiljenog *O*: *Œhada* (= kada) 19b. Jednom je veliko slovo *C* prekríženo kosom crtom i malo odmaknuto od narednog *chi*: *Œchi* (= ki) 12b.

Drugi dio rukopisa razlikuje se od prvoga ostavljanjem praznoga prostora za inicijale na početku pojedinih članaka, i to tako da se na praznome prostoru, koji se proteže u visini dvaju redaka, ispisuje sitno malo početno slovo prve riječi članka, a prvo iduće slovo riječi najčešće je veliko, npr. *Icho* (= Niko) 40a, *Ichiod* (= Niki od) 44a, *Aual* (= Paval) 46a, *Rat* (= Brat) 48b, *I sse* (= Biše) 50a itd.

Poseban je problem u ovom rukopisu značenje i čitanje riječi *e se/esse*, koja se javlja pedesetak puta u tekstu, najčešće kao adekvat latinskim riječima *ecce*, *et ecce*, *etiam* na početku rečenica i odlomaka u latinskom originalu, a mogla bi se u okvirima grafije ovog spomenika čitati *ese*, *eze*, *eše* ili *eže*: *ese* 12a, 14a, 17b, 18b, 39b; *esse* 19b, 27a, 42a, 42b, 43b (2×), 48a, 68b, 69b, 81b, 82b (2×), 90b (2×), 98b, 103a, 111a, 111b, 112a, 114a, 115a, 118a, 123b, 132b; *yese* 14b; *Iesse* 15a, 30b, 32a, 37a, 37b, 45a, 58b 59a, 61b, 71a, 110a, 110b, 114a, 128b, 131a; *Essebo* 48a. Na identičnim mjestima u rukopisu javljaju se riječi: *evo* 62b, 109b, 114b, 118a, *ovo* 15b, 16b, 20a, 43b, 107a, *e ovo* 16b, 18a, 65a, 82b, 95b, 99a, 101b, 107b, 111a, 113b, *i ovo* 19a, 33a, 60b, 116b. Tim sam se problemom pozabavila u posebnom članku²⁸ i odlučila se za čitanje *ese* u deiktičko-interjekcijskoj funkciji.

U primjerima *Esse* 17b i *Esse* 18b javlja se grafijski znak koji izgleda kao da je sastavljen od dva spojena slova — prvi dio nalikuje na precrtano veliko *O*, drugi na veliko *C*: *Œ*. Kad bi se gledala samo ta dva primjera, moglo bi se pomišljati da je prvo slovo *E*, a drugo *C*, te bi se prema tome navedeni primjeri mogli čitati

²⁸D. Malić, Porijeklo i značenje riječi *ese/esse* u »Žićima sv. otaca«, Rasprave Zavaoda za jezik 14, Zagreb 1988, str. 105—112.

ekse, što bi se moglo shvatiti kao izgovorna varijanta latinskog *ekce*. Takvo čitanje znaka ꝸ negiraju druga dva primjera u kojima je taj znak upotrijebljen u interjeksiji *e ovo*: ꝸ *ouo* 16b, 18a. Oni pokazuju da navedeni grafijski znak treba čitati kao *e*, tj. primjeri u kojima se on javlja uključuju se u već navedenu skupinu primjera — *e|e|e|e*. Prema izjavi J. Stipišića navedeni grafijski znak ne spada u poznati latinički inventar oblika slova *E*, te prema tome predstavlja individualan grafijski zahvat našega pisara.

Na sličnim mjestima u tekstu javljaju se još dva teško objašnjiva grafijska znaka. Na jednome mjestu ispred *e|e* nalazi se znak sličan velikom latiničkom *M* s desnim krakom pretvorenim u petlju snažno zavintu ulijevo: *∞* *e|e* 37a, kojemu se ne vidi razlog postojanja. Sličan znak, okružen s dvije točke, nalazi se na strani 20a, 3. redak (∞), ispred upravnoga govora, na mjestu na kakvom se često javlja riječ *e|e|e|e*, i on bi se mogao uzeti kao kratica za nju, premda u latinskom originalu na tome mjestu nema adekvatne riječi *ecce, et ecce, etiam*. Prvi sam primjer u navedenom radu ubrojila među primjere s *Ie|e*, dok drugi nisam razriješila, premda bi se na tome mjestu moglo pretpostaviti *e|e*.

1. 7. Pisarske pogreške

Premda pisarske pogreške ne možemo promatrati u okviru grafijskog sustava nekoga teksta, one su ipak sastavni dio njegove općenite grafijske slike. Tek se na pojedinim, izuzetnim, točkama grafijski sustav kao sustav grafema primijenjenih u tekstu dodiruje s pisarskim pogreškama. To su oni pojedinačni slučajevi u kojima nismo sigurni da li je neka slovna kombinacija upotrijebljena kao grafem za neki fonem ili je naprosto rezultat pogreške, kao što su npr. u ovome tekstu *c|* za *ž* (možda umjesto *sc*, što je dosta frekventan grafem), *yl* za *l* (umjesto *ly*), *iri* za *r* (umjesto *ri*) i drugi pojedinačni slučajevi.

Tekst ŽSO u tolikoj mjeri obiluje pisarskim pogreškama da su one jedna od temeljnih njegovih grafijskih značajki, koja upada u oči na prvi pogled. Ima ih na stotine, malo je koja strana bez pogreške, a na nekima ih ima po nekoliko. One znatno otežavaju čitanje teksta i stoga je neophodno o njima govoriti u okviru ostalih njegovih grafijskih obilježja. Tolika množina pogrešaka sugerira da je tekst pisao stranac koji nije dobro razumio predložak. Budući da se radi o ispisanom rukopisu, nije u pitanju svladavanje pisma, nego po svoj prilici nepoznavanje (ili nedovoljno poznavanje) riječi predloška što ih je trebalo prenijeti u prijepis.

Dvije su osnovne skupine tih pogrešaka. Jednu čini ona u kojoj se radi o pogrešnoj upotrebi slova — o zamjeni jednog slova drugim, o izostavljanju ili nepotrebnom dodavanju nekog slova. Drugu skupinu pogrešaka čini pogrešno prenošenje riječi kao najmanjih značenjskih jedinica jezika iz predloška u prijepis. Radi se naime o pogrešnom rastavljanju i sastavljanju riječi. Upravo ta druga skupina pogrešaka najbolje govori o pisarevu nerazumijevanju predloška, koji je, po srednjovjekovnom običaju, morao biti pisan *in continuo*, tj. bez rastavljanja riječi u retku. Kraj 14. stoljeća donosi običaj odjelitog pisanja pojedinih riječi, pa je taj princip pokušao primijeniti u svom prijepisu i pisar teksta ŽSO.

Među pisarskim pogreškama prve skupine ima najviše onih gdje se radi naprosto o zabuni. Npr. *fneparfdu* (= v nepravdu) 1a, *pravore* (= pravoje) 1a, *ne|po|menu|e* (= ne spomenuh se) 2a, *rec* (= reče) 2b, *fneparfdu* (= v nepravdu) 3a,

od dragoga (= od drugoga) 3a, *dat* (= da ti) 3b, *frīci* (= v sŕci) 4a, *oetvi* (= oteći) 4b, *oyetli* (= očete li) 4b, *fſchi* (= v ki) 5b, *iobi luci se* (= i obli se) 6b, *ot ſtrah bo ſya* (= od straha božja) 7a, *gorb* (= grob) 7b, *ſemel* (= zemljom) 9a, *rechye* (= rekuće) 9a, *dayafli* (= djavli) 10a, *ret* (= rečet) 10a, *pra ſmugu* (= praznuju) 10b, *ot nele* (= odnemje) 10b, *anebi* (= a v nebi) 10b itd. itd. Treba napomenuti da ni s ovih prvih deset listova nisu navedene sve pogreške.

Među pogreškama prve skupine, u kojoj se radi o pogrešnoj upotrebi slova, ima pogrešaka koje jasno ukazuju na postojanje latiničkog predloška teksta i na njegovo nerazumijevanje. To su pogreške u upotrebi slova što se sastoje od tzv. i-crtica sa spojnicama na gornjem ili na donjem dijelu slova. Te su spojnice u gotičkoj minuskuli često vrlo slabo vidljive. Ako se radi o znatno starijem, eventualno i oštećenom predlošku, prepisivač ih je mogao i ne zamijetiti i tako zamijeniti jedno slovo drugim. Radi se o slovima *i*, *m*, *n*, *u* i njihovim kombinacijama. Tako nastaju pogreške sa zamjenom *u* i *n*, *ni* i *m*, *in* i *iu* i sl. Npr. *prebinagu* (umj. prebiuagu = prebivaju) 1b, *ot onoga* (umj. ot ouoga = od ovoga) 2a, *paradauim* (umj. prauadnim = pravaadnim) 6b, *lubne* (umj. lubue = ljubve) 12a, *i ſduihuuch* (umj. i ſduihnuch = i zdvignuh) 19a, *Inas* (umj. Iuas = i vas) 22a, *ſuitnoga* (umj. ſuitnoga = svitnoga) 29b, *ſplugena ſe* (umj. ſpugeua ſe = spujevaše) 30a, *ſuati* (umj. ſnati = znati) 31a, *Vano* (umj. Vauo = va vo) 38a, *ono* (umj. ouo = ovo) 48b, *ſuanaç* (umj. ſnanaç = znanac) 49a, *ondi* (umj. oudi = ovdi) 58b, *dau* (umj. dan) 59b, *uani chi* (umj. uauichi = va viki) 104b; *pri/yani ſci* (umj. pri/yam ſci = prijamši) 20b, *ſapriym* (umj. ſapriyni = za prijni) 67a; *dabimi* (umj. dabiim = da bi jim) 46b; *diui* (umj. dui = dvi) 105b, *ouidi* (umj. oudi = ovdi) 109a. U posljednja dva primjera radi se o višku i-crtica.

Prijepis s latiničkog predloška sugeriraju i primjeri: *cladi ſye* (umj. cladifye = kladi v je) 11b, *po ſri ſcah ſe* (umj. poſri ſcah ſe = povržah se) 28b, *ſnoy* (umj. fnoy = v noć) 31a, zbog sličnosti latiničkog *ſ* i *f*, *te ovte ſci* (umj. obte ſci = obteži) 28b, *ſabi ſt* (= zavist) 99a (3×), zbog sličnosti latiničkog *b* i *v* (što znači da se slovo *v* u predlošku nije pisalo samo u inicijalnom položaju).

U prvoj skupini pogrešaka ima i nekoliko takvih koje sugeriraju mogućnost postojanja i jednoga glagoljičkog predloška. Radi se naime o zamjeni slova koja su u glagoljici vrlo slična, te ih je u prepisivanju moguće zamijeniti. Takve su pogreške npr. *idilom* (umj. idolom) 18b, *pridih* (umj. pridoh) 28b, *ſido ſ ſe* (umj. ſidi ſ ſe = sidiše) 48b, *ne ſpretni* (umj. ne ſpretno = nespretno) 49b — sa zamjenom *i* i *o* (glag. ſ i ſ); *ſell ſi* (umj. ſed ſi = sedši) 52a — sa zamjenom *d* i *l* (glag. ſ i ſ); *tata* (umj. tada) 5a, *Idudye* (umj. Itudye = i tudje) 52a, *odrotitelyeſ* (umj. odroditelyeſ = od roditeljev) 62b — sa zamjenom *t* i *d* (glag. ſ i ſ). Tekst ŽSO ima više crta na raznim jezičnim razinama koje upućuju na određenu vezu toga spomenika s glagoljicom. One ukazuju na nastanak u sredini gdje se njegovala i glagoljica i gdje su se poznavale književnojezične norme što su bile u upotrebi u glagoljaškoj sredini. Zamjena slova, međutim, ako nije slučajna kao i mnogobrojne druge pogreške, govori o glagoljičkom predlošku teksta. U tom bi slučaju rukopis kojim raspolazemo bio drugi prijepis, jer je postojanje jednog latiničkog predloška nesumnjivo.

Druga vrsta pogrešaka zasniva se na pogrešnom rastavljanju i sastavljanju riječi. Već je spomenuto da krajem 14. stoljeća ulazi u običaj rastavljeno pisanje riječi za razliku od ranijeg kontinuiranog pisanja unutar retka i pri prijelazu u

idući redak. Međutim, i u tom rastavljenom pisanju još se uvijek često zadržava sastavljeno pisanje akcenatskih cjelina, tj. enklitike i proklitike pišu se zajedno s riječju na koju se akcenatski naslanjaju, premda već ima i potpunog odjeljivanja leksičkih jedinica. Ta pojava zasvjedočena je i u ŽSO, tj. ima sastavljenog pisanja akcenatskih cjelina kao i njihova dijeljenja, odnosno pokušaja dijeljenja na zasebne leksičke jedinice. Tako se npr. sastavljeno piše: *nimi [li* (= ni misli) 1a, *icriuo* (= i črivo) 1a, *i [dri [sanye* (= i zdržanje) 1a, *ici [stogu* (= i čistoću) 1a, *yrece* (= i reče) 1a, *ibog* (= i bog) 1a, 1b, *ne [spomenu [se* (= ne spomenu[h] se) 2a, *bi [semu* (= biše mu) 2b, *[sache* (= za ke) 2a, *bim [se* (= bim se) 2a, *yacho* (= i tako) 2a, *netigte* (= ne tijte) 2b, *[onimi* (= s onimi) 2b, *ineo [sduyjet* (= i ne osudujet) 2b, *iumilenye* (= i umilenje) 2b, što su samo neki od primjera s prvih strana, i tako duž čitavog rukopisa. Paralelno se javljaju i primjeri rastavljenog pisanja proklitika i enklitika, npr. *ne tig* (= ne tij) 1a, *ot rici* (= od riči) 1a, *ot uere* (= od vere) 1a, *ot [agicha* (= od zajika) 1a, *acho [se* (= ako se) 1b, *od ouoga* (= od ovoga) 1b, *chi bo* (= ki bo) 3a, *ne o [suguyes ni odgouoras* (= ne osujuješ ni odgovoraš) 3a itd. itd.

Pogreške nastaju u pokušaju rastavljanja kontinuiranog teksta, tako da često ostaju zajedno po dvije i više samostalnih riječi, a još se mnogo češće jedna riječ rastavlja na dva dijela. Npr. sastavljeno pisanje: *f [sachiyenga* (= vsa činjenja) 1a, *clouichuna [pa [senye* (= človiku na spasenje) 2b, *[copai [sduih* (= skopa i zdvig) 11b, *regimugere* (= reči mu jere) 12a i sl. U rastavljenom pisanju pogreške nastaju kada se prefiks shvaća kao prijedlog, te se prefiksalna riječ piše kao dvije riječi. O tome će biti više govora u poglavlju o pravopisu. Međutim, riječ se u pisanju razdvaja na dva dijela i kada nije prefiksalna izvedenica. Npr. *da lece* (= daleče) 5a, *[starce z* (= starcem) 12b, *in tenciona* (= intenciona) 13a, *[sam nof* (= sa mnov) 13b, *poy de* (= pojde) 14b, *[onui def [sci* (= i on videvši) 14b, itd. Rastaviti se može čak i jedan grafem, npr. *ua [sgati* (= važgati) 85b, *i [samalo* (= i zamalo) 129b. Često se rastavlja *ch* na kraju retka, pa *c* ostaje u jednom, a *h* prelazi u drugi redak, npr. *c [hadi* (= kadi) 24a, *rec [ho [se* (= rekoše) 33a, *tac [ho* (= tako) 35b i d. Jednom se rastavlja slovo *u* na prijelazu iz retka u redak: *prebi [na [sse* (= prebivaše) 74b.

Time bi bila obuhvaćena grafijska obilježja rukopisa i njihove popratne pojave. Kao što se iz mnogobrojnih primjera vidi, uslijed velike grafijske neizdiferenciranosti mnoge pravopisne crte i jezične pojave na temelju grafije ne mogu se odrediti.

2. PRAVOPIS

Pravopis ili ortografija — »način od pisanja; način uredna pisanja; nauk za pisati dobro; ... pravilno pisanje; pravilan način pisanja; nauka o pravilnom pisanju; propisi i pravila o načinu pisanja; sustav pravila kojima se određuje način izražavanja u pismu; općenito prihvaćen i jedinstven sustav pravila o pisanju riječi, koji je svojstven stanovitom jeziku; umijeće i pravila pisanja prema prihvaćenim normama, tj. upotreba pisanih znakova nekoga jezika za formiranje riječi i rečenica u skladu s pravilima koja se konvencionalno smatraju ispravnima«²⁹. To su moguće odred-

²⁹ R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb 1969, sv. II, str. 134, s.v. *pravopis*.

nice pojma pravopis, koje bivaju šire i preciznije što je jezična znanost dalje odmičala, što su više sazrijevale spoznaje o problematici koju pravopis obuhvaća. Što od toga može značiti pravopis u hrvatskom latiničkom rukopisu 14. stoljeća, kada ni grafija nije bila ni izdaleka sređena, a nekmoli koja viša jezikoslovna razina? Vjerojatno je najbliža odrednica ona prva — »način od pisanja«, tj. ono najšire značenje riječi *pravopis* koje obuhvaća »svaki način pisanja, više ili manje pravilan«. ³⁰

U prvim stoljećima naše pismenosti nikakvih pisanih pravopisnih pravila nije bilo, a upotreba se norma temeljila na tradiciji. Ta je tradicija bila znatno čvršća u hrvatskoj glagoljičkoj, pa i ćirilskoj, pisarskoj djelatnosti nego u latiničkoj. Do 14. stoljeća ta tradicija obuhvaća već polumilenijsku pisarsku praksu. Latinička se tradicija do 14. stoljeća zasniva na bilježenju hrvatskih imena u latinskim tekstovima. Tek se u 14. stoljeću, koliko je dosad poznato, javljaju prvi hrvatski tekstovi pisani latiničkim pismenima. Pisanje, tj. organizacija, kontinuiranoga teksta postavlja pred pisara, bez obzira na to da li je to domaći čovjek ili stranac, znatno veće zahtjeve od zapisivanja pojedinačnih, izoliranih riječi, najčešće imena, u latinskom tekstu. Za imena se u dano vrijeme i danoj sredini dobro znalo kako ih treba čitati, bez obzira na moguće varijante u njihovu grafijskom predočavanju. Dulji tekst, sa svim svojim relacijama među riječima, akcenatskim cjelinama i rečenicama, traži mnogo jednoznačniju grafijsku i ortografsku sliku. Kako su tom zahtjevu udovoljavali pisari naših prvih latiničkih tekstova, među kojima su ŽSO, barem od čakavskih rukopisa, daleko najveća po opsegu? ³¹ Poznavanje povijesti hrvatske latinice pokazuje da su teškoće u primjeni latiničkog grafijskog inventara na hrvatski jezični sustav trajale stoljećima. ³² ŽSO stoje na samim počecima hrvatske latiničke pismenosti — spomenik koji je do nas došao negdje je s kraja 14. stoljeća, ali ima više indicija da je postojao i latinički predložak toga djela iz ranijeg vremena. Analiza njegove grafije pokazuje veliku neizdiferenciranost — mnoštvo grafema u odnosu na foneme što ih treba grafijski predočiti i višeznačnost većine tih grafema. To grafijsku sliku spomenika čini vrlo kompliciranom, čak i u usporedbi s nešto starijim latiničkim spomenicima — »Redom i zakonom« zadarskih dominikanki, »Šibenskom molitvom« i »Cantilenom pro sabbatho«. ³³

Jedna od mogućih pravopisnih odrednica, ona po kojoj se pravopis sastoji od »1. pravila o upotrebi slova u pisanju riječi, njihovih oblika i skupova, 2. od pravila o pisanju riječi i skupova bez obzira na slova kojima se one pišu« ³⁴, pokazuje da se značenje pojma »pravopis« i pojma »grafija« djelomično podudaraju i stoga ih nije uvijek moguće strogo lučiti. U »načinu od pisanja« ŽSO treba »upotrebu slova u

³⁰ Ibid.

³¹ Veći je, barem po broju strana, »Vatikanski hrvatski molitvenik«, dubrovačke provenijencije, otprilike iz istog vremena, čija latinička grafija i pravopis pokazuju nešto drugačiju tradiciju. — Usp. tekst u: F. Fancev, *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir — dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14 i 15 vijeka*, Djela JAZU, knj. 31, Zagreb 1934, str. 3—78.

³² Vidi: T. Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Djela JAZU, knj. 9, Zagreb 1889; M. Moguš i J. Vončina, o. c. u bilj. 5.

³³ O grafiji tih spomenika vidi u: D. Malić, o. c. u bilj. 3; L. Hadrovics, *Cantilena pro sabbatho*, *Filologija* 12, JAZU, Zagreb 1984, str. 7—25.

³⁴ R. Simeon, o. c., str. 134.

pisanju riječi, njihovih oblika i skupova« identificirati s upotrebom navedenih latiničkih grafema³⁵, pa uzeti kao da na mjestu ondašnjega grafema stoji današnje slovo latiničke abecede. To bi u rezultatu imalo dati suvremenu transliteraciju teksta, koja bi nas dovela do mogućnosti rješavanja temeljnog pravopisnog problema — odnosa grafema i fonema u riječima i njihovim skupovima. Međutim, funkcionalna preopterećenost većine grafema onemogućava nas u tome poslu. Do jednoznačne i posve sigurne suvremene transliteracije toga spomenika teško ćemo ikada doći. Višeznačnost grafema omogućava nam npr. da *špa šen* i *špa šsen* čitamo kao *špasen* i *špašen*; *cela*, *celica*, *čela*, *čelica* (sve varijante i s *ll*) kao *cela*, *celica* i *čela*, *čelica*; *bo šyi*, *bo šji*, *bo šiy*, *bo šij* (sve varijante i sa *šš*) kao *božji* i *božij*; *jarchibi šcup* kao *jarkibiskup*, *jarkibiškup*, *jarhibiskup* ili *jarhibiškup* itd. itd., a svi su ti likovi na danom prostoru i u danom vremenu mogući³⁶.

Nemogućnost jednoznačne uspostave odnosa grafem — fonem onemogućava nas djelomično i u određivanju druge važne sastavnice pravopisa — »pisanje riječi i skupova riječi bez obzira na slova kojima se pišu«, odnosno u ukazivanju na kombinacije fonema unutar riječi i u skupovima riječi, tj. u određivanju da li je pravopis spomenika po svom osnovnom karakteru fonološki ili morfonološki.

Osim pisanja riječi i njihovih skupova po određenim pravilima s obzirom na odnos grafem — fonem, odnosno prisutnost ili neprisutnost povijesnog principa u bilježenju riječi, pravopis obuhvaća i tehnička pravila o interpunkciji, upotrebi velikih i malih slova i sastavljenom odnosno rastavljenom pisanju riječi. U prikazu pravopisnih obilježja ŽSO poći ćemo od te tehničke njegove strane.

2. 1. Interpunkcija, velika i mala slova, sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi

Osnovni interpunkcijski znak je točka. Ona se smješta nešto iznad donje linije retka, u sredini između dviju riječi. Služi za odvajanje rečenica, skupova riječi, ponekad i pojedinih riječi, ali nije obavezna čak ni na kraju rečenice. Idući interpunkcijski znak je dvotočje, pri čemu je gornja točka najčešće u obliku tanke kose crtice (: ili ´), zatim dvije točke u nizu (··), tri ili pet točaka poredanih u tri razine (:·,·: ili ··:·), pri čemu krajnja desna točka može biti u obliku kvačice (:·, ·:·), zatim kosa crtica, dvije paralelne kose crtice i kombinacija točaka i crtice (/, //, ///, :/, ·:// i sl.). Razvedeniji znakovi, koji se sastoje od po više od dvije točke ili crtice, obično dolaze na kraju pojedinih članaka, ali događa se da i članak završava bez interpunkcijskog znaka, pogotovo ako se kraj članka podudara s krajem retka. Kad se kraj rečenice podudara s krajem retka, često dolazi znak +, više ili manje pravilno izveden, a taj znak i inače služi za popunjavanje praznine na kraju retka, bez obzira na dovršenost ili nedovršenost rečenice.

Upotrebom velikih i malih slova ŽSO ne razlikuju se od ostalih onovremenih spomenika. Veliko slovo obično dolazi nakon interpunkcijskog znaka, ali nije obavezno ni na tome mjestu, a ponekad se javlja i usred rečenice. Malim se slovom najčešće pišu i vlastita imena i njihovi posvojni pridjevi. Npr. *Nog ni stare ne gimí je*

³⁵ Vidi tablice 1 i 2.

³⁶ Usp. navedene oblike u AR.

ni udri sa se yob . fšalo ſtech tada ſiuot gima ſe . daniel fgi ſtinu ra ſuman bi ſce Acobo ſut ſclouici oue tri ciyenga bog prebiuat fyem (= Noj ništare ne jimiše ni udržaše. Job v žalosteh tada život jimaše. Danijel v jistinu razuman biše. Ako bo sut v človici ove tri čiñenja, Bog prebivat v ñem.) 1b, *nicha gri ſniça yimenem tar ſſia* (= nika grišnica jimenem Tarsija) 50a, *ſfeti Ba ſiliy bi ſcup* (= sveti Bazilij biskup) 71b, *Gouora ſſe daniel oppat gouorechi . Reçe ottaç nas Ar ſſenij* (= Govoraše Danijel opat govoreći: »Reçe otac naš Arsenij...«) 75a, *prid obra ſom bo ſyiz inegoua i ſucr ſta* (= prid obrazom božjim i ñegova Isukrsta) 83b, *pitahu opata machariya ſa Egipta* (= pitahu opata Makarija sa Ejipta) 84a itd. itd.

Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi obuhvaća rastavljanje riječi na kraju retka i pisanje riječi unutar retka.

U rastavljanju riječi na prijelazu iz retka u redak nema određenih pravila. Ono se može i ne mora poklapati sa slogovnom granicom, a može se u idući redak prenijeti i samo jedno slovo (čak i ako je dio složenoga grafema). Za primjer navodim riječi na prijelazu iz retka u redak s prvih strana prvoga i drugoga dijela rukopisa: *re/çe* (= reče) 1a, *Gru/gur* (= Grgur) 1a, *go ſpodi/n* (= gospodin) 1a, *fſaciyen/ga* (= vsa čiñenja) 1a, *od/af ſeye* (= oda vseje) 1a, *i ſdri/ſanye* (= i zdržanje) 1a, *prebiuan/ya* (= prebivanja) 1b, *ta/da* (= tada) 1b, *ſue/ta* (= sveta) 1b/2a, *dele/tanya* (= deletanja) 2a, *opa/ta* 2a, *ocho/lo* (= okolo) 2a, *iu/cinih* (= i učinih) 2a, *igi/miti* (= i jimiti) 2b, *ca/da* (= kada) 2b, *ſu/ogim* (= svojim) 2b, *ſu/t* (= sut) 2b ...; *Machari/ſu* (= Makariju) 40a, *ſch/ap* (= šcap) 40a/40b, *uel ſellyez* (= veseljem) 40b, *u/millyeno* (= umiljeno) 40b, *naui/ſtiti* (= navistiti) 40b, *po ſti/lye* (= postije) 40b, *c/hacho* (= kako) 41a, *pri/ſtoyi* (= pristoji) 41a, *hi ſſi* (= hiži) 41a, *N/i* (= ni) 41a, *ye/dyn ſtuo* (= jedinstvo) 41a, *iudr/ſſalli* (= i udržali) 41a, *ſfu/ni* (= svitni) 41b itd. itd. Primjeri pokazuju da je temeljni kriterij pri rastavljanju riječi na kraju retka prostorni — piše se dokle ima mjesta, a zatim se prelazi u novi redak. Kako on ne ovisi o predlošku, nego o veličini papira koju prepisivač ima na raspolaganju, u toj se crti dijelovi rukopisa međusobno ne razlikuju.

I sastavljeno odnosno rastavljeno pisanje riječi unutar retka, tj. izdvajanje zasebnih leksičkih jedinica, u ovom je spomeniku rezultat prepisivačeve djelatnosti. Srednjovjekovni se pojam zasebnih leksičkih jedinica u tekstu razlikovao od kasnijega. U prvo se vrijeme odjelitog pisanja riječi zajedno pišu akcenatske cjeline, tj. enklitike i proklitike pišu se uglavnom zajedno s riječju na koju se naslanjaju. Taj temeljni princip rastavljanja riječi u retku u ŽSO modificiran je tako da se zajedno s riječju na koju se naslanjaju od proklitika redovito pišu one koje se sastoje samo od jednog ili dva fonema (veznici *a, i*; prijedlozi *k, o, s, u, v, z* /< iz/, te prijedlog *iz* /koliko je potvrđen/, a najčešće i *na, sa, va* i *za*), dok se druge proklitike u najvećem broju primjera pišu zasebno. Pogreške nastaju kada prepisivač prefiks identificira s prijedlogom, pa ga piše odjelito od osnovne riječi. Enklitike i jednosložne riječce (*li, bo, žel/ž* i dr.) pišu se uglavnom zajedno s riječju na koju se naslanjaju.

Primjeri za sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi s prvih strana obaju dijelova rukopisa: *Ot gouori* (= odgovori) 1a, *Ne tig* (= ne tij) 1a, *ſneparfdu* (! = v nepravdu) 1a, *ot rici* (= od riči) 1a, *chaye* (= ka je) 1a, *icriuo* (= i črivo) 1a, *oda fſachoga* (= oda svakoga) 1a, *odaf ſeye* (= oda vseje) 1a, *ot ſagicha* (= od zajika) 1a, *i ſdri-ſanye ici ſtogu* (= i zdržanje i čistoću) 1a, *ot tela* (= od tela) 1a, *yrece* (= ireče) 1a, 2a, *ibog* (= i Bog) 1a, 1b, *ſgim* (= s ñim) 1a, 1b, *y ſtri/ſi* (= i strizi) 1b, *i ſalo ſt*.

ira sum (= i žalost i razum) 1b, *fšiuoti* (= v životi) 1b, *pišfanobo* (= pisano bo) 1b, *fšaloštech* (= v žalosteh) 1b ...; *šneba* (= s neba) 40a, *nameru* (= na meru) 40a, *fgradi* (= v gradi) 40a, *fštašje* (= vsta se) 40b, *fgrad* (= v grad) 40b, *na frata* (= na vrata) 40b, *oduora* (= o[d] dvora) 40b, *od nih* (= od njih) 40b, *šfelichim* (= s velikim) 40b, *prijalšaz* (= prijal sam) 40b, *špuštine* (= z pustište) 40b, *do uas* (= do vas) 40b, *od uas* (= od vas) 40b, *šalubaf* (= za ljubav) 40b, *dabih* (= da bih) 40b, *dabi* (= da bi) 40b, *od gouorišje* (= odgovoriše) 40b itd. itd.

Ako se pažljivije promotre prefiksne izvedenice u tekstu, pokazuje se da se kao samostalni prijedlozi najčešće uzimaju prefiksi *od-/ot-*³⁷ i *ob-*. Tako se npr. u prvome dijelu rukopisa prefiks *od-/ot-* piše sastavljeno 19 puta, a rastavljeno 50³⁸ puta. Pritom se glagol *otiti/oditi* sastavljeno piše 13 puta, a rastavljeno samo jedanput, i to s kontaminacijom prefiksa *od-* i *ot-*: *ni ot dišcal* (= ni odišal/otišal) 17a. Kao prefiks *ot-* shvaća se ponekad i prefiks *o-* složen s riječima koje počinju suglasnikom *t*: *ot tagno* (= otajno < o- + tajno) 18b, *ot uoreni* (= otvoreni < o- + tvoriti) 2b pored *otuoriti* 37a, pa čak i *ot-* u riječi *otac*: *ot čež* (= otcem) 31b, *ot šu* (= otcu) 37a pored *otce* (= otče) 31a, *otač* (= otac) 37a (2×) i d. Složeni prilozi, sastavljeni od prijedloga i priloga, koji su i danas pravopisni problem s obzirom na sastavljeno ili rastavljeno pisanje, pišu se rastavljeno: *ot onole* (= odonole) 8a, *ot chuda* (= otkuda) 8b, 19a, 19b, *ot ouude* (= odovude) 13a, *ot cuda* (= otkuda) 18b, *ot chude* (= otkude) 19a, *ot chole* (= otkole) 19b. U drugom dijelu rukopisa na 27 primjera sastavljenog pisanja prefiksa *od-/ot-* dolazi 58 primjera rastavljenog, pri čemu se u dva primjera vokalizacijom poluglasa prošireni prefiks *oda-* rastavlja na *od a*: *od agnati* (= odagnati) 57b, *od amnet* (= odamnet) 91a. Glagol *otiti/oditi* piše se 6 puta sastavljeno, a 2 puta rastavljeno: *od išal* (= odišal) 112a, 128a, dok se izvedenice s prefiksom *o-* i osnovnom riječju na *t-* pišu 8 puta sastavljeno, a 2 puta rastavljeno kao da se radi o prefiksu *ot-*: *ot uoreni* (= otvoreni) 76b, *ot uoru* (= otvoru) 94a. Složeni prilozi pišu se kao i u prvome dijelu rukopisa samo rastavljeno: *od nigna* (= odniña) 48a (2×), *od chole* (= odkole) 53a, 62b, *Od chude* (= odkude) 58a, *od ofde* (= odovde) 61a, *od ninya* (= odniña) 90b i d.

Prefiks *ob-* u oba se dijela rukopisa piše sastavljeno odnosno rastavljeno u podjednakom broju primjera — u prvom sastavljeno 3 puta, rastavljeno 4 puta, dok su dva primjera na prijelazu redaka, a u drugom sastavljeno 11 puta, rastavljeno 14 puta: *yob šcibati* (= i obšibati) 5b, *iobi luci še* (! = i obšci se) 6b, *obliči* (= obličji) 12b, *obšrati še* (= obrati se) 16a, *obeya še* (= obečaše) 16b, *iobceloual* (= i obceloval) 19b, *obšlušiti* (= obslužiti) 27b, *ob šlušug* (= obslužuj) 36b, *oblyubilli* (= oblyubili) 41a, *obrechlla* (= obrekla) 43a, *ob rclla* (! = obrekla) 43a, *obličil* (= obličil) 46b, *ob ličil* (= obličil) 47b, *ob lyubih* (= oblyubih) 56a, *ob orušen* (= oboružen) 59a, *obešfelišje* (= obeseli se) 61b, *oblačimošje* (= oblačimo se) 62b, *ob lučen* (= obličjen) 63a, *obešfelyen* (= obesejen) 70b, *oblična* (= oblična) 80b, *obratifšišje* (= obrativši se) 81a, *obiališsu* (= objali su) 82b, *obešfelišje* (= obeseliše) 88b, *ob lini* (= oblini) 99a, *obratifšje* (= obrativ se) 112b, *oblično* (= oblično) 120a, *ob*

³⁷ O upotrebi prijedloga i prefiksa *od (od-)/ot (ot-)* bit će posebno govora u odjeljku o bilježenju glasovnih promjena.

³⁸ Broj primjera za pojedine pojave mora se uzeti s određenom rezervom, budući da su pogreške u ispisivanju, pa i u brojenju primjera, u tako velikom rukopisu uvijek moguće.

rati sje (= obrati se) 122a, *ob slu* sjeuati (= obsluževati) 125b, *ob te* sjana (= obtežana) 126b, *obe* seli (= obeseli) 127b, *ob slu* sjeuati (= obsluževati) 133b, *ob lično* (= oblično) 134a, *ob ličena* (= obličena) 134a. Primjeri pokazuju da se prefiks *ob-* odvaja od osnovne riječi i kada u njoj otpada početno *v* zbog pojednostavljanja suglasničkog skupa na tvorbenoj granici: u oblicima glagola *ob* lći (< *ob-* + *v* lći) i *ob* ratiti (< *ob-* + *v* ratiti), ali *obeseliti* (< *ob-* + *v* eseliti) samo sastavljeno. Složeni prilog *obnoć* piše se i sastavljeno i rastavljeno: *iobnoc* (= i obnoć) 11b, *Obnoch* 62b, *ob noch* 107a. Rastavljeno se piše *ob-* i u posuđenici *opsekvij* (lat. obsequium): *ob* sekvij 80a.

Od ostalih prefikasa samo se *pres-* i *nad-* nalaze po jednom napisani rastavljeno od osnovne riječi: *Ipres* concenih (= i prezkončenih) 6a, *nad cri* se (= nadkriše) 57b. Svi se ostali mnogobrojni primjeri prefiksálnih izvedenica tvorenih tim prefiksima u tekstu pišu sastavljeno.

Prijedlozi *od/oda/ot*, *ob*, *brez/prez*, *pred/prid* pišu se najčešće kao samostalne riječi. Tako se npr. prijedlog *brez/prez* u prvome dijelu rukopisa piše 4 puta rastavljeno (jednom u liku *prezi*), a u drugom dijelu na 17 primjera rastavljenog pisanja dolazi samo jedan primjer sastavljenog pisanja: *brez pi* syenač (= brez pišćenac) 25a, *pres* schandala (= prez skandala) 26b, *pres* ca suna (= prez kažuna) 36b, *pres* cha suna (= prezi kažuna) 36b; *brez nega* (= brez nega) 56a, *brez griha* (= brez griha) 56a, *brez tegoche* (= brez tegoče) 68b, *brez yidenya* (= brez jidenja) 69b, *pres* sachona (= prez zakona) 79a, *pres* pogrebenya (= brez pogrebenja) 79b i d., ali *pres* boli sni (= prez bolizni) 65a. Prijedlog *pred/preda/prid* u 18 primjera piše se rastavljeno (čak se i lik *preda* rastavlja u *pred* + *a*), a samo jednom sastavljeno: *pred obra* som (= pred obrazom) 6a, *pred angeli* (= pred anjeli) 6b (2×), *pred* f simi (= pred vsimi) 6b, *pred bogom* 6b, *pred tobof* (= pred tobov) 6b, *pred neboz* (= pred nebom) 9a, *pred* svetof (= pred svetov) 33b; *prid bogom* 41b, *pred* crichuof (= pred crikvov) 46b, *pred/nogami* 50b/51a, *pred adnem* (! = preda dnem) 59a, *pred obra* som (= pred obrazom) 61a, *prid bogoz* (= prid bogom) 80b, *pred neboni* - *pred* semlyef (= pred nebom i pred zemljev) 87b, *prid* prestolyem (= prid prestoljem) 96a, *prid sobof* (= prid sobov) 107b, ali *pridnimi* (= prid nimi) 97b. Prijedlog *ob* dolazi samo tri puta, i sva tri puta piše se rastavljeno: *ob chigodi* (= ob ki godi) 3b, *ob nez* (= ob nem) 125b, *ob nochy* (= ob noći) 131a. Za najfrekventniji prijedlog *od/oda/ot* na oko 370 primjera rastavljenog pisanja dolazi tridesetak primjera sastavljenog pisanja. Već je rečeno da se svi jednofonemski prijedlozi kao i prijedlog *iz* pišu samo sastavljeno, a prijedlozi *na*, *sa*, *va* i *za* u velikoj većini slučajeva.

2. 2. Bilježenje glasovnih promjena

Bilježenje glasovnih promjena u riječima i skupovima riječi temeljni je pravopisni problem, onaj po kojem neki pravopis određujemo kao fonološki ili morfonološki. U hrvatskoj pismenosti od najranijih vremena uobičajeno je umjereno etimologiziranje, tj. kombinacija fonološkoga i morfonološkoga pravopisa, bez obzira na pismo kojim je pisana, s time da se glasovne promjene bilježe — kad se bilježe — unutar jedne riječi ili prijedložnog izraza, a nikad u ostalim skupovima riječi. U pitanju je samo odnos morfonološki i fonološki napisanih riječi, pa je u prošlosti pravopis bio u znatno većoj mjeri morfonološki nego u novije vrijeme.

Latinica u Hrvata nema tako staru pravopisnu tradiciju kao glagoljica, pa se u bilježenju riječi i njihovih skupova latinicom od najstarijih vremena registrira više glasovnih promjena nego u glagoljici. Međutim, i u glagoljicu postupno prodiru jezične novine, dok u latinici dolazi do naknadnog etimologiziranja, kojemu je svrha što veća razumljivost (obavijesnost) napisanoga teksta, tako da često i u latiničkim i u glagoljičkim tekstovima nailazimo na identična pravopisna rješenja. Pritom ne smijemo smetnuti s uma ni mogući utjecaj glagoljice na latinicu u poligrafičnim sredinama dalmatinskih skriptorija, koji ŽSO nesumnjivo pokazuju.

Najdalekosežnije glasovne promjene u riječima i prijedložnim izrazima u povijesnom razvoju jezika izazvao je gubitak slabog poluglasa. Novonastali suglasnički skupovi doživljavaju razne promjene (asimilacije, ispadanja i dr.). Često te promjene dovode do znatnog udaljavanja od ishodišnog lika riječi, što u ljudi koji se bave pisanjem izaziva bojazan od nerazumljivosti pojedinog segmenta teksta i navodi ih na etimologiziranje. Tako do etimologiziranja dolazi čak i tamo gdje su se glasovne promjene zbile prije prvih poznatih slavenskih pisanih tekstova, pa su već i u njima registrirane, kao npr. u prefiksanim izvedenicama s prefiksima *iz-*, *raz-*, *voz-*. Takvog naknadnog etimologiziranja ima i u glagoljici.³⁹

Već je istaknuto da u ŽSO zbog višeznačnosti većine grafema vrlo često ne možemo ući u trag određenim pravopisnim rješenjima i pojedinim glasovnim pojavama. S druge strane, ta višeznačnost grafijskog inventara omogućuje grafijsko povezivanje istovrsnih dijelova različitih riječi (prefikasa, korijenā, sufikasa) bez obzira na glasovne promjene nastale u tvorbi ili paradigmatskoj promjeni, tako da je preko tih grafijskih rješenja često istovremeno predočeno i historijsko i suvremeno jezično stanje.

2.2.1. Bilježenje glasovnih promjena u prijedložnim izrazima

Prijedložni izraz, premda se sastoji od dvije samostalne leksičke jedinice, zbog svoje akcenatske cjelovitosti omogućuje zbivanje glasovnih promjena identičnih onima što se zbivaju na granici morfema unutar jedne riječi. Pitanje je pravopisa hoće li ili neće te promjene registrirati.

U prijedložnim izrazima valja razlikovati one u kojima grafija spomenika omogućuje uočavanje bilježenja glasovne promjene od onih gdje to nije moguće. U prvu grupu treba uvrstiti prijedloge *k*, *ob*, *od*, *pred/prid* (*nad*, *pod*, *kod* nisu potvrđeni), koji se u sandhi-poziciji mogu ostvariti kao *g*, *op*, *ot*, *pret/prit*, a u drugu *brez/prez*, *iz/z*, *s*, kojima u sandhi-poziciji krajnji suglasnik može alternirati kao *s/z/š/ž*, koji se u grafijskom sustavu spomenika ostvaruju istim grafijskim sredstvima, najčešće grafemima *ʃ* (S) i *ʃʃ*.

Prijedlog *k* prepisivač rukopisa vjerojatno nije razlikovao od njegove izgovorne varijante *g*, koju mora da je smatrao izvornom, budući da prijedlog *k* često piše slovom *h* (koje mu, među ostalim, služi i za obilježavanje suglasnika *g*) i pred riječima koje počinju bezvučnim suglasnikom. Npr. *chʃpaʃengu* (= k spasenju) 3a, *hcelaʒ* (= k/g celam) 4a, *hʃpʃegu* (! = k/g spasenju) 4a, *chyemu* (= k nemu/jemu) 4a, *hʃpameti* (= k/g pameti) 10a, *chnichoy* (= k nikoj) 11a, *hʃstaromu* (= k/g staro-

³⁹ Usp. npr. S. Damjanović, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, str. 81.

mu) 12b, *ch sebi* (= k sebi) 13a (2×), *hdrhomu* (! = k/g drugomu) 13a, *chnichomu* (= k nikomu) 13b, 17a, *chmlichu* (= k mliku) 14a, *hdiaflu* (= k/g djavlu) 16a, 16b, itd. duž čitavog teksta.

Prijedlog *ob* piše se u sva tri potvrđena primjera u liku *ob*, premda jedan od njih pruža mogućnost bilježenja glasovne promjene *b > p*: *ob chigodi* (= ob ki godi) 3b pored *ob nem* (= ob nem) 125b, *ob nochy* (= ob noći) 131a.

Prijedlog *od* u ovom je rukopisu poseban problem. Pored lika *od* (i *oda* pred riječima koje počinju suglasničkim skupom s kojim bi prijedlog tvorio neprihvatljiv suglasnički skup) vrlo se često javlja i u liku *ot*, i to ne samo pred riječima koje počinju bezvučnim suglasnikom, pa se očito radi o preklapanju s crkvenoslavenskim prijedlogom *ot* (< отъ), koji je u naš tekst mogao doći pod utjecajem glagoljice. U prvom dijelu rukopisa znatno je frekventniji od lika *od* (dolazi u omjeru 103 : 17) dok je u drugome dijelu sporadičan (dolazi u omjeru 9 : 276). Da se ne radi o primjeni fonološkog pravopisnog načela u grafijskom predočavanju navedenih prijedložnih izraza, vidi se po tome što se oba lika pišu ispred riječi koje počinju svim vrstama fonema: zvučnim i bezvučnim suglasnicima, sonantima i samoglasnicima. Tako u prvome dijelu lik *ot* dolazi u 56 primjera ispred zvučnog suglasnika, sonanta i samoglasnika, a u 47 primjera ispred bezvučnog suglasnika, dok lik *od* dolazi u 12 primjera ispred zvučnog suglasnika, sonanta i samoglasnika, a u 5 primjera ispred bezvučnog suglasnika. U pisanju lika *ot* radi se očito o etimologiziranju pod crkvenoslavenskim utjecajem. Navodim primjere s prvih strana rukopisa: *ot rici* (= ot/od riči) 1a, *ot ci ftoye* (= ot/od čistoće) 1a, *ot uere* (= ot/od vere) 1a, *at sagicha* (= ot/od zajika) 1a, *ot tela* (= ot/od tela) 1a, *ot del* (= ot/od del) 1b, *ot opata* (= ot/od opata) 2a, *ot onoga* (= ot/od onoga) 2a, *ottega* (= ot/od tega) 2a, *od dragoga* (! = od drugoga) 3a, *ot ouoga* (= ot/od ovoga) 3b, *ot uina* (= ot/od vina) 3b, *od ludi* (= od ljudi) 4a, 4b, *ot ludi* (= ot/od ljudi) 4a, *od yega* (= od nega/jega) 4b, *ot yame* (= ot/od jame) 5a, *od suda* (= od suda) 5a itd. itd.

U nekim primjerima dolazi do kontrakcije krajnjeg prijedložnog suglasnika i početnog suglasnika iduće riječi: *otebe* (= o[t] tebe) 3b, 31a, *Otrih* (= o[t] trih) 4a, *otebayida* (! = o[t] Tebajide) 34a, a može doći i do kontaminacije obaju likova prijedloga: *Otda ffachoye* (= o[t/da vsakoje) 36b.

U drugome dijelu rukopisa situacija je drugačija: lik *ot* upotrebljava se sporadično, i to uvijek pred riječima koje počinju bezvučnim suglasnikom: *ot potrebe* 42b, *ot tebe* 55b, *ot toga* 74a, zatim u složenim priložima (napisanima razdvojeno) *ot chole* (= otkole) 88b, *ot chuda* (= otkuda) 110b, *ot chude* (= otkude) 114a (2×), 127a, te s kontrakcijom prijedložnog i narednog suglasnika: *otebe* (= o[t] tebe) 129a. U svim ostalim situacijama piše se prijedlog *od*: 183 puta ispred zvučnih suglasnika, sonanata i samoglasnika, a 93 puta ispred bezvučnih suglasnika. Dolazi i do kontrakcije prijedložnog i narednog suglasnika: *oduora* (= o[d] dvora) 40b, *Odi uicittua* (! = o[d] divičtva) 61b, *odrugoga* (= o[d] drugoga) 62b. Ti primjeri, kao i oni s likom *ot* ispred bezvučnog suglasnika, ukazuju i na prisutnost fonološkog načela u bilježenju prijedložnih izraza s prijedlogom *od*, premda velika većina primjera iz oba dijela rukopisa pokazuje da se u osnovi radi o morfonološkom načelu, tj. nastojanju da se sačuva izvorni oblik prijedloga kao samostalne riječi. Pri tome je u prvome dijelu rukopisa dominantan crkvenoslavenski lik *ot*, a u drugome narodni *od*, što bi imalo značiti da je prevodilac prvoga dijela bio pod snažnijim utjecajem glagoljičke tradicije.

U primjerima s prijedlogom *pred/prid* morfonološko načelo bilježenja prijedloga primijenjeno je bez izuzetka: *pred obra šom* (= pred obrazom) 6a, *pred angeli* (= pred anjeli) 6b (2×), *pred f šimi* (= pred vsimi) 6b, *pred bogom* 6b, *pred tobof* (= pred tobov) 6b, *pred nebož* (= pred nebom) 9a, *pred šuetof* (= pred svetov) 33b; *prid bogom* 41b, *pred črihuof* (= pred crikvov) 46b, *pred/nogami* 50b/51a, *pred obra šož* (= pred obrazom) 61a, *prid bogom* 80b, *pred nebonipred šem/lyef* (= pred nebom i pred zemļev) 87b, *prid pre štolym* (= prid prestoljem) 96a, *p'dnimi* (= p(ri)d ními) 97b, *prid šobof* (= prid sobov) 107b.

U drugoj grupi prijedloga (*brez/prez, iz/z, s*) jedini (*s, z*) ili krajnji suglasnik (*-z*) može se pred prvim suglasnikom naredne riječi mijenjati asimilacijom po zvučnosti ili po mjestu izgovora, ili po obje ($s > z$, $s > z > ž$, $s > š$; $z > s$, $z > s > š$, $z > ž$). Te se glasovne promjene na temelju grafije spomenika ne mogu razabrati, odnosno ne možemo znati koji je stupanj u jezičnom razvoju pisac zabilježio. Njemu kao da to nije ni bilo važno budući da je jednim te istim grafemom mogao obilježiti te prijedloge bez obzira na promjene što se u njima zbivaju u vezi s narednom riječju.

Tako prijedlog *brez/prez* piše sa *s* na kraju, uz samo dva izuzetka u prvome dijelu i jednim u drugome, u kojima ga piše sa *š*, koji u grafijskom sustavu spomenika ima iste glasovne vrijednosti kao i *s*: *bres pi šyenač* (= brez/bres pišćenac) 25a, *pres šchandala* (= prez/pres skandala) 26b, *pre š ca šuna* (= prez/pres kažuna) 36b i *pre š i cha šuna* (= preži kažuna, sa samoglasničkim proširenjem) 36b; *bres nega* (= brez/brež ņega) 56a, *bres griha* (= brez griha) 56a, *pre šboli šni* (= prez bolizni) 65a, *bres tegoče* (= brez/bres tegoće) 68b, *bres yidenya* (= brez jidenja) 69b, *pres šachona* (= prez zakona) 79a, *pres pogrebenya* (= brez/bres pogrebenja) 79b, *bres pochoya* (= brez/bres pokoja) 83b, *bres chonča* (= brez/bres konca) 83b, *bres či šla* (= brez/bres/breš čisla) 86b, *bres pomanchanya* (= brez/bres pomaňkanja) 87b, *bres uode* (= brez vode) 93a, *bres špouida* (= brez/bres spovida) 96b, *bres tela* (= brez/bres tela) 96b, *pres pi ššchenač* (= prez/pres pišćenac) 120a, *bres šchandalla* (= brez/bres skandala) 122b, *bres šmi šanya* (= brez/bres smišanja) 124a, *bres nega* (= brez/brež ņega) 129b.

Prijedlog *iz* (pored *z < iz*) javlja se samo u drugome dijelu rukopisa, a piše se redovno zajedno s riječju uz koju dolazi, i to sa *š*: *i šcrique* (= iz/is crikve) 48b, *i štella* (= iz/is tela) 64a, *i ščelle* i *i ščele* (= iz/is cele — iz/is/iš čele) 85b, 93a, 95a, 125a, *i šcrila* (= iz/is krila) 90b, *i špropa šti* (= iz/is propasti) 91a, *i šmoye* (= iz moje) 101b/102a, 102a, 102b, *i šme šta* (= iz mesta) 119a, 120a, *i šnega* (= iz/iž ņega) 119b, *i šchoye* (= iz/is koje) 125a, te s kontrakcijom prijedložnog suglasnika i suglasnika naredne riječi: *i šemlye* (= i[z] zemļe) 65b, *i šrdča* (= i[š] srdca) 90b.

Prijedlog *z* (< *iz*), koji se javlja u oba dijela rukopisa, i prijedlog *s* nemaju samoglasničkog elementa na koji bi se oslanjao njihov izgovor, te obavezno čine s riječju uz koju dolaze izgovornu cjelinu u kojoj se dešavaju određene glasovne promjene. Međutim, pisac i tu ima mogućnost da prijedlog piše uvijek jednako, bez obzira na promjene što se s njim dešavaju. Izuzetak čine primjeri u kojima dolazi do kontrakcije s istovrsnim suglasnikom iduće riječi, gdje je pisac popustio izgovornom uzusu.

Prijedlog *z*: *špricali* (= z/s pričali) 2a, *špu štiye* (= z/s pustiņe) 7b, *šcele* (= z/s cele — z/s/iš čele) 8a, *šullacha* (= z ulaka/uľaka) 10b; *špu štine* (= z/s pusti-

ńe) 40b, *scrique* (= z/s crikve) 47a, *scuhine* (= z/s kuhińe) 71b, *schoga* (= z/s koga) 77b, *frat* (= z vrat) 77b, *stoga* (= z/s toga) 79a, *řima* (= z Rima) 94b, *řrada* (= z grada) 117a, *řmrtuoga* (= z mrtvoga) 119b, *řeydnoga* (! = z jednoga) 120b, *řmolřtira* (= z molstira) 125a, *řbabiloniye* (= z Babilonije) 125a, te s kontrakcijom: *řtarih* (= [z/s] starih) 33b, *řtudenća* (= [z/s] studenca) 77b.

Prijedlog *s*: *řgim* (= s/z jim — s/z/ř ĩim) 1b (2 \times), *řonimi* (= s onimi) 2b, *řditiyĕ* (= s/z ditićem) 3b, *řtobof* (= s tobov) 3b, 12a, 18a, 93a, *řludi* (= s/z/ř ĩudi) 4b, *řbratyef* (= s/z bratjev) 8a, 38b, 85a, *řcipra* (= s Cipra — s/ř Ćipra) 9a, *řtelom* (= s telom) 9a/9b, *řpameti* (= s pameti) 30b, *řyim* (= s/z jim — s/z/ř ĩim) 34a; *řneba* (= s/z neba) 40a, *řfeřellyem* (= s/z veseljem) 43a, *řchiz* (= s kim) 43b, *řputa* (= s puta) 49b, *řnim* (= s/z/ř ĩim) 55b, 93a (2 \times), *řbogoz* (= s/z Bogom) 56b, *iřlyudi* (= i s/z/ř ĩudi) 56b, *ař ludi* (= a s/z/ř ĩudi) 56b, *řfelichiz* (= s/z velikim) 57b, 58a, *iřfeřelyem* (= i s/z veseljem) 65a, *řnef* (= s/z/ř ĩev) 79b itd. itd., te s kontrakcijom: *řeof* (= [s/ř] řenov) 3b, 14a, 109b, *řobof* (= [s] sobov) 11a, 49b, 91b, *řuoyef* (= [s] svojev) 32b, *řfetom* (= [s] svetom) 33b; *řstrahoz* (= [s] strahom) 59b, 60a, *řfichami* (= [s] svićami) 61a, *ře nof* (= [s/ř] řenov) 92a, *ře nami* (= [s/ř] řenami) 93a, *řuoyimi* (= [s] svojimi) 118a. Jedini primjer u kojem se piše řř za *s* jest *niřřchiz* (! = s nikim, tj. nekim) 43b, u kojemu je prijedlog zabunom napisan u sredini umjesto na početku zajedno napisane izgovorne cje-line.

U vezi s pisanjem prijedloga još su neke pojave, koje vjerojatnije ulaze u jezičnu nego u pravopisnu problematiku. Jedno je gubljenje prijedloga *v* u raznim glasovnim kombinacijama, čak i ispred samoglasnika: *ęipti* (= [v] Ejipti) 16a; ispred suglasnika *v*: *řime* (= [v] vrime) 14b, 29b, 58a, 77a, *řriti* (= [v] vřtli) 23a, *řeri* (= [v] veri) 25a, *uećer* i *uecer* (= [v] većer) 29b, 32a, 127b, 131a; ispred ostalih sonanata: *Igiřtinu* (= i [v] jistinu) 12b, *niřnih* (= [v] niřńih) 110a; ispred zatvornih i tjesnaćnih suglasnika: *řciuoť* (= [v] řivot) 20a, *řtudenac* (= [v] studenac) 77b, *řruh* (= [v] kruh) 77a, *řacriřiřiy* (= [v] sakriřicij) 113b. Drugo je nestajanje početnog samoglasnika pokaznih zamjenica *ov*, *on* iza prijedloga koji svršavaju na samoglasnik, řto je odreĊena vrsta samoglasnićke kontrakcije, potvrĊena samo iz prvoga dijela rukopisa: *řouoga* (= do [o]řvoga) 2a, *řouom* (= po [o]řvom) 7a, *řuuoř* (= va [o]řvom) 10a, *řuuoř* (= na [o]řvoj) 17a, *řuuoř* (= va [o]řvoj) 23b. Primjer *od niř* (= od [o]ńih) 117a nije identićan. Vjerojatno ga treba tumaćiti pogreřnim izostavljanjem *o*. Treće je pojava da uz prijedloge řto ih Ćini jedan suglasnik (*k*, *s*, *ř*, *v*) prijanja samoglasnik *s* početka ili iz prvog sloga naredne rijeći. Radi se vjerojatno o nekoj vrsti asimilacijske pojave samoglasnika na mjestu nekadašnjega poluglasa. Pojava je potvrĊena u oba dijela rukopisa i takav se prijedlog najćeřće piše odvojeno od naredne rijeći: *ře eretici* (= s/e/ eretici) 3b, *řo opatu* (= k/o/ opatu) 20a, 34a, *řo odćřenof* (= s/o/ odkřvenov) 49a, *řu umillenjem* (= s/u/ umilennjem) 55b, *řo ołłtaru* (= k/o/ ołłtaru) 56a, *řuuřt* (= z/u/ uřt) 59a, 88a (2 \times), *řo offćami* (= s/o/ ovcami) 62a, *řo onoy* (= k/o/ onoy) 66a, *řo oniř* (= s/o/ oniř) 74a, *řo onomu* (= k/o/ onomu) 74b, *řinim* (= k/i/ ĩim) 86a, *řuuřteh* (= v/u/ uřteh) 88a, *ře uełichomu* (= k/e/ uełikomumu) 112b. Jedino za primjere *řuuřt* i *řuuřteh* nije sigurno da spadaju u ovu skupinu. Naime, *uu* se moře uzeti i kao udvojeni grafijski znak za *u*, pa bi se mogli Ćitati i *ř uřt*, *v uřteh*. Ta je pojava zabiljeřena i u kasnijim spomenicima, i to ne samo latinićkima, sve do II. polovinu 18. stoljeća,

i različito je tumačena. Rešetar⁴⁰ smatra da je to samo ortografska osobina, dok AR⁴¹ navodi Daničićevo mišljenje da se radi o pisarskim pogreškama, ali se ograduje od toga mišljenja, budući da je pojava zabilježena u raznim spomenicima i iz različitog vremena.

Navedena raščlamba pokazuje da se u pisanju prijedloga u oba dijela rukopisa nastojao slijediti morfonološki princip. Fonološki se princip, tj. proboj izgovora u pisani tekst, ogleda samo u nekim pojedinačnim primjerima. To bi značilo da u transliteraciji teksta prijedloge treba pisati u njihovu osnovnom liku, bez registriranja glasovnih promjena što se u izgovoru zbivaju u prijedložnim izrazima.

2.2.2. Bilježenje glasovnih promjena na granici prefiksa i osnove

I prefikse koji u izvedenicama doživljavaju određene glasovne promjene možemo, kao i prijedloge, podijeliti na dvije skupine. U prvu skupinu prefikasa ulaze *nad-*, *ob-*, *od-*/*ot-*, *pod-*, *pred-*, a u drugu *brez-*/*prez-*, *iz-*, *raz-*, *s-*, *vz-*, *z-* (< *iz-* i *vz-*). Prefiksi *nad-*, *ob-*, *pod-* i *pred-* dosta su rijetki i u njima se ne bilježi asimilacija po zvučnosti pred bezvučnim suglasnikom. Prefiks *nad-* potvrđen je u svega dva primjera, u oba pred bezvučnim suglasnikom: *nad* *sta* *ʃe* (= nadstaše) 41a, *nad* *cri* *ʃe* (= nadkriše) 57b. Od 10 primjera s prefiksom *pod-* samo su dva pred bezvučnim suglasnikom: *pod* *ʃichayu* (= podsikaju) 54b, *pod* *ʃtri* *ʃene* (= podstrižene) 72a. Od 31 primjera s prefiksom *ob-* svega u 7 dolazi pred bezvučnim suglasnikom: *yob* *ʃcibati* (= i obšibati) 5b, *iobceloual* (= i obceloval) 19b, *ob* *ʃlu* *ʃiti* (= obslužiti) 27b, *ob* *ʃlu* *ʃug* (= obslužuj) 36b, *ob* *ʃlu* *ʃeuati* (= obsluževati) 125b, *ob* *te* *ʃfana* (= obtežana) 126b, *ob* *ʃlu* *ʃeuati* (= obsluževati) 133b. Svi ti primjeri pokazuju morfonološki princip zapisivanja prefiksálnih izvedenica.

Prefiks *od-* predstavlja isti onaj problem kao i prijedlog *od*. Naime, i on se javlja u dva lika: *od-* i *ot-*, s time da u prvom dijelu rukopisa preteže *ot-*, a u drugome *od-*. Od 55 primjera upotrebe prefiksa *ot-* u prvome dijelu rukopisa samo u 8 primjera dolazi ispred bezvučnog suglasnika, dok u 47 primjera dolazi ispred ostalih fonema — zvučnih suglasnika (27×), sonanata (13×) i samoglasnika (7×). Npr. *ot* *gouori* (= otgovori) 1a, 12a (2×), 16a, 16b, 17b (2×), 18a, 38a, 39b (3×), *ot* *metnići* (= otmetnici) 2b, *ot* *nele* (! = otnemlje) 10b, *otneti* 11a, *ot* *pu* *ʃti* (= otpusti) 12b, *otfri* *ʃe* *ʃe* (= otvrže se) 13a, *ot* *fri* *ʃe* (= otvrže) 16b, *ne* *oti* *de* 16b, *ot* *fri* *goh* *ʃe* (= otvrgeh se) 17a, *ot* *hayam* (= othajam) 17a, *ot* *ne* *mogas* (= otnemogaš) 17a i d. Prefiks *ot-* piše se i pred suglasnikom *t*, dakle bez sažimanja geminata: *ot* *te* *ʃci* (= otteži) 28a (2×). Lik *ot-* nije, dakle, nastao asimilacijom po zvučnosti od lika *od-*, nego je uzet kao primarni oblik prefiksa, što kao i kod prijedloga *ot* pretpostavlja crkvenoslavenski utjecaj. Kao prefiks *ot-* shvaća se i spoj prefiksa *o-* s početnim *t* osnovne riječi: *ot* *uoreni* (= otvoreni < o- + tvoriti) 2b, *ot* *tagno* (= otajno < o- + tajno) 18b.

Prefiksální lik *od-* javlja se u prvome dijelu rukopisa u 10 primjera ispred zvučnih suglasnika, sonanata i samoglasnika, a nijednom pred bezvučnim suglasnikom: *od* *fri* *ʃi* (= odvrži) 3b, *Od* *gouori* (= odgovori) 7b, *odri* *ʃi* (= odriši) 13a, *oditi*

⁴⁰ M. Rešetar, *Primorski lekcioniari XV. vijeka*, Rad JAZU 134, Zagreb 1898, str. 80—190, to na str. 103.

⁴¹ AR, knj. XIV, str. 327, s.v. *s*, *sa*, *su*.

13b, *odiſal* (= odišal) 30a, *odidet* 32a, *odgouori* (= odgovori) 34b, *Odiſla* (= odišla) 38a, *odide* 39a i *odiliti* (< od- + diliti) 36b sa sažimanjem geminata, koje pokazuje prodor fonološkog pisanja u morfonološku osnovu pravopisa. Jednom se javlja i lik *oda-*: *odaſla* (= odasla) 34a, koji pokazuje da je u govorenom jeziku bio u upotrebi lik *od-*, u kojem ispred suglasničkog skupa *sl* dolazi do vokalizacije nekadašnjeg poluglasa da bi se izbjeglo suviše dalekosežno pojednostavljivanje novonastalog suglasničkog skupa *dsl* i udaljavanje od početnih sastavnih dijelova (*odъ- + sьlati* > *od- + slati* > *otslati* > *oclati*), ali ipak je potvrđen i primjer *ot ſla* (= otsla) 21a, u kojem je očito u pitanju prefiksni lik *ot-*. Glagol *otiti/oditi* dolazi u oba lika (ali preteže onaj s *ot-*), i tako je vjerojatno bilo i u govoru⁴², a može doći i do kontaminacije obaju likova: *otdide* 12a, *ot diſcal* (= otišal/odišal) 17a, što je očito pisareva pravopisna kombinatorika. Kontaminacija prefikslnih likova *ot-* i *oda-* potvrđena je u liku *ot damne ſe* (= odamne se) 10b.

U drugom dijelu rukopisa upotrebljava se prefiksni lik *od-* (od ukupno 83 primjera u 13 dolazi pred bezvučnim suglasnikom — bez provedene asimilacije po zvučnosti): *od pu ſuchēye* (! = odpušćenje) 43a, *od pu ſti* (= odpusti) 46a (2×), 53a, *od pu ſchenj* (= odpušćeni) 45a, *odpu ſtiti* (= odpustiti) 47b, *od/crſenof* (= odkrvenov) 49a, *iodpu ſtil* (= i odpuštil) 50a, *od pu ſti ſje* (= odpuštiše) 55b, *od pu ſchenya* (= odpušćenja) 90a, *od hranih* (= odhranih) 98b, *od hayam* (= odhajam) 112b, *od ſa ſtyem* (= odšastjem) 127b. Ostalo su primjeri pred zvučnim suglasnicima, sonantima i samoglasnicima, gdje nema promjene po zvučnosti. Prefiks *od-* piše se i pred suglasnikom *d*, dakle bez sažimanja geminata: *od dahnū* 107a, *od dilih* 108a, *od dilyen* (= oddižen) 121b. Dva su primjera s likom *oda-*: *od agnati* (= odagnati) 57b, *od amnet* (= odamnet) 91a. Glagol *otiti/oditi* dolazi u oba lika, s time da preteže onaj s *ot-*: *otidu* 55b, *otide* 64a, *ottide* (= otide) 72b, 97a, *otido ſje* (= otidoše) 96b pored *od iſal* (= odišal) 112a, 128a, *odiſal* (= odišal) 112a. Prefiksni lik *ot-* potvrđen je samo u dva primjera pred bezvučnim suglasnikom: *ot pu ſti* (= otpusti) 53a, *ot te ſſi* (= otteži, s čuvanjem geminata) 126a. Dakle, ako se izuzmu dvojni oblici glagola *otiti/oditi*, odnos prefikasa *ot-* i *od-* u prvom dijelu rukopisa iznosi 48 : 5, a u drugome 2 : 80, što kao i kod prijedloga *ot/od* pokazuje izrazit crkvenoslavenski utjecaj u prvom dijelu rukopisa.

Drugu skupinu prefikasa čine prefiksi *brez-/prez-* (< bez- i prez-), *iz-*, *raz-*, *s-*, *vz-/vaz-* i *z-* (< iz- i vz-), tj. oni koji svršavaju na *s*, *z*, što se u govoru može realizirati kao *s*, *z*, *š*, *ž*. Postavlja se pitanje kako je pisac s njima postupio u pisanom tekstu.

Već se u staroslavenskim kanonskim tekstovima ti prefiksi pišu bez poluglasa i s bilježenjem glasovnih promjena na granici prefiksa i osnove riječi. Jedini se prefiks *sz-* bilježi s poluglasom i bez registriranja glasovnih promjena na navedenoj granici.⁴³ Međutim, hrvatska glagoljaška sredina, u želji za što većom obavi-

⁴² Usp. AR, knj. VIII, str. 537, s.v. *od*; str. 590, s.v. *odići*; knj. IX, str. 364, s.v. *otići*.

⁴³ Primjere vidi u: F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862—1865; L. Sadnik — R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, 'S-Gravenhage 1955.

jesnošću pisane riječi, vraća se djelomičnom etimologiziranju i na takvim mjestima, bilježeći razne stupnjeve glasovnih promjena (npr. *rasrdi*, *ras'rđi*, *razsrdi*, *ras'srdi* i sl.).⁴⁴ Takvom etimologiziranju nadati se je, na temelju bilježenja prethodne grupe prefikasa, i u ovome tekstu. Ali kao i kod prijedloga iste skupine, pisac ima mogućnost da navedene promjene bilježi jednim grafijskim znakom — ʃ, ne dolazeći u nedoumicu kako da registrira izgovornu glasovnu promjenu. Princip je i ovdje u osnovi morfonološki — isti grafijski znak za isti prefiks. Problem nastaje u transliteriranju suvremenom latiničkom grafijom, u kojoj treba razriješiti koji fonem predstavlja grafem ʃ.

Prefiks *brez-/prez-* je rijedak: *preʃdannoye* (= prezdanoje) 5a, *preʃ concenih* (= prezkončenih/preskončenih) 6a, *breʃuʃtaguye* (= bresustajuće) 9a. U prvom primjeru iza prefiksa slijedi zvučni suglasnik, pa ne dolazi ni do kakve promjene. U drugom primjeru osnovna riječ počinje bezvučnim suglasnikom koji izaziva asimilaciju po zvučnosti završnog prefiksalnog suglasnika, ali tu promjenu iz dane grafije ne možemo razabrati. Taj primjer možda ipak treba uzeti kao *prezkončenih*, s neizvršenom glasovnom promjenom, da ne bi došlo do značenjskog preklapanja s izvedenicom drugog postanja (*preskončenih* < pre- + skončenih). U trećem primjeru očit je fonološki način zapisivanja: *bresustajuće* (< brez- + sustajuće > brez-sustajuće > bressustajuće > bresustajuće).

Prefiks *iz-*, kao i prijedlog *iz*, javlja se samo u drugom dijelu rukopisa i manje je frekventan od svoje varijante *z-*. Dolazi u svega 17 primjera, uglavnom u slučajevima gdje bi moglo doći do značenjskog preklapanja s prefiksom *s-*. U svima se javlja grafijski lik *iʃ-*, bez obzira na moguće glasovne promjene: *iʃpita* (= iz-pita/ispita) 40b, *iʃliʃal* (= izlizal) 61a, *iʃiʃla* (= izišla) 64b, *iʃide* (= izide) 65a, 65b, *iʃidu* (= izidu) 67a, *iʃignan* (= izignan, sa samoglasničkim proširenjem) 90b, *iʃgoneʃse* (= izgone se) 91a, *iʃpravime* (= izpravi/ispravi me) 93b, *iʃpuyu* (= izpuju/ispuju, 3. sg. prez. od ispuđiti < iz- + puđiti) 102a, *iʃide* (= izide) 102b, *iʃidi* (= izidi) 103a, *iʃiʃad* (= izišad) 110a, *iʃtegnuʃ* (= iztegnuʃ/istegnuʃ) 113b, *iʃiti* (= iziti) 125a, *iʃcrene* (= izkrene/iskrene) 129b, *iʃtegnu* (= iztegnu/istegnu) 130b.

U pisanju prefiksa *raz-* nema razlike između prvog i drugog dijela rukopisa. Najčešće se piše *raʃ-*, čak i u riječima gdje dolazi do sažimanja krajnjeg suglasnika *z-* iz prefiksa s istovrsnim početnim suglasnikom osnovne riječi (sibilanti *s*, *z*, *ʃ*, *ʒ*). Problem nastaje kad se bilježi *raʃʃ-* u izvedenicama u kojima osnovna riječ počinje sa *s*, pa jedno *ʃ* može pripadati prefiksu, a drugo osnovi. U cjelokupnom tekstu prefiks *raz-* dolazi u 52 primjera. U 8 primjera piše se *raʃʃ*, od toga u 5 primjera u izvedenici kojoj osnovna riječ počinje na *s*, a u 3 primjera pred ostalim suglasnicima: *raʃdilih* (= razdilih) 12a, *raʃderahu* (= razderahu) 20b, *raʃdirano* (= razdirano) 20b, *raʃciyeni* (= razčiñeni/rasčiñeni/raščiñeni) 20b, *raʃdriti* (= razdr̄ti) 20b, *neraʃdiray* (= ne razdiraj) 21a, *raʃbiy* (= razbij) 21a, *raʃbienj* (= razbijeni) 24b, *raʃbiyagut* (= razbijajut) 31b, *raʃciyē* (= razčiñen/rasčiñen/raščiñen) 33a, *raʃridit* (= razr̄dit/rassr̄dit/rasr̄dit) 36a, *neraʃʃdriʃse* (! = ne razr̄đi/rassr̄đi/rasr̄đi se) 36b, *raʃridiʃe* (= rasr̄đi se) 36b, *raʃbigat* (! = razbijaš) 36b, *raʃbihli* (= razbigli) 39a, *raʃridi* (= razr̄đi/rassr̄đi/rasr̄đi) 39b, *raʃditiʃe* (! = razdi[li]ti se) 40a; *raʃʃdillyene* (= razdiļene) 40b, *raʃʃryenye* (= razsr̄jenje/

⁴⁴ V. bilj.39.

rassrjenje/rasrjenje) 41a, *ra[s]dilen* (= razdijen) 56a, *ra[s]lučne* (= razlučne) 56b, 74a, *ra[s]drt* (= razdrt) 58b, *ra[s]dilyah* (= razdiljah) 67a, *ra[s]dili* (= razdili) 68b, *ra[s]prah* (! = razp[ra]rah/rasp[ra]rah) 71a, *ra[s]lučni* (= razlučni) 73b, *ira[s]dili* (= i razdili) 75a, *ra[s]lomi* (= razlomi) 76b (2×), *ra[s]bien* (= razbijen) 77b, *nera[s]pe[s]se* (= ne razpe/raspe se) 79b, *ra[s]lučnoga* (= razlučnoga) 81b, *ra[s]dilimo* (= razdilimo) 88b, *ra[s]sryenye* (= rassrjenje/rassrjenje/rasrjenje) 90b, *ra[s]mi[s]lyenye* (= razmišljenje) 92b, *ra[s]gleda* (= razgleda) 95a, *ra[s]sporite* (= razporite/rasporite) 98a, *ra[s]friano* (= razrijano) 98a, *ra[s]dilieni* (= razdijeni) 101a, *ra[s]dili[sta]* (= razdilista) 107b, *ra[s]driti* (= razdrti) 116a, *ra[s]lučni[ž]* (= razlučnim) 118b, *ra[s]cipi* (= rascipi/rascipi) 121a, *ra[s]pletu* (= razpeltu/raspletu) 121b, *ra[s]plete* (= razplete/rasplete) 121b, *ra[s]ridi[s]se* (= rasrđi se) 123b, *ra[s]bi* (= razbi) 123b, *ra[s]lyuti[s]se* (= razlut[se]) 131b, *ra[s]cru[s]i[s]se* (= razkruši/raskruši se) 134a. Primjeri *ra[s]dillyene* 40b, *ra[s]sporite* 98a, *ra[s]friano* 98a pokazuju da je *ss* jedan grafem, dok s druge strane primjeri *ra[s]ridi[s]se* 36b i *ra[s]ridi[s]se* 123b, gdje jedno *s* pokriva *z* iz prefiksa i *s* iz osnove, pokazuju da se pravopisno registrira izvršena glasovna promjena, pa bi to mogli biti pokazatelji da primjere s prefiksom *raz-* treba transliterirati s izvršenim glasovnim promjenama na prefiksarno-korijenskoj granici. To podupire i činjenica da se prefiks *raz-* uvijek piše zajedno s osnovnom riječju, tj. budući da ne dolazi kao samostalan prijedlog, ne osjeća se u dovoljnoj mjeri ni njegova prefiksálnost u tvorenici.

Najfrekventniji iz navedene skupine prefikasa su *s-* i *z-* (< *iz-* i *vz-*), koji se u tvorenicama jednako ponašaju i koje je ponekad čak vrlo teško razlikovati budući da prefiksi *s-* i *z-* (< *iz-*) unose u tvorenice nevelike značenjske razlike. Ti prefiksi nemaju samoglasničkog elementa, koji tvori slog i izdvaja prefiks od korijenskoga dijela izvedene riječi, pa s početnim suglasnikom osnovne riječi čine suglasnički skup koji podliježe vladajućim glasovnim zakonima, u prvom redu asimilaciji po zvučnosti. Oko 300 primjera s tim prefiksima pokazuju zapravo samo položaj prefiksa koji zahtijeva asimilaciju po zvučnosti (položaj za asimilaciju po mjestu izgovora i sažimanje geminata nije potvrđen). Ti se prefiksi pišu grafemom *s*, a samo u 4 primjera piše se *ss*, i to u slučajevima kad se riječ piše zajedno s proklitikom, pa prefiks ne dolazi na sam početak napisane izgovorne cjeline: *y[s]s[dr]i[s]i* (= i zdrži) 1a, *ne[s]s[dr]i[s]icit* (! = ne zdržit) 11a, *i[s]s[dr]ahmu* (= i zdahnu) 22b, *i[s]s[dr]ahnyem* (= i sa zdihanjem) 45a. Ti primjeri pokazuju da pisac teksta ne osjeća prefiks kao dio tvorenice, nego riječ shvaća kao nedjeljivu cjelinu, što znači da sve takve tvorenice treba transliterirati s izvršenim glasovnim promjenama. Navodim za primjer samo po nekoliko primjera za pojedine prefikse iz te mnogobrojne skupine prefiksálnih izvedenica. Prefiks *s-* (< *съ-*): *šchupiti* (= skupiti) 2b, *štegneti* (= stegñeni) 2b, *šberi* (= zberi) 5b, *šgoda[s]e* (= zgoda se) 11b, 16a, 21b, 22b, 26b, *i[s]šri[s]ih* (= i zgriših) 12a, *špuguget* (= spujujet) 13a, *šmi[s]ca[s]e* (! = smiša[v] se) 14b, *šfri[s]cena* (= svršena) 17b itd. itd.; prefiks *z-* (< *iz-*): *ne[s]gori[s]* (= ne zgoriš) 6b, *šiti*, *šidi[s]e* (= ziti, zidiše) 8a, *šcu[s]i* (= skusi) 15a, *šplumi* (= splni) 30a, *šli[s]al* (= zlizal) 34a itd.; prefiks *z-* (< *vz-* < *vъz-*): *i[s]šdr]i[s]anye* (= i zdržanje) 1a, *šcri[s]nenga* (= skršñenja) 6a, *šdihagi* (= zdihanji) 6a, *i[s]šdihanye* (= i zdihanje) 6b, *i[s]šdvih* (= i zdvig) 11b, *šdfignu[s]e* (= zdvignu se) 18a, *i[s]šplacha* (= i splaka) 22b, *šuapi[s]ce* (= zvapiše) 24b, *šfratil[s]e* (= zvratil se) 27a (2×) itd.

Prefiks *vz-* (< *vъz-*) potvrđen je samo u glagola *vzeti/vzimati*: *ffsemlet* (= vzemlet) 3a, *ffjet* (= vzet) 8a, *ffse* (= vze) 11a, 11b, *ffimayu* (= vzimaju) 64a,

te u prilogu *vaspet*, s vokalizacijom poluglasa (< *вѣспѣтъ* < *вѣз-* + *-пѣтъ*): *ua* [pet (= *vaspet*) 4b, 9a i d. Inače prefiks *vz-* daje *z-*.

Kako u ovoj drugoj skupini prefikasa jedan grafem (f) pokriva sve glasovne alternacije u kojima sudjeluje jedini ili završni suglasnik prefikasa, zapisivač uglavnom i nije dolazio u priliku da registrira provedene glasovne promjene. Pojedinačna rješenja ipak pokazuju da se u tadašnjoj jezičnoj svijesti daleko slabije osjećala zasebnost te skupine prefikasa u tvorenicama nego prvospomenute skupine. Zato bi u suvremenoj transliteraciji teksta prvu skupinu prefikasa (*nad-*, *ob-*, *pod-*, *pred-*) trebalo transliterirati kao što su zapisani u rukopisu, kako bi se sačuvalo pravopis originala, dok drugu skupinu treba transliterirati s izvršenim glasovnim promjenama, s izuzetkom primjera *prezkončenih* 6a, da se izbjegne preklapanje sa složenicom drugog postanja. Poseban je problem i prefiks *od-/ot-*, u kojem je preklapanje narodnog i crkvenoslavenskog lika potaklo fonološki način zapisivanja.

2.2.3. Bilježenje glasovnih promjena na granici osnove i sufiksa

Granica osnove i sufiksa nakon gubitka slabog poluglasa, koji je bio sastavni dio mnogih sufikasa, mjesto je na kojem dolazi do raznih suglasničkih promjena, koje pravopis može i ne mora registrirati, odnosno ima mogućnost fiksiranja raznih stupnjeva u pojednostavljivanju novonastalih suglasničkih skupova. U nekim je kategorijama riječi svijest o sastavnim dijelovima tvorenice življa, pa pravopis nastoji sačuvati oba sastavna dijela — osnovu i sufiks, drugi put se ta veza među sastavnim dijelovima izgubila i pisac uzima tvorenicu kao primarnu riječ.

Asimilacija po zvučnosti na navedenoj granici provedena je u svim izvedenicama nekadašnje zamjeničke osnove *ka* sa zamjeničkim i priložnim sufiksima *-do*, *-da*, *-de* i sl. — $k + d > gd$. Npr. *gdo* 26a, *nigdo* (= *nigdo*) 3b, *nigdo* 67b, 87a, 93a, 108b, *nigdor* 50b, 62b, *nigdore* 56b, 75b, *nihdor* (= *nigdor*) 72a (2×), *nihdore* (= *nigdore*) 74a, *nigda* 4a, 8a, 35a, 38b, 55b, 56b, 60b i d., *nihda* (= *nigda*) 12b, 24a, 33b, 34a, 92a, *nigdar* 55a, 55b, 56a, 94a, 99a, *nihdar* (= *nigdar*) 71b, 72a (3×), 72b, 90b, 105b, *nigdare* 41a, 48a, 79b, *nihdare* (= *nigdare*) 11a; *fjahda* (= *vsagda*) 3b, *fjahdi* (= *vsagdi*) 27a itd. itd.

Na temelju grafije nije jasno da li je asimilacija pravopisno registrirana u prilogu *vazda* (< *вѣзда*): *ua* [da (= *vazda/vasda*) 5b, 7a, 9a (2×), 87b, 92b i d.

Asimilacija po zvučnosti zabilježena je u primjeru *slatko st* (= *slatkost* < *sladъk-*) 91a, dok su nesigurni primjeri: *teščoyef* (= *teškocev/težkocev* < *težъk-*) 12b, *teščochu* (= *teškoću/težkoću*) 57a.

Suglasnička promjena ispadanja dentalnih suglasnika *t*, *d* pred afrikatama različito je zabilježena. Tako je riječ *srčba* (< *srъdъčьba*) redovito potvrđena s ispadanjem *d* ispred *č*, ali najčešće bez asimilacijske promjene afrikate ispred zvučnog suglasnika *b*: *srčbu* (= *srčbu*) 9b, *srčbu* (= *srčbu*) 10b, *srčbe* (= *srčbe*) 27a, *sa srčbof* (= *sa srčbov*) 86b, *Srčbu* (= *srčbu*) 99b, *srčba* (= *srčba*) 110b, 123a, 123b. Ipak, u prvom dijelu rukopisa, ima i primjera s izvršenom asimilacijom po zvučnosti (s čakavskim *ž* umjesto zvučne afrikate *g*): *srišba* (= *sržba*) 15a, *na srišbu* (= *na sržbu*) 26b, 27a. Jedan je primjer s kombinacijom morfonološkog i fonološkog pisanja s obzirom na asimilaciju: *srišbe* (= *srčžbe*) 11a, ukoliko se ne radi o pisarskoj grešci *c* f umjesto *š* c za *ž*.

Suglasnici *t*, *d* pred afrikatom *c* uglavnom se pišu. Prvi dio rukopisa nešto je skloniji fonološkom pisanju takvih riječi, dakle s izvršenom suglasničkom promjenom, ali i u njemu ima morfonološkog pisanja. Odnos primjera pisanih po jednom ili drugom pravopisnom načelu varira od riječi do riječi.

Riječ *otac* (< отць, отца) u kosim padežima, gdje dolazi u pitanje pisanje sekundarnog skupa *tc*, bilježi se u prvom dijelu rukopisa češće, a u drugom redovito s *tc*. Na 14 primjera s *tc* u prvom dijelu rukopisa nalazi se 5 primjera s pojednostavljenim suglasničkim skupom: *otcem* (= otcem) 6b, *otce* (= otče) 8a, 28b, 30a, 31a, *otca* (= otca) 14b, *otče* (= otče) 15a, *otcu* (= otcu) 16a, 28a, *otca* 18b, *ot ču* (= otcu) 37a, *ot čez* (= otcem, D. pl.) 31b, *otče* (= otce, N. pl.) 35a, 36a pored *occe* (= oče) 8a, 9a, 9b, *oče* (= oce, N. pl.) 26a, *oce* (= oče) 31a. U drugom dijelu rukopisa svi se kosi padeži pišu s neizmijenjenim skupom *tc* (ukupno 48 primjera).

Riječ *srce* (< срѣдце) u prvom se dijelu rukopisa piše samo s pojednostavljenim suglasničkim skupom: *sriče* (= srce) 1b, 8b, *f[s]riče* (= v srce) 3b, *friči* (! = v [s]riči) 4a, *sriče* (= srce) 9b, *f[s]riči* (= v sriči) 8b, *sriča* (= srca) 33a. U drugom dijelu svega su dva takva primjera: *u sriču* (= u/v sriču) 81a, *f[s]riči* (= v sriči) 81a, a 28 primjera napisano je sa *dc*: *srdca* (= srdca) 44b, 48a, *srdcem* (= srdcem) 48a, *f[s]rdci* (= srdci) 48b, *od srdca* (= od srdca) 53a itd.

Riječ *mladac* u prvom dijelu rukopisa dolazi u pogrešno napisanom pluralnom liku *mlatce* (! = mlatce, N. pl.) 15b, s asimilacijom *d* > *t* ispred *c*, dok u drugome dijelu dolazi s neizmijenjenim skupom *dc*: *ml^dca* (= mladca) 56b, *mladču* (= mladcu) 100a.

Riječ *sudac* u kosim padežima u oba dijela rukopisa piše se s neizmijenjenim skupom *dc*: *sudcem* (= sudcem) 4b, *f... sudcem* (= s ... sudcem) 93b.

Zatvorni (*t*, *d*) i tjesnačni (*s*, *z*, *š*, *ž*) prednjojezični suglasnici u izgovoru se slijevaju u afrikatu. Ta promjena na granici osnove i sufiksa može i ne mora biti zabilježena. Promjena *ds* > *ts* > *c* zabilježena je u primjeru *lyučha* (= lúcka < lúdsck-) 77a, dok su morfonološki napisani primjeri *lyud[s]chih* (= lúdskih) 86b, *i[s]lochudstuo* (= i zločudstvo < zločudstvo) 46a, *po[s]locudst uni[s]až* (! = po zločudst[v]u nisam) 76a, dok je skup *tst* u *stanouistua* (= stanovistva < stanovitstvo) 24a pojednostavljen otpadanjem prvoga *t*.

Navedena pojava redovito je potvrđena u glagolskom aktivnom participu preterita I. glagola *iti* i njegovih izvedenica — *šadši* (< šьдъши) > *šaci* (*dš* > *tš* > *č*): *i[s]iaci* (= i zišači) 20a, *pre[s]iaci* (= prešači) 30a, *Sif[s]iaci* (! = zišači) 42a, *mimo[s]iaci* (= mimošači) 69a, 70a, 102a, *po[s]iaci* (= pošaći) 76a, *fni[s]iaci* (= vnišači) 111a, *pri[s]iaci* (= prišači) 134a. Segment *-či* (< -dši) počeo se osjećati kao nastavak za navedeni oblik, pa se piše i tamo gdje se korijensko *d* čuva da se sačuva veza s osnovom: *sedči* (= sedči < sedъši) 118b pored *sell[s]i* (! = sedši) 52a.

Dva sibilanta u govoru se slijevaju u jedan. Pravopisno je registrirana ta pojava u primjerima: *nebe[s]chim* (= nebeskim < nebesъsk-) 10b, *nebe[s]cho[lg]a* (= nebeskoga) 78a/78b, *nebe[s]chiz* (= nebeskim) 83b, *nebe[s]che* (= nebeske) 113a, *nebe[s]cho* (= nebesko) 129b, *touari[s]tuo* (= tovaritstvo < tovarištvo) 56b, 61a, *touari[s]tua* (= tovaritstva) 133b; *ubo[s]tuo* (= uboštvo/ubožtvo < ubožstvo) 2b, 50a, 98b (2×), 105a, 106a, 116b, *ui[te]stua* (= viteštva/vitežtva < vitežstva) 113b/114a, dok nam grafija ne omogućava da uočimo koji je stupanj jezičnog razvoja zabilježen u primjerima:

nebeʃʃcho (= nebesko/nebessko) 50b, *nebeʃʃchof* (= nebeskov/nebesskov) 84a; *uboʃʃtuo* (= uboštvo/ubožtvo/ubožstvo) 1b; *prineʃʃi* (= princeši/prinessi < prinesšši) 57b, budući da se *ʃʃ* može tumačiti i kao jedan i kao dva grafema. Sigurno je morfonološko pisanje u primjeru: *uboʃʃtuo* (= ubožstvo/ubožstvo) 21a.

Skup afrikata + tjesnačni + zatvorni suglasnik pojednostavljuje se ispadanjem tjesnačnog. Tako se *čšk* pojednostavljuje u *čk*, a *čst* u *čt*, ali se ne bilježi dalji stupanj pojednostavljivanja suglasničkog skupa u *št*: *clouicchim* (= človičkimi < človiččsk-) 7a; *poructuo* (= poručtvo < poruččstvo) 42a, *Odi uic̣tua* (! = o[d] divičtva < dēviččstvo) 61b, *ʃfedočtuo* (= svedočtvo < svēdoččstvo) 98a.

Skup sonant + tjesnačni + zatvorni + sonant može se pojednostaviti otpadanjem prvog sonanta. Tako se *vstv* redovito pojednostavljuje u *stv*: *craleʃtua* (= krajestva < krajevčstvo) 6b, *fchraleʃtuo* (= v krajestvo) 8a, *diʃtuo* (= distvo < dēvčstvo) 13b, *Craleʃtuo* (= krajestvo) 31b, *icralleʃtuo* (= i krajestvo) 50b, *crallyeʃtua* (= krajestva) 78a, *ucrallyeʃtuo* (= u/v krajestvo) 85b, dok nam za pojednostavljivanje skupa *jstv* grafija ne daje pouzdan oslonac, budući da i *i* i *iy*, *yi* mogu označavati i *i* i *ij*. Primjeri su samo za riječ *prejubodijstvo* (< prejubodējčstvo), u kojoj se zbog neizrazitosti u izgovoru slijeda *-ijstv-* pisac vjerojatno kolebao, pa primjere s *i* treba uzeti za pojednostavljen skup, a one s *iy*, *yi* za neizmijenjen: *prelyubodiʃtua* (= prejubodistva) 82a, *uprelyubodiʃtuo* (= u/v prejubodistvo) 92a, *uprelyubodiʃtuo* (= u/v prejubodistvo) 107a pored *prelyubodiyʃtuo* (= prejubodijstvo) 92a, 108b, *prelyubodiyʃtua* (= prejubodijstva) 106b, *uprelyubodiyʃtuo* (= u/v prejubodijstvo) 108a.

Suglasnički skupovi *stn*, *zdn* pišu se uglavnom bez promjene: *coriʃtuo* (= koristno < koristčn-) 8b, *ʃaloʃtuo* (= žalostno < žalostčn-) 14b, *Saloʃtuo* (= žalostni) 33a, *uʃtuo* (= ustne < ustčna) 69b (2×), 71b; *praʃdnu* (= prazdno < prazdčn-) 101a, ali ipak *praʃmugu* (! = praznuju, 1. sg. prez. < prazdčnovati) 10b.

Za suglasnički skup *nb* na tvorbenoj granici, u kojemu dolazi do jednačenja po mjestu izgovora, nema potvrda. Međutim, potvrđena je obratna pojava — razjednačivanje u riječima stranog podrijetla koje imaju primarno *mb* (> *nb*): *cillinbu* (= k linbu, od lat. limbus) 100a, *Pambo* (od lat. Pambo) 104b, 105b.

2.2.4. Bilježenje morfemskih glasovnih promjena

Glasovne promjene unutar pojedinih morfema u tvorbi ili u paradigmatskoj promjeni pojedinih kategorija mogu biti praslavenske ili novije — rezultat gubljenja slabog poluglasa. Sve su one u vrijeme nastanka ovog spomenika u živom govoru odavno prisutne, ali su i one podložne naknadnom etimologiziranju, pa je pitanje koji stupanj u jezičnom razvoju pisac želi zapisati. Grafija ovoga spomenika često piscu omogućava da izbjegne izravnu odluku budući da istim grafemom obilježava i primarni i sekundarni suglasnik što sudjeluju u nekoj glasovnoj promjeni. Osobito to vrijedi za promjene sibilanata asimilacijom po zvučnosti i po mjestu izgovora (isti grafemi za *s*, *z*, *ʃ*, *ž*) i za palatalizacijske promjene (isti grafemi za *k*, *c*, *č*). Na taj se način pojedini morfemi — korijenski ili gramatički — mogu napisati uvijek na isti način, koji ih povezuje u vizualno prepoznatljivu cjelinu u ostalom kontekstualnom okolišu. Takvo vizualno izdvajanje pojedinih segmenata riječi na morfemskoj razini, za koje ŽSO pružaju obilje

potvrda, a koje dosad nije zamijećeno u hrvatskoj pismenosti, mora da je posljedica utjecaja ostalih evropskih jezika koji su se služili latinicom, ali u hrvatskoj latinici, koliko je poznato, nije se nikad dublje ukorijenilo. Vjerojatno je i tu određenu ulogu odigrala glagoljička tradicija, koja nije bilježila pretpostavljena jezična stanja iz pretpovijesnog jezičnog razdoblja, pa to nije imala potrebe ni nekoliko stoljeća mlada latinica u Hrvata.

Za ilustraciju primjene tog načela navest ću samo nekoliko najuočljivijih primjera iz teksta rukopisa.

Od korijenskih morfema pisanih uvijek na isti način najfrekventniji je *mišl-*. Sve riječi kojima je u osnovi taj korijen pišu se u oba dijela rukopisa *mišl-* bez obzira na to označava li *š* suglasnik s ili *š* i bez obzira na druge grafeme kojima je moguće napisati *s* i *š*. Npr. *mišlenye* (= mišljenje) 5b, 11a, 13b, 14a, 30a i d., *mišli* (= misli, 3. sg. imper.) 6a (2×), 6b, 14a, *mišlenya* (= mišljenja) 7a, *mišlye* (= mislinje) 10a, *imišlenga* (= i mišljenja) 10b, *mišlengu* (= mišljenju) 11b, *fmišlenye* (= v mišljenje) 13a, 14a, 23b, *mišlenga* (= mišljenja, N. pl.) 23b, *od mišlenga* (= od mišljenja) 29a, *ot mišlenya* (= od/ot mišljenja) 29a, *fmišlenga* (= v mišljenja) 29a, *Imišlašce* (= i mišljaše) 27a, *mišlah* (= mišlah) 69b, *mišlyah* (= mišlah) 71a, *mišlyu* (= mišlju, 1. sg. prez.) 92a, *namišlyenya* (= na mišljenja) 108b, *pomišlyenye* (= pomišljenje) 121a, *mišal* (= misal) 128a, 133a, *mišlil* (= mislil) 129a, *pomišlyah* (= pomišlah) 129a, *mišli* (= misli, 3. sg. prez.) 129b itd. itd. Tek izuzetno piše se taj korijen na *šš*: *miššal* (= misal) 91b, 95b.

Povratno-posvojna zamjenica *svoy* piše se vrlo često *šuooy*. Primjeri samo s jedne strane: *šuooya*, *šuooye* (2×), *šuooyi*, *ušuooyež*, *šuooyey* 77a, premda ima i pisanja *šfoy*.

I pojedini nastavci pišu se uvijek na isti način, bez obzira na glasovne promjene koje se u njima u paradigmi zbivaju. Npr. vrlo frekventne kategorije imenica na *-ac* i *-ica* pišu se redovito grafijom *-ač* i *-iča*, odnosno imaju *č* u svim padežima bez obzira na palatalizacijske promjene koje se u njima dešavaju. Tako na oko 250 primjera u kojima se imenica *starac* u nominativu i kosim padežima piše s *č* za *c*, dolaze i primjeri za vokativ *starče* s *č* za *č*: *starče* (= starče) 32b, 132b jednako kao i *starče* (= starce, A. pl.) 132b. Iduća po frekvenciji je imenica *otac* — dolazi u devedesetak primjera, među kojima je vrlo mnogo za vokativ *oče/otče*. U prvom dijelu rukopisa u bilježenju te riječi ima odstupanja u pisanju *č* za *c* i *č*: *otce* (= otče) 8a, 28b, 30a, 31a, 34a, *occe* (= oče) 8b, 9a, 9b, *otca* (= otca) 18b, *oce* (= oče) 31a. U svim drugim primjerima, u svim padežima, piše se *č* za *c* i za *č*. Ostalo su pojedinačni primjeri: *sudcem* (= sudcem) 4b, *sudač* (= sudac) 5b, 32b (2×), 42b, 132a, 132b (2×), 133b, *pišyenač* (= pišćenac) 25a, *študenač* (= studenac) 37a, *chonopač* (= konopac) 37a, *gubačča* (= gubavca) 37a, *louač* (= lovac) 38b, 39a (2×), *gubauač* (= gubavac) 39b, *šfadliuač* (= svadljivac) 39b, *uele riciuāč* (= veleričivac) 39b, *lonāč* (= lonac) 42a, *šfetač* (= svetac) 42a, *šuaač* (! = znanac) 49a, *doconča* (= do konca) 56a, *chonopač* (= konopac) 59b, *bogatač* (= bogatac) 68a itd. — ukupno pedesetak pojedinačnih riječi, pri čemu je jedini izuzetak sa *c* za *c*: *conopci* (= konopci) 57b.

Imenice na *-ica*: *štariča* (= starica) 11a, 91b, *mušatiča* (= mužatica) 41b, *diviča* (= divica) 41b, 71b, 78b, *palličami* (= palicami) 42a, *mladiče* (= mladice) 42a, *chonešrič* (= konestric, G. pl.) 42b, *idiču* (= i dicu) 42b, *neuołniča* (= nevołnica) 43a, *grišniču* (= grišnicu) 48b, 51a, 85a, *grišniča* (= grišnica) 50a, 52b,

79a, *pune striču* (= punestricu) 51b, *diviće* (= divice) 71a, *divič* (= divic, G. pl.) 72a, *poličniča mi* (! = poličnicami) 73b, *opiyauiča* (= opijavica) 79a, *divičiča* (= divičica) 80a i d. Ova se kategorija imenica bez izuzetka piše sa *č*.

Među primjere toga pravopisnog načela ide i već navedena kategorija glagolskog participa preterita na *-či* (< *-džši*), koja se piše sa *č* za *č*, odnosno pisanje prefikasa koji svršavaju na *s*, *z* (gotovo) uvijek istim grafemom *š*, bez obzira na promjene koje ti suglasnici u tvorenici doživljavaju.

Takvo formalno (izvanjsko, vizualno) izjednačavanje određenih morfema upotrebom jednoga grafema s više glasovnih vrijednosti suvremena transliteracija teksta ne može slijediti, a kad bi išla na etimologiziranje na pretpovijesnoj razini, suviše bi se udaljila od stvarnog jezičnog stanja u danom vremenu i prostoru.

2.2.5. Bilježenje pojedinačnih glasovnih pojava

Asimilacija po zvučnosti u korijenskom dijelu riječi zabilježena je u primjeru *opcheno* (= opčeno < obč-) 56b.

Zabilježena je neuobičajena pojava asimilacije po zvučnosti ispred sonanta u primjeru: *pednadešte* (= petnadeste) 41a pored *petnadešte* 53a.

Slijevanje suglasničkih geminata u korijenu riječi zabilježeno je u primjerima: *šatti* (= sati < sšsati) 109b i *ot šašenga* (= od/ot sasenja) 14a.

Za postojanje samoglasničkih geminata nesiguran je primjer biblijsko ime *Abraam* pored *Abram* (< Abraham): *abraaz* 1b, *abram* 7b, *Abraaz* 84b, 105a, *abraaz* 122a. U oba se dijela rukopisa to ime piše, dakle, na dva načina — pomoću *aa* i *a*, ali kako se *aa* upotrebljava inače u glasovnoj vrijednosti *a*, a navedeno ime dolazi u pismenosti u oba navedena lika⁴⁵, nismo sigurni u stupanj njegove glasovne prilagodbe u jezičnom sustavu spomenika.

3. ZAKLJUČAK

Kao što analiza grafije ŽSO mnoga pravopisna i jezična pitanja ostavlja otvorenima, tako ni analiza pravopisa ne daje u tome definitivna rješenja. Suvremena transliteracija teksta, koja bi imala dati pravopisnu i jezičnu sliku spomenika, a koja bi imala biti rezultat te analize, može se stoga provesti samo uz određene ograde.

Tehnička strana pravopisne problematike (interpunkcija, velika i mala slova, sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi) ne igra u tome bitnu ulogu. Bez štete za upoznavanje cjelokupne slike teksta (dapače, zbog njegova lakšeg upoznavanja) možemo u suvremenoj transliteraciji primijeniti suvremena pravila. U pitanju je jezična strana pravopisne problematike, tj. pravopisni odraz jezične strukture s obzirom na povijest i suvremenost jezične zbilje u doba nastanka spomenika. Način na koji se ta jezična zbilja ogleda u pisanom tekstu rezultat je primjene određenih pravopisnih načela — fonološkog i morfonološkog. I dok je tehnička strana pravopisne problematike rezultat rada prepisivačeva, u jezičnoj ne mora biti mnogo

⁴⁵ Usp. AR, knj. I, str. 29, s.v. *Abram*.

njegova udjela, tim prije što mnogo toga govori da nije dobro razumio predložak, tj. da je vjerojatno bio stranac. Budući da se oba dijela rukopisa razlikuju samo u nekim pojedinostima, a da se dobrim dijelom zasnivaju na istim pravopisnim načelima, to bi moglo govoriti da su njihovi predloži nastali u skriptoriju koji je već tada imao izgrađene određene pravopisne norme.

U hrvatskoj latiničkoj pismenosti od prvih njenih početaka, u koje spadaju i ŽSO, pravopisna problematika odnosi se na pisanje samostalnih riječi, tj. zasebnih leksičkih jedinica, i prijedložnih izraza. Raščlamba pravopisne problematike ovoga spomenika, koja uglavnom zahvaća razmatranje suglasničkih skupova u različitim položajima u riječi odnosno prijedložnom izrazu, pokazuje da se u njemu pravopis ograničava na zapisivanje zasebnih leksičkih jedinica ukoliko se jasno razabiru. Naime, često se ne razlikuju prefiksi od prijedloga. Pritom se dobrim dijelom primjenjuje morfonološki pravopis, koji zbog višeznačnosti grafema pokriva i povijesno i suvremeno izgovorno stanje, ali u pojedinim se primjerima primjenjuje i fonološko pravopisno načelo, tj. bilježe se glasovne promjene do kojih je došlo u izgovoru.

Kako je temeljno pravopisno pravilo da se izolirano zapisuje svaka leksička jedinica, bez obzira na to što su neki prijedložni izrazi shvaćeni kao tvorenice, a neke tvorenice kao prijedložni izrazi, ima razloga da se u suvremenoj transliteraciji djelomično primijene suvremena pravopisna pravila, tj. da se ne provode glasovne promjene u prijedložnim izrazima, dok bi ih unutar pojedinačnih riječi trebalo provoditi svugdje gdje to grafija dopušta, a etimološki oblik riječi trebalo bi ostavljati samo tamo gdje je to iz grafije spomenika očito. To bi u rezultatu dalo fonološki pravopis s umjerenim etimologiziranjem, koji daje prilično jasnu sliku jezičnih zbivanja i koji karakterizira čitavu stariju hrvatsku pismenost, bez obzira na pismo kojim je pisana.

RÉSUMÉ

LE GRAPHISME ET L'ORTHOGRAPHE DU MANUSCRIT CROATE EN LETTRES LATINES »LES VIES DES SAINTS PÈRES« DU 14^{ème} SIÈCLE

Dans l'article présent sont analysées les caractéristiques graphiques et orthographiques du texte ancien croate en lettres latines »Les vies des saints pères« en provenance du 14^{ème} siècle. On déduit du fait connu que le manuscrit consiste en deux parties qui se distinguent par leurs différences orthographiques et c'est pourquoi sont aussi analysées les caractéristiques graphiques en opposant ces deux parties du texte, mais aussi du point de vue du manuscrit en tant qu'ensemble. On constate pour la plupart l'unicité graphique qui pour les parties citées est différenciée dans les détails.

Le tableau présentant le graphisme des fonèmes et des valeurs graphémiques démontrent une grande quantité des graphèmes usités qui sont tous surchargés de plurisignification. La conséquence en est le marquage de différents phonèmes (même une suite phonémiques) par des mêmes graphèmes ce qui a pour résultat une sûreté peu suffisante dans le déchiffrement (la lecture) du texte.

Des suites complètes des phonèmes sont marquées par des mêmes moyens graphiques. C'est pourquoi les marques graphiques sont analysées du point de vue de ces suites phonémiques, et ce sont: $c - \check{c} - \acute{c} - g - h - k$, $i - j - \check{l} - \acute{n}$, $s - z - \check{s} - \acute{z}$ et $u - v - f$. Le marquage de différents phonèmes par des mêmes graphèmes laisse ouverts une suite des phénomènes phonétiques qui ont lieu en dedans de ces suites phonémiques (palatalisation, assimilation, le changement de v en u , les changements phonétiques dans les alloglottèmes, etc.), c'est-à-dire la question du graphisme phonologique et morphologique. On s'emploie à expliquer la solution graphique peu commune (par ex. le marquage des \acute{n} et n) par des signes graphiques usités pour le marquage de la consonne j , la commutation graphique entre $g - h - k$, le marquage des consonnes j et \acute{c} par des mêmes moyens graphiques, l'apparence de la lettre g en valeur phonétique de j (etc.). Sont analysées aussi les particularités graphiques, l'emploi des lettres doublées, les signes graphiques peu communs et les fautes d'écriture qui suggèrent la supposition qu'il s'agit d'un étranger qui fut le copiste du texte. Se basant sur ces fautes on peut conclure avec sûreté sur l'existence d'un original, d'une part en lettres latines, mais aussi sur la possibilité de l'existence d'un modèle en lettres glagolites. Une suite complète des caractéristiques isolées démontrent que le texte est né dans un milieu qui devait savoir aussi les lettres glagolitiques, en d'autres termes ils parlent de la cohérence existant entre les milieux glagolisants et latinisants.

Dans l'analyse des problèmes orthographiques sont examinés l'écriture des mots disjoints et conjoints, l'interponction, les lettres minuscules et majuscules, comme aussi le marquage des changements phonétiques (dans les agroupements consonantiques) dans les expressions prépositionnelles et dans les positions différentes dans les mots. Est constatée la présence de deux principes orthographiques: le principe phonologique et le principe morphologique. Mais comme le principe morphologique est pour la plupart réalisé par la graphie même qui en même temps donne aussi l'image historique du mot et leur forme contemporaine de la prononciation, on peut conclure qu'aujourd'hui — dans la translittération contemporaine du texte — il faudrait appliquer l'orthographe phonologique partout où cette graphie le permettrait, et quant à la graphie étymologique il faudrait la laisser seulement là où le graphisme est évident. C'est de cette manière qu'on pourra obtenir une image relativement claire de la langue de ce monument.